

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ADLİ TIP ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNDE HAYVANA YÖNELİK KÖTÜ DAVRANIŞ İLE SALDIRGANLIK VE EMPATİ DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Zeynep Belma GÖLGE

Seda AKDEMİR

İstanbul, 2016

ÖZET

Bu araştırmada ilkokul öğrencilerinde hayvanlara yönelik kötü davranışlar ve bu davranışların saldırganlık ve empati değişkenleriyle ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın örneklemi 2015-2016 Eğitim-Öğretim yılında İstanbul'un Bayrampaşa, Beyoğlu, Esenler, Üsküdar, Sarıyer, Şişli ve Zeytinburnu ilçelerinde ilkokul 4. sınıfa devam etmekte olan 633 kız, 615 erkek toplamda 1248 öğrenciden oluşmaktadır. Veri toplama araçları olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan Demografik Form, Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanterinin (Dadds, Whiting, Bunn, Fraser, Charlson, Pirola-Merlo, 2004) araştırmacılar tarafından hazırlanan Türkçe Formu, Bryant (1982) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye uyarlaması Yılmaz-Yüksel (2003) tarafından yapılmış Empati Ölçeği, Cassidy ve Asher (1992) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye uyarlaması Seven (2010) tarafından yapılan Sosyal Davranış Öğretmen Formu kullanılmıştır.

Hayvana yönelik kötü davranış ve saldırganlık arasında olumlu yönde bir ilişki belirlenmiştir ($r=.41$, $p<.01$). Hayvanlara yönelik kötü davranış ve empati arasında ters yönde bir ilişki belirlenmiştir ($r=.35$, $p<.01$). Saldırganlık ve empati arasında ters yönde bir ilişki belirlenmiştir ($r=.25$, $p<.01$). Bağımsız Örneklem t-Testi analizlerinde cinsiyet, aileden Şiddet görme, evcil hayvan sahibi olma, ailede hayvan sevgisi ve aile içinde hayvana zarar verme değişkenleri ile hayvanlara yönelik kötü davranış, empati ve saldırganlık arasında bir ilişki belirlenmiştir ($p<.001$). Erkek öğrencilerin hayvanlara daha fazla kötü davrandığı, daha saldırgan oldukları ve empati becerilerinin daha az olduğu belirlenmiştir. Ailesinden Şiddet gördüğünü belirten öğrencilerin hayvanlara yönelik kötü davranışlarının daha fazla, saldırganlık düzeylerinin daha fazla ve empati düzeylerinin daha az olduğu belirlenmiştir. Evcil hayvan sahibi olan öğrencilerin hayvanlara yönelik kötü davranışlarının daha fazla olduğu belirlenmiştir ($p<.05$). Evcil hayvan sahibi olan çocukların empati becerilerinde herhangi bir farklılık belirlenmemiştir. Ailesinde hayvanların sevilmediğini belirten öğrencilerin hayvanlara yönelik kötü davranışlarının daha fazla olduğu belirlenmiştir ($p<.001$). Ailesinde hayvanlara zarar veren kişiler olan öğrencilerin hayvanlara yönelik daha fazla kötü davranışlarda bulunduğu belirlenmiştir ($p\leq.001$). Regresyon analizlerinde hayvanlara yönelik kötü

davranışların %25'inin ($R^2=.254$) cinsiyet, evcil hayvana sahip olma, ailede hayvan sevgisi, saldırganlık ve empati değişkenleri tarafından açıklandığı belirlenmiştir.

Hayvanlara yönelik kötü davranışlar tek bir olgu değildir. İlerleyen dönemlerde çeşitli olumsuz sosyal davranışlarla ve empati eksikliği ile bağlantılı olabilmektedir. Hayvanlara yönelik kötü davranış vakalarına karşı çocukluk döneminde önleyici ve müdahale edici çalışmaların yapılması gerekmekte, hayvanlara yönelik suçlar işleyen yetişkinlere yönelik ise daha ağır ceza yaptırımlarının uygulanması ve psikolojik tedavi hizmetlerinin verilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hayvana Yönelik Kötü Davranış, Empati, Saldırganlık

ABSTRACT

This study aims to explore the relationship among cruelty to animals in primary school children, their aggression and empathy levels.

The research sample consists of 1248 4th grade primary school children, 633 girls- 615 boys, studying at Bayrampaşa, Beyoğlu, Esenler, Üsküdar, Sarıyer, Şişli and Zeytinburnu districts of İstanbul, Turkey on 2015-2016 academic year. Data collection tools consist of Demographic Information Questionnaire prepared by the researchers, The Turkish form of Cruelty to Animals Inventory (Dadds, Whiting, Bunn, Fraser, Charlson, Pirola-Merlo, 2004), translated into Turkish by the researchers, Empathy Scale developed by Byrant (1982) and translated into the Turkish by Yılmaz-Yüksel (2003), Peer and Teacher Assessment Behavior developed by Cassidy and Asher (1992), translated into Turkish by Seven (2010).

Cruelty to animals was significantly and positively correlated with aggression ($r=.41$, $p<.01$). Significant and inverse correlation was found between cruelty to animals and empathy ($r=.35$, $p<.01$). Significant and inverse correlation was found between aggression and empathy levels ($r=.25$, $p<.01$). Independent-sample t-Test analyses was conducted to determine whether there is any relationship of gender, physical abuse within family, pet ownership, attachment to animals in child's family variables to cruelty to animals, aggression and empathy. Boys are more cruel to animals, more aggressive and have less empathy levels compared to girls ($p<.001$). Children physically abused by their parents are more cruel to animals, more aggressive and have less empathy levels compared to non-abused group ($p<.001$). Children having no pets are more cruel to animals compared to children having pets ($p<.05$). No difference was found between having pets and empathy levels. Children whose parents do not attach to animals emotionally are more cruel to animals ($p<.001$). Children observing cruelty to animals in their family are more cruel to animals ($p<.001$). On Hierarchical Regression analysis, it was found that 25% of the variance ($R^2=.254$) in cruelty to animals was explained by gender, having pets, emotional attachment to animals in the family, aggression and empathy.

Cruelty to animals is not a single phenomenon. Cruelty to animals can be closely linked with negative social behaviors and deficits in empathy in the long run. Prevention and intervention studies have to be done in childhood period against

cruelty to animals cases. Psychological treatment and the harsher criminal sanctions have to be regulated against adult cruelty to animal criminals.

Keywords: Cruelty to animals, Empathy, Aggression

ÖNSÖZ

Tez sürecimin başından sonuna kadar destek ve emeğini esirgemeyen, sayısız sorularıma sabrı anlayışı ve olumlu yaklaşımıyla beni motive eden değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Yard. Doç. Dr. Z. Belma GÖLGE'ye içten teşekkürlerimi sunarım.

Üniversite hayatına adımımı ilk attığım yer olan Boğaziçi Üniversitesi'ndeki Eğitim Bilimleri Bölümü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümündeki değerli hocalarım Doç. Dr. Deniz ALBAYRAK-KAYMAK, Yrd. Doç. Dr. Z. Hande SART, Dr. Sibel AKMEHMET-ŞEKERLER'e içten teşekkürlerimi iletmek isterim. Şu an sahip olduğum akademik birikimde hepsinin çok değerli katkıları var.

Yüksek lisans eğitimim süresince değerli bilgiler edindiğim İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsündeki hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca her zaman yanımda olan benden sevgi ve desteğini hiç bir zaman esirgemeyen biricik annem Gülhan AKKOYUN'a sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Pilot çalışmada bana yardımcı olan katılımcılara, verilerin toplanması esnasında bana yardımcı olan okul müdürlerine, çalışmaya katılmayı kabul eden öğrencilere ve öğretmenlerine teşekkürlerimi borç bilirim.

Verilerin toplanması sürecinde okul müdürlükleri ve öğretmenlerle koordinasyonumu sağlayan başta Psk. Dan. Mesut ŞEKER, Psk. Dan. Şule ERDOĞAN ve Psk. Dan. Ümmü BUCAKÖZ-TAŞ başta olmak üzere tüm arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmam boyunca beni motive eden ve yanımda olan Aykut EKİZOĞLU'na, Psk. Dan. Betül TANACIOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım, değerli dostum Aysun AYGÜN'e hayatım boyunca her zaman yanımda olduğu için teşekkür ederim.

Psk. Dan. Seda AKDEMİR

Mayıs, 2016

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1 Katılımcıların Cinsiyet ve Okullara Göre Dağılımı	82
Tablo 2 Katılımcıların Yaşa ve Cinsiyete Göre Dağılımları	82
Tablo 3 Katılımcıların Ebeveynlerinin Demografik Özellikleri	90
Tablo 4 Katılımcıların Ebeveynlerinin Eğitim Durumu Dağılımı	91
Tablo 5 Katılımcıların Evcil Hayvan Sahibi Olmaları, Ailedeki Şiddet Öyküsü, Ailesinde Hayvana Zarar Veren Kişi Olup Olmadığı, Ailedeki Hayvan Sevgisi Sorularına Verdikleri Cevapların Cinsiyete Göre Dağılımı	91
Tablo 6 Katılımcıların Hayvana Yönelik Kötü Davranış, Saldırganlık ve Empati Puan Aralıkları, Ortalamaları ve Standart Sapmaları	93
Tablo 7 HKDE'ye Tutarlı Cevap Veren Katılımcıların Cinsiyete Göre Sayıları ve Yüzdeler Dağılımları	94
Tablo 8 Katılımcıların Hayvanlara Yönelik Yaptıkları Kötü Davranışların Cinsiyete Göre Dağılımları ve Yüzdeler Değerleri	95
Tablo 9 Katılımcıların Kötü Davrandıkları Hayvan Çeşitleri ve Yüzdeler Değerlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı	96
Tablo 10 Katılımcıların Hayvanlara En Son Ne zaman Kötü Davrandıkları Sorularına Verdikleri Yanıtlar ve Yüzdeler Değerleri	97
Tablo 11 Katılımcıların Hayvanlara Tek Başlarına mı Yoksa Başkalarıyla mı Zarar Verdikleri Sorusuna Verdikleri Yanıtlar ve Yüzdeler Değerleri	97
Tablo 12 Cinsiyete Göre Katılımcıların Hayvana Yönelik Kötü Davranış Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları	98
Tablo 13 Cinsiyete Göre Katılımcıların Empati Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları	98
Tablo 14 Cinsiyete Göre Katılımcıların Saldırganlık Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları	99
Tablo 15 Katılımcıların HKDE'den Aldıkları Puana Bağlı Olarak Empati Puan Ortalamaları ve ANOVA Sonuçları	100
Tablo 16 Katılımcıların HKDE'den Aldıkları Puana Bağlı Olarak Saldırganlık Puan Ortalamaları ve ANOVA Sonuçları	100

Tablo 17 HKDE, EÖ ve SDÖD Puanları Arasındaki İlişki.....	101
Tablo 18 Katılımcıların Evcil Hayvan Sahibi Olmalarına Bağlı Olarak Hayvana Yönelik Kötü Davranış Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları	102
Tablo 19 Katılımcıların Evcil Hayvan Sahibi Olmalarına Bağlı Olarak Empati Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları	102
Tablo 20 Katılımcıların Aile İçi Şiddet Öyküsüne Göre Hayvana Yönelik Kötü Davranış Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları	103
Tablo 21 Katılımcıların Aile İçi Şiddet Öyküsüne Göre Empati Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları.....	103
Tablo 22 Katılımcıların Aile İçi Şiddet Öyküsüne Göre Saldırganlık Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları	104
Tablo 23 Katılımcıların Ailesinde Hayvana Zarar Veren Kişi Olmasına Bağlı Olarak Hayvana Yönelik Kötü Davranış Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları	104
Tablo 24 Katılımcıların Ailesinde Hayvan Sevilme Durumuna Bağlı Olarak Hayvana Yönelik Kötü Davranış Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları	105
Tablo 25 Hayvana Yönelik Kötü Davranış ve Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları	106

KISALTMALAR LİSTESİ

AS: Araçsal Saldırganlık

CAI: Cruelty to Animals Inventory

CAAI: Children and Animals Assessment Form

DS: Düşmanca Saldırganlık

DEHB: Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu

DSM-III: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders - Third edition

E-HS: Engelleme Saldırganlık Hipotezi

EÖ: Empati Ölçeği

GSM: Genel Saldırganlık Modeli

HKD: Hayvana Yönelik Kötü Davranış

HKDE: Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri

Max: Maksimum

Min: Minimum

N: Katılımcı Sayısı

Ort: Ortalama

ÖS: Önetkin Saldırganlık

SDÖD: Sosyal Davranış Öğretmen Değerlendirmesi Ölçeği

SÖK: Sosyal Öğrenme Kuramı

SPSS: Statistical Package for the Social Sciences

S.S: Standart Sapma

TS: Tepkisel Saldırganlık

İÇİNDEKİLER

1.GİRİŞ VE AMAÇ	1
2. GENEL BİLGİLER	5
2.1.Saldırganlığa Giriş.....	5
2.1.1.Saldırganlık Çeşitleri	7
2.1.2.Saldırganlık Kuramları	10
2.1.2.1. İçgüdü Kuramları	10
2.1.2.1.1.Psikanalitik Kuram	11
2.1.2.1.2.Etolojik Kuram.....	11
2.1.2.2.Biyolojik Kuram.....	12
2.1.2.3.Sosyal Öğrenme Kuramı	14
2.1.2.4.Engellenme- Saldırganlık Hipotezi.....	17
2.1.2.5.Sosyal Bilgiyi İşleme Modeli	20
2.1.2.6.Genel Saldırganlık Modeli	22
2.1.3. Saldırganlıkta Cinsiyet Farklılıkları	24
2.1.4.Saldırganlığın Nedenleri	25
2.2.Empatiye Giriş.....	29
2.2.1.Empati Çeşitleri.....	32
2.2.2.Empatinin Diğer Kavramlarla İlişkisi	33
2.2.3.Empatinin Bileşenleri	36
2.2.4.Empati ve Olumlu Sosyal Davranış	39
2.2.5.Empatinin Gelişimi	41
2.2.6.Empatide Demografik Değişkenlerin Rolü	44
2.2.7.Empati İle İlgili Yapılan Çalışmalar	47
2.2.8.Empati ve Saldırganlık	49
2.2.8.1.Empati ve Saldırganlık Konusunda Yapılmış Çalışmalar	51
2.2.8.2.Empati ve Saldırganlık Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar	55
2.3.Hayvana Yönelik Kötü Davranışa Giriş.....	57

2.3.1.Ascione'nin HKD Sınıflandırması	59
2.3.2.HKD ve Demografik Değişkenler.....	60
2.3.3.HKD Motivasyonları	62
2.3.4.HKD'nin Kişilik Özellikleri, Psikiyatrik Rahatsızlıklar ve Diğer Suç Davranışlarıyla İlişkisi	63
2.3.5.Çocuklarda HKD'yi Etkileyen Faktörler.....	64
2.3.6.Hayvana Yönelik Kötü Davranış ve Empati	67
2.3.7.Hayvana Yönelik Kötü Davranış ve Saldırganlık Arasındaki İlişki.....	69
2.3.7.1.HKD ve Saldırganlık İle İlgili Yapılan Çalışmalar.....	71
2.3.7.2.Hayvana Yönelik Kötü davranış İle İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalar	74
2.3.8.HKD ile İlgili Yasalar	74
2.3.8.1. HKD ile İlgili Dünyadaki Yasalar	75
2.3.8.2. HKD ile İlgili Türkiye'deki Yasalar	78
3. GEREÇ VE YÖNTEM	81
3.1. Araştırmanın Modeli	81
3.2. Evren ve Örneklem.....	81
3.3. Veri Toplama Araçları.....	83
3.3.1. Demografik Form	83
3.3.2. Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri (HKDE).....	83
3.3.2.1.CAI'nın Geçerlik ve Güvenirliği	84
3.3.2.2.HKDE'nin Oluşturulması	84
3.3.2.3.HKDE'nin Güvenirliği.....	86
3.3.3. Çocuklar İçin Empati Ölçeği (EÖ).....	87
3.3.3.1. EÖ'nün Güvenirlik ve Geçerliliği.....	87
3.3.4. Sosyal Davranış Öğretmen Değerlendirmesi Ölçeği (SDÖD).....	87
3.3.4.1.SDÖD'nin Güvenirlik ve Geçerliliği.....	88
3.4. Verilerin Toplanması	88

3.5. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması	89
4.BULGULAR	90
4.1.Betimsleyici İstatistikler	90
4.1.1.Ölçeklerle İlgili Betimsleyici Analizler	93
4.2.Hipotezlerin Sınanması	98
4.3.Diğer Analizler.....	105
5. TARTIŞMA	107
6. SONUÇ.....	120
KAYNAKÇA.....	122
EKLER.....	138

1. GİRİŞ VE AMAÇ

İnsanlara yönelik şiddetin yanı sıra hayvana yönelik şiddetin de araştırılması bilim dünyası, hukuk ve hayvanların refahı için önem arz etmektedir. Hayvanların refahına yönelik yapılan çalışmaların 1980'li yıllarda başladığı ve zaman içinde artmaya başladığı görülmektedir. Ülkemizde de hayvanlara yönelik yapılan kötü davranışlar günümüzde medyaya yansımaya başlamakta olan konulardan biridir. Hayvan hakları savunucuları tarafından suçluların daha ağır cezalara çarptırılması için talepler gelmektedir.

Ülkemizde 2004 yılında hayvan haklarına yönelik çıkarılmış olan 5199 sayılı "Hayvanları Koruma Kanunu'nun hayvan haklarını koruma açısından oldukça yetersiz olduğu düşünülmekte hayvan hakları savunucuları tarafından yeterli görülmemektedir. Rönesans döneminde Avrupa'da hayvan hakları konusunda ülkemizin daha gelişmiş olduğu, Avrupa'da hayvanlara kötü davranılırken ülkemizde el üstünde tutulduğu ancak şu anda durumun tam tersi olduğu düşünülmekte, yasalar yetersiz olarak görülmektedir (Çalışkan, Aydın ve Aslander, 2014). Hayvanlara yönelik yapılan kötü davranışların suç kapsamında olmaktan çok kabahat kapsamında olduğu görülmekte ve hayvanlar eşya statüsünde görülmektedir. Oysaki sayısız hayvanın çektiği acılar ve ölümler daha fazla ilgi görmelidir (Flynn, 1999).

Hayvanlara yönelik kötü davranışların göz ardı edilmesinin 4 nedeni bulunmaktadır (Arluke ve Luke, 1997).

1. Toplumlar hayvanlara insanlardan daha az değer vermektedir.
2. Cinayet ve benzeri daha ciddi suçlar, hayvanlara yönelik suçların önemini gölgede bırakmaktadır.
3. Hayvanlara yönelik kötü davranışların daha az görüldüğü düşünülmektedir, bunun nedeni bu davranışların basına ve mahkemelere daha az yansımından kaynaklanmaktadır. Basına ve mahkemeye yansıyanlar ise daha ciddi suçların içinde bahsedilmektedir.
4. Hayvanlara yönelik kötü davranış suçları tek bir davranış olarak görülmekte ve kişilerarası şiddeti de etkileyen bir yapısı olmadığı düşünülmektedir.

İlgili literatür incelendiğinde hayvanlara yönelik kötü davranışların saldırganlık, empati eksikliği, aile içi şiddet, ebeveyn istismarı, psikiyatrik rahatsızlıklar ve çeşitli suç davranışlarıyla ilişkili olduğu pek çok çalışma tarafından belirtilmiştir. Yapılan birçok araştırmada kişiler arası şiddetin ilk sinyallerinin hayvanlara yönelik şiddeti gözlemleyerek alınabileceğini ancak şiddet içeren davranışların birçok yönü ve tanısı olabileceği belirtilmiştir (Ascione, 2001; Kellert ve Felthous 1985; Quinn, 2001; Wilson ve Norris, 2003). Ancak çocukların hayvanlara şiddet vakalarında ruh sağlığı çalışanları tarafından çocukların gelecekteki şiddet eğilimlerinin araştırılmasından çok aile içi dinamiklere ve çocukların formal eğitimlerine odaklanıldığı belirtilmiştir (Wilson ve Norris, 2003).

Genellikle hayvanlar kendilerini kötü davranışlardan korumak konusunda acizdirler (Çalışkan ve Arkadaşları, 2014). Bazı vakalarda hayvanların insanlara bağımlı olması onları kötü davranışlara daha açık bir hedef haline getirmektedir ve en kötüsü de yardım istemeyebilme yeteneklerinin bulunmamasıdır (Agnew, 1998). Bu noktada devletlerin hayvanlara sahip çıkması gerekmektedir. Bunu da yapabilmenin en iyi yolu caydırıcı ve önleyici tedbirlerin alınmasıdır. Bu tedbirlerin hem hayvanlar için alınması hem de diğer suç davranışlarıyla ilişkisi düşünüldüğünde toplumsal huzuru korumak adına alınması gereklidir.

Hayvana yönelik kötü davranışın saldırganlık ve empati ile ilişkisi bakımından, önleme çalışmalarının yapılması önem arz etmektedir. Hayvanlara karşı beslenen duygu ve düşüncelerin önemli olduğu belirtilmekte, çocukların hem insanlara hem de hayvanlara yönelik empati becerilerinin geliştirilmesinin gerekliliğinden bahsedilmektedir (Çalışkan ve Arkadaşları, 2014). Yılmaz-Bingöl ve Uysal (2015) ilkokul 2. sınıf öğrencilerine yaptıkları empati becerilerini geliştirme programında çocukların empati becerilerinde değişim gözlemlendiğini belirtmişlerdir. İlkokullar seviyesinde geliştirilecek empati programlarının hem hayvanlara hem de insanlara yönelik empati becerilerini geliştirmesi gelecek nesillerde insanlara ve hayvanlara yönelik saldırganca davranışları engelleyebilir.

Yapılacak çalışmada çocukların hayvana yönelik kötü davranışları, genel saldırganlık davranışları ve empati becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi planlanmaktadır. Yapılan diğer çalışmalarda araştırmacılar yetişkin katılımcılara çocuklukta şiddet davranışlarına yönelik sorular sormuşlardır. Bu durum kişilerin

geçmişte yanlış bilgiler vermelerine neden olabilmektedir. Çalışmanın çocuklarla yapılması daha sağlıklı bilgi edinilmesine yardımcı olacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın hipotezleri şu şekildedir;

Hipotez 1: Erkek öğrencilerin hayvana yönelik kötü davranış düzeyi kız öğrencilere göre daha yüksektir.

Hipotez 2: Erkek öğrencilerin empati düzeyi kız öğrencilerin empati düzeyine göre daha düşüktür.

Hipotez 3: Erkek öğrencilerin saldırganlık düzeyi kız öğrencilerin saldırganlık düzeyine göre daha yüksektir

Hipotez 4: Hayvana yönelik kötü davranışta bulunan öğrencilerin empati düzeyleri hayvana yönelik kötü davranışta bulunmayanlara göre daha düşüktür.

Hipotez 5: Hayvana yönelik kötü davranışta bulunan öğrencilerin saldırganlık düzeyleri hayvana yönelik kötü davranışta bulunmayan öğrencilere göre daha yüksektir.

Hipotez 6: Hayvana yönelik kötü davranış düzeyi arttıkça empati düzeyi azalacaktır.

Hipotez 7: Hayvana yönelik kötü davranış düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi artacaktır.

Hipotez 8: Salırganlık düzeyi arttıkça empati düzeyi azalacaktır.

Hipotez 9: Evcil hayvan sahibi olmayan çocuklarda olanlara göre hayvana yönelik kötü davranış düzeyi daha fazladır.

Hipotez 10: Evcil hayvan sahibi olmayan çocukların empati düzeyleri evcil hayvan sahibi olanlara göre daha düşüktür.

Hipotez 11: Ailesinden şiddet gören çocukların hayvana yönelik kötü davranış düzeyleri görmeyenlere göre daha yüksektir.

Hipotez 12: Ailesinden şiddet gören çocukların empati düzeyleri görmeyenlere göre daha düşüktür.

Hipotez 13: Ailesinden şiddet gören çocukların saldırganlık düzeyleri görmeyenlere göre daha yüksektir.

Hipotez 14: Ailesinde hayvana zarar veren kişiler olan çocukların hayvana yönelik kötü davranış düzeyleri olmayanlara göre daha yüksektir.

Hipotez 15: Ailesinde hayvan sevilmeyen çocukların hayvana yönelik kötü davranış düzeyleri sevilenlere göre daha yüksektir.

Literatürde bilgimiz dahilinde ülkemizde şu ana kadar bu konuda bir çalışma yapılmamış olması çalışmanın özgünlüğü açısından önem arz etmektedir. Ülkemizdeki HKD düzeyinin ve HKD'yi etkileyen saldırganlık ve empati gibi etkenlerin belirlenmesi, toplum sağlığı ve hayvanların korunması açısından oldukça gereklidir. HKD'ye yönelik olarak ülkemizde hukuksal açıdan var olan eksikliklerin giderilmesi hayvana kötü davranışla ilişkili olabilecek saldırganlık suçlarının engellenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda çalışmadan elde edilecek verilerin bireysel, toplumsal huzuru sağlama ve hayvanların çıkarlarını koruma açısından yapılacak düzenlemelere ışık tutması beklenmektedir.

2. GENEL BİLGİLER

2.1. Saldırganlığa Giriş

Saldırganlık, insan ilişkilerini olumsuz etkileyen (DeWall, Baumeister, Stillman ve Gailliot, 2007), hem cana hem de mala zarar veren bir davranıştır (Huesmann, Eron, Lefkowitz ve Walder, 1984). İki veya daha fazla kişinin çıkarları çatıştığı zaman saldırgan davranış ortaya çıkmaktadır (Nelson ve Trainor, 2007). Saldırganlık, zooloji, ekonomi ve toplumsal sağlığın yanında birçok disiplinin ilgi alanına girmektedir (Tremblay, 2000). Tüm insan davranışları inceleme ve araştırmaya açıkken, insan saldırganlığı en derin ilgi ve alakayı üzerinde toplamaktadır (Bandura, 1973). Ancak saldırganlık hem negatif hem de pozitif değerlere vurgu yapabilmektedir; bir ortamda saldırgan olarak nitelenen davranış başka bir ortamda değerli ve kahramanca olarak görülüp toplum tarafından ödüllendirilebilir (Lefkowitz, Eron, Walder ve Huemasman, 2013).

Uzak geçmişte saldırganlık küçük gruplarda yaşayan atalarımız için adapte olma davranışı anlamına gelmekteydi (DeWall, Anderson ve Bushman, 2011). Saldırganlık ve benzeri davranışlar, erkeklerde seleksiyon, yavrunun korunması ve grubun hayatta kalması için gerekliydi (DeWall ve Arkadaşları, 2011, s. 245). Toplular ve insanlar daha uygar hale geldikçe saldırganlık daha az adapte olma aracı haline gelmiş ve uygun olmayan davranış olarak görülmeye başlamış olsa da (DeWall ve Arkadaşları, 2011), insanlar her geçen gün "uygarlaştıkça", şiddete daha fazla başvurmaya başlamaktadırlar (Tremblay, 2000). 2. dünya savaşından sonra başta Amerika'da olmak üzere tüm endüstriyel toplumlarda adam öldürme oranları artmıştır (Anderson ve Bushman, 2002). Modern toplumlarda saldırganlığın olağan bir durum olduğu inkar edilemez; Ortadoğu, Balkanlar, Afrika'nın belli kesimlerinde ve Amerika'nın yüksek güvenlikli hapisanelerinde saldırganlık ve şiddet kişiler tarafından günlük olarak deneyimlenmektedir (Geen, 2001). Modern toplumlarda şiddetin artmasının başlıca nedenleri arasında silahlara kolay ulaşım, küresel ısınma, çocuklara okullarda ve evde uygulanan şiddet ve şiddet içerikli medyaya fazla maruz kalma gösterilmektedir (Anderson ve Bushman, 2002).

Saldırganlığın incelenmesi konusunda en büyük sorunlardan biri saldırganlık konusunda farklı araştırmacılar tarafından farklı tanımların kullanılması ve farklı kriterlerin saldırganlığın belirlemesi ve saldırganlığın ayrıştırılmasında rol

oynamasıdır. En genel anlamıyla saldırganlık, bir diğer organizmaya verilen zararlı uyaran olarak tanımlanmıştır (Geen, 2001). Eron (1987) tarafından ise, diğer bir insanı yaralamaya ya da rahatsız etmeye niyetlenmek olarak tanımlanmıştır ve Geen'in tanımından farklı olarak niyet kavramı gündeme gelmiştir. Ancak özellikle çocuklarda niyet ölçülmesi zor olduğundan çocuklarda saldırganlık kişiyi yaralayan veya rahatsız eden davranışlar olarak tanımlanmalıdır (Eron, 1987). Denson, DeWall ve Finkel'e (2012) göre ise saldırganlık kaçmak için motive olmuş kişiye zarar verme amaçlı yapılan davranıştır. Aynı zamanda saldırganlık, hedef gösterdiği kişiye yönelik zarar verme niyetinde olan, amaca yönelik tepki olarak da tanımlanmaktadır (Dollard, Miller, Doob, Mowrer ve Sears, 1939). Geen (2001) de benzer bir tanım kullanarak bunu "saldırganlığın çalışan tanımı" olarak nitelendirmiş ve hedef kişinin davranıştan kaçmak için motive olmuş olması gerektiğini belirtmiştir.

Saldırganlık üzerine yapılmış yukarıdaki tanımlar incelendiğinde genel olarak birbirlerine benzedikleri görülür, ancak davranışların saldırgan olarak sınıflanması esnasında farklı kriterlerin işin içine girmesi gereklidir. Bazı araştırmacılar saldırganlık davranışında "zarar verme amacı" ve "motivasyon" dan (Geen, 2001) sıkça söz ederken, bazı çalışmacılar ise "niyet" (Dollard ve Arkadaşları, 1939; Feshbach, 1964) ve "kasıt" (Tremblay, 2000), "kişinin iyiliği" (Eron, 1987) kavramını göz önünde bulundurmışlardır. Ancak bazı araştırmacılar "acı verme" kavramının zihinsel bir süreç olduğunu ve ölçülmesinin zorluğunu belirtmişlerse de, "amaç" saldırganlığı tanımlamada kaçınılmaz bir kavramdır (Geen, 2001).

Saldırganlık tanımı mala zarar verme davranışını da kapsamı içine alırken (Eron, 1987), kişinin kendine yönelik zarar verme davranışlarını kapsamamaktadır (Eron, 1987; Anderson ve Bushman, 2002). Dişçinin hastasının canını acıtması iyi niyetle yapıldığı ve kasıtlı olmadığı için saldırgan davranış olarak nitelenmemektedir (Eron, 1987). Aynı zamanda kişi dişçide acı çekerken bu davranıştan kaçmak için motive olmamıştır (Anderson ve Bushman, 2002). Bunun yanında sadistik cinsel davranışlar da saldırgan davranış içinde sayılmamaktadır, çünkü kişinin duyduğu acı bir hedefi gerçekleştirmeye yöneliktir (Baumeister'den aktaran, Anderson, Bushman, 2002). Dollard ve Arkadaşları (1939) ise, diğerlerinden farklı olarak intihar ve mazoşizm gibi davranışları saldırgan davranış olarak nitelendirmişlerdir.

Saldırgan davranışla anti sosyal davranış ve sapma davranışları genellikle birlikte incelenmektedir, çünkü saldırgan davranış genellikle sosyal anlamda kabul

edilmeyen davranışla iç içedir (Tremblay, 2000). Saldırgan davranışlar abartıldığında, sürekli yapıldığında ya da duruma uygun olarak gösterilmediğinde, patolojik olarak değerlendirilmelidir (Nelson ve Trainor, 2007).

Geen (2001) saldırganlığı yoğunluğu ve çeşitliliği olan davranışlar olarak tanımlamıştır. Bu davranışlar kurşun, bomba, fiziksel darbe ya da daha ustaca yapılmış hakaret ya da haksız eleştiri formlarında olabilir. Saldırganlık, her zaman açık bir şekilde ortaya konan hareketler değildir; fantezi, rüya, hatta öç alma planı bile saldırganlığın bir parçası olabilir (Dollard ve Arkadaşları, 1939).

Saldırganlık teriminin yanında çokça karşımıza çıkan şiddet olgusunun da betimlenmesi gerekmektedir. Anderson ve Bushman'a göre (2002) şiddet zarar verme amaçlı uygulanan bir saldırganlık davranışıdır, bütün şiddet davranışları saldırganlık içerir ancak bütün saldırgan davranışlar şiddet değildir. Küçük bir çocuğun diğer çocuğun bisikletini ittirmesi saldırgan bir davranışken şiddet olarak nitelendirilmemektedir (Anderson ve Bushman, 2002).

2.1.1. Saldırganlık Çeşitleri

Hayvanların dünyasında saldırganlık annesel (maternal), bölgesel (territorial) ve yırtıcı (predatory) olarak ayrılmaktadır (Geen, 2001). İnsan saldırganlığı ise farklı davranışları içine alan sınıflamalarla tanımlanmaya çalışılmıştır. İlk sınıflama **fiziksel ve sözel saldırganlık** olarak saldırganlığı ikiye ayırmaktadır. Fiziksel saldırganlık işkence, dayak gibi fiziksel güç gerektiren davranışları nitelerken, kişinin itibarını sarsacak dedikodu, hakaret, aşağılama gibi davranışlar sözel saldırganlık olarak nitelenmektedir (Geen, 2001). Fiziksel saldırganlık, tüm saldırganlık çeşitleri arasında en ciddi olarak görülmektedir (Tremblay, 2000). Mahkemeler, ebeveynler, öğretmenler sözel saldırganlıkla kıyaslandığında fiziksel saldırganlığa daha ciddi cezalar vermektedir (Tremblay, 2000). Çocuklar bebeklik döneminde fiziksel saldırganlığı daha çok uygularken, konuşmayı öğrenmeye başlamalarıyla sözel saldırganlığı daha yoğun kullanmaya başlarlar (Tremblay'dan aktaran, Tremblay, 2000).

Krahe (2013) saldırganlığı **direkt ve dolaylı saldırganlık** olarak ikiye ayırmıştır. Direkt saldırganlık, kişinin bir diğerine vurması olarak örneklenirken, birinin hakkında dedikodu yaymak dolaylı saldırganlık olarak örneklenmiştir (Krahe,

2013). Fiziksel saldırganlığın direkt saldırganlığa zemin hazırladığı belirtilmiştir (Tremblay, 2000).

Saldırganlık konusunda bir diğer sınıflama saldırganlığı **etkisel / düşmanca (hostile)** ve **araçsal (instrumental) saldırganlık** olarak ikiye ayırmaktadır. Düşmanca saldırganlık (DS) genellikle öfke ile ilişkili olup daha dürtüsel iken, araçsal saldırganlık (AS) daha amaçsal ve hedefe yönelik olarak değerlendirilmektedir (Nelson ve Trainor, 2007). Seri katiller, katliam yapanlar ya da suikastçiler, saldırgan davranışlarında genellikle AS mekanizmalarını kullanırlar (Nelson ve Trainor, 2007, s. 536). DS'de kişi tahrikten sonra misilleme amaçlı saldırgan davranışta bulunabilir (Geen, 2001). Ancak bazen misilleme tahrikten çok uzun süre sonra gerçekleşir ve öfke duygusu kompleks bilişsel süreçlerden geçerek tamamen farklı bir duygusal durum yaratır; bu genellikle nefrettir ve kızgınlıktan daha dayanıklıdır (Frijda'dan aktaran, Geen, 2001). AS'de saldırganlık kendini savunma, bir bölgeyi koruma, baskı kurmak amaçlı yapılan şiddet tehdidi gibi amaçlara hizmet ederken (Geen, 2001), kişiye zarar vermektan çok hedef gerçekleştirilmeye yöneliktir (Anderson ve Bushman, 2002). DS ve AS arasındaki farkları belirlemek kolay olmayabilir, iki saldırganlık çeşidi birbirine bağlı olabilir (Geen, 2001). Feshbach'a (1964) göre de kişi bazen saldırgan davranışların olumsuz sonuçları nedeniyle AS davranışlarına yönelebilir. Çocuğunun yanlış davranışına karşı dayakla ceza verme yöntemini uygulayan bir anne çocuğunun yanlış davranışını düzeltmek amaçlı (araçsal saldırganlık kullanımı) motive olabilir, ancak çocuğa kızgınlıkla tepki vermesi DS'dir (Geen, 2001). Anderson ve Bushman'a (2002) göre ise saldırı (DS) ve soygun (AS) fiilleri düşünülürse ikisinin de yakın hedefleri kişiye zarar vermektir, ancak soygunun uzak hedefi kar sağlamakken, saldırının uzak hedefi kişiye zarar vermektir. Ancak Feshbach (1964) araçsal saldırganlık da bile, saldırganın davranışını etkileyen olumsuz sonuçlar olduğunu belirtmiştir. Annesinin dikkatini çekmek için küçük kardeşini rahatsız eden bir çocuk, sonunda annesinden beklediği ilgiliyi görür ve amacına ulaşmış olur ancak kardeşine verdiği rahatsızlıktan da ufak da olsa tatmin olmaktadır. Burada Feshbach (1964)'a göre amacı annenin dikkatini çekmek olsa da kardeşine verdiği zararın onu mutlu etmesi AS değildir.

Saldırganlık ve beyin mekanizmaları çalışmalarında AS'de yüksek kortikal sistemler devreye girerken, DS'de hipotalamus ve limbik sistemin devreye girdiği bulunmuştur (Nelson ve Trainor, 2007, s. 536). Aralıklı taşkınlık bozukluğu

(Intermittent explosive disorder), travma sonrası stres bozukluğu ve depresyonla alakalı saldırganlık durumlarında artan otonomik uyarılma ile ani ve kontrolsüz DS oluşurken, tavır davranış bozukluğu (conduct disorder) ve anti sosyal kişilik bozukluğu gibi mental rahatsızlıklarda düşük otonomik uyarılma ile AS durumu oluşmaktadır (Nelson ve Trainor, 2007). Bu durum aslında DS'nin AS'ye göre daha ilkel bir saldırganlık çeşidi olduğunu göstermektedir (Nelson ve Trainor, 2007).

Saldırganlık konusundaki bir diğer sınıflama **tepkisel (reactive)** ve **ön etkin (proactive)** şeklinde yapılmıştır. Geen (2001) saldırganlık konusunda çalışma yapan ilk teorisyenlerin AS ve DS sınıflamasının ön etkin (ÖS) ve tepkisel (TS) saldırganlıkla eşdeğer olduğunu belirtmiştir. TS, öfke ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duygu durumlarında ya da tahrike tepki olarak gerçekleştirilen davranışlar iken ÖS, belli bir amaca ulaşma amaçlı gerçekleştirilen davranışlardır (Miller ve Lynam, 2006). Düşmanca çevrede yaşamak ve kötü muamele görmek genellikle TS davranışına neden olurken, başarılı saldırgan modellerin gözlemlenmesi ve saldırgan davranışların olumlu olarak sonuçlandırıldığının deneyimlenmesi kişi de ÖS davranışa neden olacaktır (Dodge ve Coie, 1987). ÖS, kızgınlık, düşmanlık ya da kendini savunmadan dolayı değil, kazanç elde etme, güç kazanma, grupların desteğini alma motivasyonu ile ortaya çıkar ve zorbalık davranışı ÖS için güzel bir örnektir (Geen, 2001; Camodeca, Goossens, Terwogt ve Schuengel, 2002). Miller ve Lynam (2006) tarafından yapılan çalışmada, ÖS'nin madde kullanımı, hırsızlık suçu ve fazla miktarda cinsel partnere sahip olma ile ilişkisi bulunmuştur. Aynı çalışmada TS'nin öfke duygusu, depresyon, stres ve engellenmeden kaynaklanabileceği bulunmuştur. ÖS çocukların TS çocuklara göre daha fazla kavga başlattığı ve ÖS çocukların liderlik ve espri anlayışının TS çocuklara göre daha yüksek olduğu Dodge ve Coie (1987) tarafından yapılan çalışmada bulunmuştur. Camodeca ve Arkadaşları (2002) tarafından yapılan çalışmada ise ÖS ve TS'nin birbiri ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Bunun nedeni olarak çocukların ÖS olabilmeleri için TS'yi çoktan geliştirmiş olabilecekleri gösterilmiştir.

Freedman, Sears ve Carsmith (1989) tarafından da saldırganlık sınıflaması yapılmıştır. Bunlar **Özgeci (Prosocial)**, **Anti sosyal (Antisocial)** ve **İzin verilmiş (sanctioned)** saldırganlıktır. Özgeci saldırganlık, grubun ahlaksal standartları açısından, kabul edilebilir amaçlar çerçevesinde toplumsal olarak onaylanan saldırganlıktır (Sears'dan aktaran, Freedman ve Arkadaşları, 1989). Anti sosyal saldırganlık ise toplumsal olarak onaylanmaz. Suikast, cinayet gibi kışkırtılmadan ve

tahrik edilmeden işlenen suçlar toplumca onaylanmaz ve anti sosyal olarak değerlendirilir. Fakat bazı davranışlar toplumsal kuralların zorlamasıyla oluşan davranışlardır ve özgeci olarak nitelendirilirler. Savaş sırasında emirlere uyma, uygun çocuk disiplini gibi davranışlar özgeci saldırganlık tipi davranışlardır. İzin verilmiş saldırganlık ise tam olarak özgeci ve anti sosyal saldırganlık davranışlarının arasında bir yerdedir. Bu davranışlar toplumsal kuralların gerekli olarak nitelendirmediği ancak onların da dışına taşmayan saldırgan davranışlardır. Kendisine saldıran birisine kendisini korumak için vuran bir insan toplum kurallarını çiğnememiştir, bu yüzden davranışı izin verilmiş saldırganlık olarak değerlendirilir (Freedman ve Arkadaşları, 1989). -

Krahe (2013), saldırganlığın **bireysel saldırganlık** ve **grup saldırganlığı** olarak da çeşitlenebileceğini belirtmiştir. Kişinin tek başına saldırganca davranışta bulunması bireysel saldırganlık olarak nitelenebilir. Grup saldırganlığı ise, kişilerin gruplarda belli motivasyon, tutumlar, değer ve inançlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır (DeWall ve Arkadaşları, 2011). Gruplar arasında saldırganlık döngüsü oluşabilmektedir, bazı durumlarda kişisel çatışma yaşanmasa da düşman gruba ait olan kişi karşı grubun saldırgan davranışlarına maruz kalabilmektedir (DeWall ve Arkadaşları, 2011).

Dollard ve Arkadaşları (1939), tüm saldırganlık sınıflamalarının yanında kişinin kendine yönelik saldırganlığından bahsetmişlerdir. Kişinin kendine yönelik saldırganlığı, bir miktar direkt ya da dolaylı saldırganlık şeklinde çevresindeki kişilere de yansır (Dollard ve Arkadaşları, 1939). Sevgi ve nefret konusunda kararsız duygulara sahip olan bir histerik, kendisiyle birlikte ailesine de zarar verebilir.

2.1.2. Saldırganlık Kuramları

2.1.2.1. İçgüdü Kuramları

İnsan davranışlarının açıklanmasındaki en eski psikolojik teoriler içgüdüsel faktörlerin varlığından yola çıkmışlardır (Bandura, 1973). Freud, McDougall, Lorenz ve başkaları, insanlarda doğuştan saldırganlık içgüdüünün bulunduğunu belirtmişlerdir (Freedman ve Arkadaşları, 1989). Freud'un psikanalitik kuramı ile Lorenz'in etolojik kuramı açıklanacaktır.

2.1.2.1.1. Psikanalitik Kuram

İlk çalışmalarında saldırganlığı zevk arama ve acıdan kaçmaya ket vurulması karşısında verilen ilkel tepki olarak görse de, Freud'un mazoşizm konusundaki çalışmaları onu "ölüm içgüdü" adıyla farklı bir görüşe yönlendirmiştir ve bu içgüdünün ilk hedefi insanın içindeki yaşamın yok edilmesidir (Dollard ve Arkadaşları, 1939). Bu görüş, dışa dönük saldırganlığın kişinin kendine zarar verme içgüdüsünün dışa yansımış biçimi olduğunu varsaymaktadır (Dollard ve Arkadaşları, 1939). Eğer kişinin ölüm arzusu içe dönük tepkilere yansıtılırsa insanların enerji kısıtlamalarına, kendisini cezalandırmasına, mazoşistlik olmasına ya da intihar etmesine neden olabilmektedir (Freedman ve Arkadaşları, 1989). Başlangıçtan itibaren organizma ilk formu yani ölüm durumuna yavaş yavaş dönmeye çalışır, bu istek sadece kendi bedenini değil, organizmalar arasındaki ilişkiyi hatta toplumları etkiler. Freud'a göre libidodan destek alan bu dürtü savaşların ve insan karamsarlığının nedenidir (Lefkowitz ve Arkadaşları, 2013). Freud'a göre içgüdüsel dürtülerin davranışa dönüşerek deşarj olması gerekmektedir, saldırganlık dürtüsünün ortaya çıkarılması, kişi ya da nesneye zarar verme amacından çok duygusal boşalma amacı gütmektedir (Feshbach, 1964).

Ölçülemeyen içgüdülerin varlığından yol çıkan psikanalitik teori, oluşmuş olan olayların açıklamasını yapabilese de, oluşacak olan olayların yordamasını yapmakta eksik kalmaktadır (Bandura, 1973). Teorinin kanıtlanmasının tek yolu saldırganlığa neden olabilecek tüm etkenlerden kişinin yalıtılması ve bu durumda saldırgan davranışların ortaya çıkıp çıkmadığına bakılmasıdır ancak bu mümkün olmadığı için hayvan davranışlarının içgüdüsel anlamda incelenmesinden yararlanılması gerekmektedir (Freedman ve Arkadaşları, 1989).

2.1.2.1.2. Etolojik Kuram

Lorenz (1966) tarafından ortaya atılan kuram hayvan davranışlarındaki saldırganlık ve içgüdü ilişkisini araştırmakta ve insan davranışlarını açıklamaya çalışmaktadır. Lorenz'e göre saldırgan davranış, insanların belli koşullarda ortaya çıkardığı, boşalma yolları arayan, açığa çıkmak için uygun durumu bekleyen katılımsal içgüdülerden kaynaklanmaktadır (Geen, 2001; Taner-Derman, 2011). Freud, saldırganlığın yıkıcı bir güç olduğunu ve ölüme hizmet ettiğini belirtirken,

Lorenz, saldırganlığın yaşama hizmet eden bir dürtü olduğunu belirtmektedir (Taner-Derman, 2011).

Lorenz (1966), değişik koşullarda tropikal balıkları gözlemlemiştir. Belirli erkek balıklar diğerlerini görmezden gelerek kendi türlerindeki balıklara saldırmaktadırlar, ancak kendi türündeki tüm balıklar akvaryumdan alınırsa, tek kalan balık başka türlere de saldırmaktadır. Eğer sadece kendi türünden bir dişi akvaryumda kalırsa, ona da saldırıp öldürecektir. Lorenz, bu deney ile balıklarda saldırganlığın içgüdüsel olduğunu kanıtlamaya çalışmış ve asıl hedefleri ellerinden alınsa da ellerinin altındaki başka hedeflere yöneleceklerini belirtmiştir.

Lorenz, kapalı yerde kalan hayvanların kaçınılmaz olarak saldırganlaşacağını belirtmiştir (Freedman ve Arkadaşları, 1989), ancak insanlar düşünüldüğünde genellikle kapalı alanda bulunma nedeniyle saldırgan tepkiler vermedikleri görülür. Kalabalığa karşı tepkiler hayvanlarda olduğu gibi insanlarda saldırganlık içgüdüsunü açıklamaz (Freedman ve Arkadaşları, 1939).

Lorenz, insanların kendilerine zarar vermemek için içten gelen saldırgan dürtüyü kontrol etmeyi öğrenebileceğini söylemiştir, ancak saldırgan dürtülerin kontrolü ve engellenmesi konusunda sadece yetişkin saldırgan davranışına odaklanmıştır (Tremblay, 2000).

Freedman ve Arkadaşları (1989), yiyecek avlanmak zorunda olan bir hayvanın bu davranışının saldırganlık olarak tanımlansa da, içgüdüsel dürtünün saldırganlık değil, açlık olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirterek etolojik kuramı eleştirmişlerdir (s. 195).

2.1.2.2. Biyolojik Kuram

Kromozomal anormallikler, merkezi sinir sistemi organları, hormonlar ve psiko-farmakoloji gibi etkenlerin saldırganlık üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir (Lefkowitz ve Arkadaşları, 2013). Bu teoriler içgüdü teorilerinden farklı olarak organizmanın fizyolojik sistemleri ve bu sistemlerin çevresel faktörlere tepkisiyle ilgilenmektedir (Lefkowitz ve Arkadaşları, 2013).

Hayvanların saldırganlığı hakkında en fazla bilinen androjenik hormon testosterondur, ancak hayvan saldırganlığında etkisi olan testosteronun insanlara olan etkisi hala tartışılmaktadır (Geen, 2001). Dopaminin saldırgan davranışların

ortaya çıkmasında önemli rolü olduğu düşünülse de saldırgan davranışlar üzerindeki rolü tam olarak açıklanamamıştır (Nelson ve Trainor, 2007). Kan şekeri düşüklüğü ve kadınlarda adet öncesi dönem sendromunun öfke patlamaları ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Lefkowitz ve Arkadaşları, 2013). Kastrasyon durumlarında androjen düzeyi düşeceği için, erkek saldırganlığını azalttığı düşünülmektedir (Freedman ve Arkadaşları, 1989; Nelson ve Trainor, 2007). Serotonik aktivitenin düşürülmesinin insanlarda düşmanca saldırganlığı azalttığı bulunmuştur (Nelson ve Trainor, 2007; Kamphuis, Meerlo, Koolhaas ve Lancel, 2012). Uykunun eksik alınması da bilişsel performansı olumsuz etkilediğinden dolayı duygusal dengesizliğe neden olabilmektedir (Kamphuis ve Arkadaşları, 2012).

Hormonların yanında beyin mekanizmaları da saldırganlığın nedenlerinin araştırılması açısından önemlidir. Hayvanlarda saldırganlığın düzenlenmesinde hipotalamus önemli rol oynamaktadır (Nelson ve Trainor, 2007). Limbik sistem ve serebral korteks saldırganlık araştırmalarında önemli kabul edilmektedir (Geen, 2001). Öfke durumlarında limbik sistemdeki merkez tahrik durumlarında duyuşal sistemlerden girdi almakta ve hemen ilkel öfke tepkisi göstermektedir (Geen, 2001). Birçok çalışmada insanlarda frontal lobdaki beyin hasarları ve saldırganlık davranışlarında artış arasında ilişki bulunmuştur (Nelson ve Trainor, 2007).

Kadınsken erkek olan (KE) ve erkekken kadın (EK) olan transseksüellerle yapılan çalışmada, KE'lere androjen hormonu verilirken, EK'lara androjen karşıtı hormon verilmiştir. KE'lerde öfkeye yatkınlık artarken, EK'larda aynı şekilde öfkeye yatkınlığın azaldığı görülmüştür (Van Goozen ve Arkadaşlarından aktaran Geen, 2001). Huesman ve Arkadaşlarının (1984), yaptığı çalışmada ise testosteron ve saldırganlık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Kromozomal anormalliklerin de saldırganlıkla ilişkisi incelenmiştir. XYY sendromu olan kişilerin normalden daha uzun oldukları ve toplumu tehdit eden davranışlarla diğerlerine göre daha fazla dikkat çektikleri belirtilmiştir (Lefkowitz ve Arkadaşları, 2013). XYY sendromunun sonuçlarından birinin zeka geriliği olabileceği ve düşük zekanın saldırgan olmayan ve topluma uygun davranışları öğrenmesini zorlaştırabileceği ve bu kişilerin sınırlı davranış hazinesiyle daha dürtüsel ve düşünmeden hareket edebileceklerini belirtmiştir (Lefkowitz ve Arkadaşları, 2013).

2.1.2.3. Sosyal Öğrenme Kuramı

Bandura (1973), sosyal öğrenme kuramını (SÖK) ortaya atarak, insanların saldırgan davranış birikimiyle doğmadıklarını, saldırgan davranışın öğrenilmesi gerektiğini belirtmiştir. Fiziksel saldırganlığın basit formlarının çok kolay öğrenildiği, ancak karmaşık saldırganlık davranışlarının daha ayrıntılı bir öğrenme sürecine ihtiyacı olduğunu belirtmiştir.

SÖK, davranış motiflerinin nasıl edinildiği ya da geliştirildiği, saldırgan davranışın nasıl tahrik edildiği ve ortaya çıktığı, saldırganlığı nelerin beslediği ve saldırgan davranış bir kez oluştuğunda bunun nasıl sürdürüldüğü konularıyla ilgilenmektedir (Lefkowitz ve Arkadaşları, 2013).

Bandura'ya (1973) göre kişi gözlemlene ve taklit yoluyla davranışı öğrenmektedir. Saldırganlık açısından gözlem yoluyla öğrenmede aile etkisi, alt kültür etkisi ve sembolik model önemlidir (Lefkowitz ve Arkadaşları, 2013). Saldırgan davranış örnekleri evde, okulda ve mahallede olduğu gibi medyada da oldukça fazladır (Bandura, 1973). Freedman ve Arkadaşları (1989), çocuğa saldırganlığın kabul edilebilir olduğunu öğreten her şeyin çocukta saldırganlığı genel anlamda artıracaklarını belirtmiştir.

Gözlemlene ve taklit yoluyla öğrenmenin dört alt süreci vardır (Bandura, 1973);

1. Dikkat süreci; Bu süreçte kişi modelin davranışlarını fark etmeyip modele dikkatini vermedikçe gözlemlene yoluyla öğrenme oluşmaz. Bazı sosyal gruplarda, bazı kişilerin davranışları gözlemlenmek için daha fazla seçilir. Farklı kişiler tarafından sergilenen davranışların işlevsel değeri, kişinin diğerleri tarafından gözlenip gözlemlenmeyeceğini belirler. Sosyal anlamda güçlü ve prestijli kişilerin davranışlarına daha fazla dikkat edilip gözlemlenir.

2. Koruma süreci (retention process), İnsan hafızaya sahip olmasa modelin davranışından da etkilenemezdi. Gözlemleyerek öğrenmede herhangi bir zamanda gözlenen davranışın uzun dönemli hafızada korunması önemlidir. Modellenen davranışı zihinlerinde canlandıran ya da tekrar eden kişilerin davranışını unutmaları diğerlerine göre daha zor olacaktır.

3. **Davranış üretme süreci**, öğrenilen davranışın davranış olarak canlandırılmasıdır. Davranışın zihinde canlandırılması tam olarak yapılmış olsa da kişinin davranışı yapacak fiziksel yeterliliği yoksa davranış gerçekleşmemektedir.

4. **Pekiştirme ve güdüsel süreç**, Kişi davranışı gerçekleştirmek için tüm süreçleri tamamlamış ve gerekli yeterliliğe sahip olmuş olsa da, davranışın sonunda oluşacak olumsuz tepki ve sonuçlar kişiyi davranışta bulunmaktan vazgeçirebilir. Pekiştireç hem kişilerin davranışı gözlemlemesi için dikkatlerini çeker hem de davranışın dışavurumunu etkiler.

Bowers'a göre (Aktaran, Huesman ve Arkadaşları, 1984) saldırgan kişiler genellikle saldırgan davranışlarının diğerleri tarafından gözlemlenebileceği ortamların içine girmeye çalışırlar ya da bu ortamları kendileri yaratırlar. Bu durum saldırganların saldırgan davranışı gözlemleyerek öğrendiğini ve kendilerini de gözlemleterek diğer insanlara öğretmeye çalıştıklarını düşündürmektedir.

Saldırgan davranışı nedeniyle cezalandırılan çocuk cezalandırılan kişinin davranışlarını gözlemler ve taklit eder, acı verildikten sonra karşısındakine de acı verilebileceğini fark eder (Feshbach, 1964). Adil olmayan bazı durumlar altında çocuk karşısındakine acı verebileceğini düşünmeye başlar (Feshbach, 1964).

İnsanlar bazen davranışı gözlemledikleri halde taklit etmeyebilirler, Bandura'ya (1973) göre bu durum insanların gözlemledikleri davranışları her zaman taklit edememesi, taklit için uygun koşulların oluşmaması ya da uygun fiziksel imkanların bulunmamasından da kaynaklanabilmektedir. Western filmlerinde kullanılan şiddet öğeleri ve silahlar izleyicide öğrenme ve taklit etme imkanı yaratır ancak kişilerin silaha sahip olmaması ve uygun koşulların olmaması öğrenmenin davranışa dökülmesini engeller.

Bandura (1973) aynı zamanda kişinin deneyimlerle de öğrendiğini belirtmiştir. Deneyim yoluyla öğrenmede davranış sonuçlarına göre yeni kalıplara dönüştürülür. Deneme-yanılma sürecinde başarısız tepkiler bir köşeye bırakılırken, olumlu olanlar daha güçlenmektedir.

Bandura'ya (1973) göre davranışların öğrenilmesinin yanında korunması da önemlidir. Bu da dışsal pekiştireçler, temsili pekiştireçler ve kişisel pekiştireçler yoluyla olmaktadır. Dışsal pekiştireçler dört tanedir,

1. Maddi ödül; bazen saldırganlık sonunda sadece maddi ödül olduğu için davranış tekrarlanabilir.

2. Sosyal statü kazanma; sosyal pekiştireç hem saldırganlık davranışının tekrarlanmasına hem de farklı tür saldırganlık davranışlarının geliştirilmesine neden olur. Aynı toplum içinde saldırganlığın yüceltiildiği ve gerekli görüldüğü zamanlar olabilir. Savaş zamanında orduya katılmak istemeyen kişilere toplumda iyi gözle bakılmamaktadır. Birçok toplumun alt gruplarında dövüşmedeki yeteneğiyle saygınlık kazanan kişiler vardır.

3. Zararın dışavurumu; saldırgan davranışlar kurbanda acı ya da zarara neden olur. Kişideki zararı görmek saldırganı mutlu edebilir.

4. Kötü muamelenin azaltılması; bazen saldırgan davranışlar hedefteki kişinin rahatsızlık verici davranışlarını azaltmak ve durumdan kurtulmak amaçlı olabilir.

Temsili pekiştireçle kişi gözlemediği kişinin deneyimlerinden de yararlanır. Kişi modellerin görmezden gelindiği, cezalandırıldığı ve ödüllendirildiği durumları sürekli olarak gözlemler. Gözlemlenen ödül kişide davranış yapma olasılığı artırırken, gözlemlenen cezada davranış yapmama olasılığını azaltır. Diğer kişilerin tepkilerinin sonuçlarını görmek direkt pekiştirecin etkisini de değiştirecektir. Saldırgan davranışların öğrenilmesi saygı duyulan kişilerin (politikacılar, film yıldızları) saldırgan davranışlarının ödüllendirilmesiyle daha da pekiştirilir (Huesman ve Arkadaşları, 1984).

Kişisel pekiştireçler ise kişisel ödül, kişisel ceza ve kendini suçlamanın ketlenmesi olarak üç tanedir. Kişisel ödülde kişi saldırgan davranarak kendini tatmin ediyor olabilir. Kişisel cezada, kişiler olası saldırgan davranışlarından sonra kendilerini eleştireceklerinden dolayı saldırgan davranıştan kaçınmaktadırlar. Kendini suçlamanın bazı nedenlerle ketlenmesiyle ve kişisel kandırmacalarla insanlar hiç suçluluk duymadan saldırganca davranabilirler.

Perry, Perry ve Rasmussen (1986) tarafından yapılan çalışmada saldırgan çocuklar olmayanlara göre saldırganlığın bulduklarını durumu düzeltmede başarılı olacağına daha fazla inanmaktadırlar. Bu durum saldırgan çocuklar tarafından saldırganlığın öğrenilmiş bir davranış olduğunu kanıtlamaktadır, çünkü çocuklar bu

davranışla olumsuz uyarandan kurtulacaklarını öğrenmişlerdir (Perry ve Arkadaşları, 1986).

Bandura tarafından yapılan çalışmada (1973), çocuklara fiziksel ve sözel olarak saldırgan davranan bir model gösterilmiştir. İlk durumda oyuncu davranışından dolayı ceza alırken, diğer iki durumda ya ödüllendirilmiş ya da davranışın sonucunda hiçbir dönüt almamıştır. Cezalandırıldığını gören çocuklara kıyasla, modelin ödüllendirildiğini ya da hiç bir dönüt almadığını gören çocukların saldırgan davranışı daha fazla taklit ettikleri görülmüştür.

Perry ve Arkadaşlarının (1986) yaptığı çalışmada, saldırgan çocukların SÖK'e göre farklı sonuç beklentilerinin davranışlarını etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. Saldırgan olan çocukların olmayanlara göre saldırgan davranış sonucu daha fazla maddi ödül beklentisi içinde oldukları görülmüştür. Saldırgan çocuklar olmayanlara göre gelecekte diğerlerinden gelecek kızdırma ve saldırının azalmasında saldırgan davranışın etkili olduğunu belirtmişlerdir. Diğerinden gelecek kötü muameleyi azaltmak amaçlı yapılan saldırgan davranışın saldırgan olmayan bir akrana karşı daha fazla etkili olduğunu, saldırgan akrana karşı ise daha az etkili olduğunu düşünmektedirler. Feshbach (1964) ise saldırgan davrandıklarında misilleme ile karşılaşan saldırgan kişilerin, saldırgan davrandıklarında bu davranışı için ödüllendirilen kişilere göre, saldırgan davranışlarını daha fazla sürdürmelerini beklemektedir.

SÖK, DeWall ve Arkadaşları (2011) tarafından saldırganlıkla ilgili risk faktörlerini incelediği ancak kişinin öğrenme hikayesi dışındaki diğer kişisel faktörlerle ilgilenmediği için eleştirilmiştir. Huesman ve Arkadaşlarına (1984) göre de gözlemleyerek öğrenme ve pekiştiren modeller yine de tam olarak saldırganlığın gelişimini açıklamak için yeterli değildir. Kişinin içinde bulunduğu çevre ve öğrenme koşulları değişebilir ancak saldırganlık sürmeye devam eder (Huesman ve Arkadaşları, 1984).

2.1.2.4. Engellenme - Saldırganlık Hipotezi

Dollard ve Arkadaşları tarafından 1939 yılında ortaya atılan engellenme-saldırganlık hipotezi (E-SH) saldırganlığın insanda oluşumunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Saldırganlık her zaman engellenmenin sonucudur. Saldırganlık davranışının oluşumu her zaman engellenmenin varlığından sonra gelir ve engellenmenin varlığı her zaman saldırganlığın bir çeşidine neden olur. Engellenme ne zaman olursa, saldırganlığın bir formunun oluşması kaçınılmazdır” (s.1).

Freud ilk çalışmalarında zevk arama ve acıdan kaçma davranışlarına ket vurulduğunda engellenme oluşacağını ve engellenmenin kaynağı olarak görülen kişi ya da objeye yöneltilen saldırganlığın ilkel bir tepki olacağını belirtmiştir (Dollard ve Arkadaşları, 1939). Ancak engellenme-saldırganlık ilişkisinin doğuştan mı geldiği, yoksa sonradan mı öğrenildiği bilinmemektedir (Lefkowitz ve Arkadaşları, 2013).

Saldırganlığın engellenme sonrası oluşan bir dürtü olduğu, verilen saldırgan tepkinin saldırgan dürtüde azalmaya neden olacağı ve kişiyi rahatlatacağı belirtilmiştir (Lefkowitz ve Arkadaşları, 2013). Bazı araştırmacılar engelleme nedeniyle oluşan saldırganlığı rahatsızlık veren uyarıyı azaltma amaçlı araçsal saldırganlık olarak tanımlasalar da gerçekte böyle değildir, çünkü olumsuz duygulanma düşmanca saldırganlığa neden olur ve araçsal değeri çok azdır (Berkowitz, 1989).

Dollard ve Arkadaşları bir şeyden yoksun olma ve engellenmenin aynı şeyler olmadığını belirtmiş, fakir insanların sahip olmadıkları güzel şeylerin onlarda engelleme yaratamayacağını belirtmişlerdir (Berkowitz, 1989).

Dollard ve Arkadaşlarına (1939) göre bir şeye engellenme denilebilmesi için 2 unsur oluşmuş olmalıdır.

1. Organizmanın engellenen belli davranışı yapabiliyor olması gerekmektedir.
2. Bu davranış oluşma aşamasında engellenmiş olmalıdır.

Feshbach’a (1964) göre, engelleme konusunda kişilerin ne derece önemsizleştirildiği ve yetersiz görüldüğü saldırganlık davranışını etkileyecektir. Dersten geçer not alamayan bir öğrenci bu durumda engellenme hissetmez, ancak öğretmenin bunu bilerek yaptığını ve bundan zevk aldığını öğrenirse öfkelenecektir (Feshbach, 1964; Freedman ve Arkadaşları, 1989).

İnsanların engellemeyle karşılaştıklarında, engelleme yasadışı ise ya da kişiye yönelik olarak algılanıyorsa, kişilerin saldırganlık eğiliminde buldukları görüşü kabul edilmektedir (Berkowitz, 1989). Freedman ve Arkadaşları (1989), engellenmeden doğan saldırganlığın “zarar verme niyetini” göz önüne bulundurarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Eğer kişi, saldırganın kendisine zarar verme niyetinde

olduğuna inanırsa, buna inanmadığı veya kaza sonucu olduğuna inandığı durumlarda gösterebileceğinden çok daha saldırgan davranacaktır (Freedman ve Arkadaşları, 1989).

Dollard ve Arkadaşları (1939) tekrarlanan engellenme, sonraki durumlarda engellenmeye yönelik tepkilerin oluşma eğilimini azalttığını düşünmektedirler. Deneysel sönme denen bu durum Pavlov tarafından ayrıntılı olarak araştırılmıştır, ancak yine de deneysel sönme ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi bulacak bir çalışma yapılmamıştır (Dollard ve Arkadaşları, 1939).

Bir başkasının, bizi engelleyen ve bu nedenle kızdığımız bir kişiye saldırdığına tanık olmanın, bizim kızgınlığımızı da azalttığı görölmektedir (Freedman ve Arkadaşları, 1989). Bunun yanında engellemede bulunan kişi yüksek sosyal statüye sahipse ya da kadınsa, açıkça saldırganlık gösterme durumu daha az olacaktır (Berkowitz, 1989).

Direkt saldırganlığa yönelik herhangi bir ket vurma fazladan engellenmeye neden olacaktır. Fazladan oluşan engellenme 2 şeye neden olacaktır. İlk olarak esas saldırganlığa yönelik engellenmeyi gerçekleştiren etmene yönelik saldırganlık girişimi olabilir. İkinci olarak saldırganlığın tüm formlarına yönelik kışkırtıcı artacaktır (Dollard ve Arkadaşları, 1939).

Dollard ve Arkadaşları (1939), sosyal bir varlık olarak yaşayan insanın dışa dönük saldırganlığını bastırması gerektiğini belirtmişlerdir. Saldırganlığı bastırma **yedek tepki (substitute response)** yoluyla olabilmektedir; yedek tepki amaca yönelik tepkinin engellenmesi durumunda, kışkırtıcının gücünü bir miktar da olsa azaltan herhangi bir davranış olarak tanımlanmaktadır. Kişinin ertelenmiş bir öğle yemeğini beklerken sigara yakması ya da su içmesi bu tepkiye örnek olarak gösterilebilir.

Dollard ve Arkadaşları (1939), kişinin saldırganlık davranışının ardındaki ceza beklentisi nedeniyle saldırgan davranışı gerekleştirmeyebileceğini belirtmişlerdir. Kişinin saldırganlık davranışının engellenmesi, davranışın ardından oluşabilecek ceza beklentisinin miktarıyla da olumlu olarak değişmektedir. Bu prensip “etki kanunu”ndan esinlenmiştir; geçmişte ceza ile sonlanan davranışlar, gelecekte sona erme durumdadır (Dollard ve Arkadaşları, 1939). Ancak Freedman

ve Arkadaşları (1989), cezanın saldırganlığı tek başına kontrol edebileceğini düşünmenin yanlış olduğunu belirtmişlerdir.

Bazen de saldırganlığın engellenmesi saldırganlığın farklı ve daha hafif formlara dönüşmesine neden olabilmektedir. Dollard ve Arkadaşları (1939), Freud'un terminolojisinden esinlenerek bunu **başka yere aktarılmış (displaced) saldırganlık** olarak adlandırmışlardır. Kişi düşmanı yerine bir sandalyeyi tekmeleyebilir, kişi düşmanını öldürmeye çalışmak yerine onu dava edebilir.

Teorinin yeniden düzenlenmesinde, engellenmenin birçok tepkiye neden olabileceği ve saldırganlığın bunlardan biri olduğu belirtilmiştir (Lefkowitz ve Arkadaşları, 1989; Freedman ve Arkadaşları, 1989), çünkü tüm engellemeler aynı derecede can sıkıcı değildir ve aynı derecede rahatsızlık yaratmaz (Berkowitz, 1989). Berkowitz'e (1989) göre beklenmeyen engellenme, beklenen engellenmeye göre daha fazla saldırgan davranışa neden olacaktır, çünkü daha kötü bir durumdur.

Lefkowitz ve Arkadaşları'na (2013) göre bebeklikte engellenme-saldırganlık hipotezinin geçerliliği kesin değildir. Bebeklikten ortalama 2 yaşına kadar, engellenme sadece vurma isteği yaratırken, 2 yaşından sonra engellenme zarar verme isteği doğurur (Feshbach, 1964). 2 yaşındaki bebek engelleme karşısında hedefe ulaşmak için harekete geçer ancak hedefte acı vermeden çok amaca ulaşma beklentisi vardır (Feshbach, 1964). Bunun yanında engellenmeden doğan duygular içsel bir durumken, saldırganlığın dışsal bir davranış olması nedeniyle ölçmek için güvenilir bir yöntem bulunmamaktadır (Lefkowitz ve Arkadaşları, 2013).

Berkowitz'e (1989) göre insanlar diğerlerine sadece engellendikleri için değil, aynı zamanda bu davranışın onlara farklı yararlar sağlayabileceğini düşündükleri için de saldırırlar. Bu eleştiri E-SH'nin genel olarak düşmanca saldırganlıkla ilgilendiği ve araçsal saldırganlık üzerine kısıtlı açıklamalar yapabileceğini göstermektedir.

2.1.2.5.Sosyal Bilgiyi İşleme Modeli

Sosyal bilgiyi işleme modeli genel anlamda kişilerin işaretleri nasıl algıladığı, işaretleri nelere yükledikleri, kişiler arası işaretlere ve problemlere yönelik ortaya koydukları çözümleri, problemlere karşı hangi karar mekanizmalarını uyguladıkları

ile ilgilenmektedir (Dodge ve Crick, 1990, s. 9). Saldırganlığın farklı çeşitleri farklı bilişsel süreçlerden geçerek ortaya dökülmektedir (Dodge ve Coie, 1987).

Dodge ve Crick'e (1990) göre sosyal durumlarda uygun tepkiler sosyal işaretlerin başarılı bir şekilde işlenmesiyle mümkün olmaktadır. Üç temel aşamanın önemine dikkat çekilmiştir;

- 1.Kodlama ve işaretlerin yorumu
- 2.Tepkiye karar verme
- 3.Tepkinin kabul edilmesi ve ortaya konması (s. 13)

Bu teoriye göre çocuğun sosyal uyaranlara verdiği davranışsal tepki bilgiyi işlemenin farklı basamaklardan geçmesinden kaynaklanır. Her aşamada yapılan başarılı işlem önemlidir. Kodlama aşamasında çevresel uyaranlar seçici dikkat ve işaretlerin altkümelerine odaklanmasıyla bilgiler kodlanır. Gelişim boyunca insanların işaretleri doğru ve eksiksiz kodlayabilmesi için şemalar ve senaryolar kişiye yardımcı olur. İşaretlerin kodlanmasındaki hata, problemleri davranışın oluşma olasılığını artırır. Kodlanan işaretler, uzun dönemli hafızada bilişsel olarak temsil edilirler ve kişinin diğerlerinin davranışları üzerine çıkarım yapması gerektiği sosyal durumlarda kullanılırlar. İşaretlerin yorumu, kişinin belli işaretlere dikkatini yönlendirmesi ve geçmişten gelen benzer işaretlerden yola çıkarak kişisel yorumda bulunmasıdır. Tepkilere ulaşmak genel anlamda otomatik bir davranıştır ancak tepki bazen kişiye açık bir şekilde görünmez, kontrollü biçimde tepkiye ulaşmaya çalışmak problem çözme olarak nitelendirilebilir. Tepkiye karar verme, seçilen tepkinin uygun olup olmadığına karar verme sürecidir. Tepkiye karar verme kriterleri kişiden kişiye değişmektedir, ancak süreçte strateji değerlendirmesi, araçsal ve sosyal sonuçların değerlendirilmesi, kişinin verilecek tepkiye olan yeterliliği değerlendirilir. Ancak insanların tüm tepki seçeneklerini eşzamanlı değerlendirip en uygun tepkiyi seçip seçmedikleri tam olarak kesin değildir. Tepkinin kabulü ise kişinin belli kalıpları ve senaryoları, sözel ve motor davranışlara dönüştürüp uygulamasıdır. Bazen amaca ulaşmak için tepki dönüşüme uğrar ve daha da geliştirilir (Dodge ve Crick, 1990).

Önyargı ya da eksik işleme sosyal olarak kabul görmeyen saldırgan davranışın oluşmasına neden olur (Dodge ve Crick, 1990). Bu bağlamda, sosyal bilgiyi işleme sürecinde akranlarının niyetini doğru bir şekilde anlamayan, düşmanca

niyetleri akranlarına yükleyen (hostile attribution bias) çocukların daha fazla saldırgan davranış gösterdikleri görülmüştür (Dodge ve Coie, 1987).

Tehdidi algılamadaki yorumların hatalı ve önyargılı olması kişinin yanlış bir şekilde misilleme yapmasına da neden olur (Dodge ve Coie, 1987). Önyargılı değerlendirmeler sorunlu davranışın oluşma riskini artırır (Dodge ve Crick, 1990). Saldırgan davranışın olumlu maddi sonuçları olduğunu düşünen ve bu davranışı gerçekleştireceğine inanan bir çocuk yüksek ihtimalle saldırganca davranacaktır (Dodge ve Crick, 1990).

Dodge ve Coie (1987) tarafından yapılan çalışmada TS ve ÖS davranışlarında bulunan çocukların sosyal bilgiyi işleme mekanizmaları incelenmiştir. TS çocukların ÖS çocuklara göre karşısındakinin iyi niyetini kötü olarak yorumladıkları kısacası sosyal mesajları yanlış anladıkları görülmüştür. TS ve hem TS hem de ÖS olan çocukların daha fazla düşmanca yükleme yaptıkları görülmüştür. TS, çocukların düşmanca önyargı yüklemesi yaptığı Miller ve Lynam (2006) tarafından yapılan çalışmada da belirtilmiştir. Dodge ve Coie (1987) aynı zamanda TS çocukların diğer saldırgan çocuklara göre belirgin olmayan uyaranlara daha fazla saldırgan davranışlar gösterdiklerini belirtmiştir. Bunun yanında bu çocukların belirgin olmayan uyaranlara karşı daha fazla misilleme saldırgan davranışlarda bulunduğu görülmüştür. Araştırmanın sonuçları saldırgan çocukların sosyal mesajları yanlış anladıklarını, yanlış yorumladıklarını ve düşmanca niyetleri karşı tarafa yüklediğini kanıtlar niteliktedir.

2.1.2.6. Genel Saldırganlık Modeli

Genel Saldırganlık Modeli (GSM), Anderson ve Bushman (2002) tarafından saldırganlık üzerine geliştirilmiş küçük teorileri bir çatı altında toplamak amacıyla geliştirilmiştir. Geçmişte saldırganlık konusuna içgüdüsel teorilerden sosyal teorilere kadar birçok açıklama geliştirilmiş olsa da, bu teoriler tek başına saldırganlığın tüm boyutlarını açıklayamamaktadır (DeWall ve Arkadaşları, 2011). GSM, sosyal bilişsel bir model olarak saldırganlığın biyolojik, kişisel, sosyal, bilişsel süreçlerini açıklamaya çalışarak, saldırganlıkta karar verme mekanizmalarını incelemektedir (DeWall ve Arkadaşları, 2011).

Modelin Girdiler, Yollar, Çıktılar olarak 3 aşaması vardır, aşamalar etkileşime girerek saldırgan davranış üzerinde etki etmektedirler (Anderson ve Bushman,

2002). Girdi aşaması kişisel ve durumsal olarak ikiye ayrılmaktadır. Kişisel faktörlerde kişiye özgü özellikler, cinsiyet, inanışlar, tavırlar, değerler, uzak hedefler ve senaryolar yer almaktadır. Tüm bu değişkenler kişinin saldırgan olup olmasını etkileyebilmektedir. Durumsal faktörlerde ise, saldırganlığa işaret eden ipuçları (silah, şiddet içerikli yayınlar), tahrik, hayal kırıklığı, rahatsız şartlar ve hissedilen acı (ortamın çok sıcak olması, çok fazla ses olması, kötü koku), uyuşturucular ve teşvik etkenleri kişilerin saldırganca davranıp davranmamaları üzerinde etkili olmaktadır.

Yollar aşamasına etki, biliş ve tahrik dahil olmaktadır. Genel anlamda kişinin iç durumu ile ilgili bir süreçtir. Etki aşamasında, kişi girdilerin faktörlerinden direkt olarak etkilenecektir. Kişinin bulunduğu durumdaki faktörler (saldırgan medyaya maruz kalma, sıcak oda vb.) saldırgan davranışın geliştirilmesi üzerine etki yapabilmektedir. Biliş durumunda, girdiler bazen kişinin önceden sahip olduğu düşmanca düşünce ve senaryoları harekete geçirmektedirler. Tahrik durumunda ise, girdilerden gelen farklı durumsal faktörler kişide saldırgan eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Anderson ve Bushman, 2002).

Çıktılar aşamasında, girdilerin yolları etkilemesi sonucu ortaya çıkan sonuçlardan bahsedilmektedir. Çıktılarda kişinin bulunacağı davranıştan söz edilir. Bazı durumlarda otomatik tepki verilirken, bazı durumlarda kontrollü tepki verilir ve durum yeniden değerlendirilir. Çıktılar aşaması değerlendirme ve karar verme aşamasıdır. Sonucunda kişi ya düşünceli ya da dürtüsel harekette bulunur, ancak dürtüsel hareket çoğunlukla saldırgan davranışla eşdeğerdir. (Anderson ve Bushman, 2002).

GSM, eşler arası saldırganlık, gruplar arası saldırganlık, küresel ısınmanın saldırganlık üzerine etkileri ve intihar üzerine ayrıntılı olarak saldırganlık süreçleri hakkında bilgi verebilmektedir (DeWall ve Arkadaşları, 2011). GSM, saldırgan davranışların yanında saldırgan olmayan davranışları da açıklamaya çalışmaktadır (DeWall ve Arkadaşları, 2011). GSM, saldırganlığın nedenlerini farklı faktörlerin birleşimi ile açıklamaya çalıştığından dolayı, diğer teorilere göre daha bütüncül olarak değerlendirilebilir.

2.1.3. Saldırganlıkta Cinsiyet Farklılıkları

Yapılacak çalışmanın seyri açısından saldırganlıkta cinsiyet farklılıkları hakkında bilgi verilmesi önemli görülmektedir. Genel anlamda kadın ve erkek saldırgan davranışlarının farklı olması beklenmektedir.

Archer (2004) tarafından cinsiyet farklılıklarını belirlemek amaçlı yapılan meta analiz çalışmasında cinsiyetler arası pek çok fark bulunmuştur. Ebeveynler, akranlar ve öğretmenler kızların ve erkeklerin saldırgan davranışlarına farklı tepkiler vermektedir. Erkekler kızlara göre daha fazla teşvik ve daha az engelleme görürler. Saldırganlıkta cinsiyet arası farklılıklar 2 yaşından önce başlamaktadır, ancak fiziksel saldırganlık konusunda cinsiyet farkları en fazla 18 ile 30 yaşları arasında görülmektedir. Bu durum doğum öncesi testosteronun direkt etkisi ya da çevresel etkiler tarafından değişime uğramış testosteronun direkt olmayan etkisinden dolayı olabilir (Archer, 2004).

Cinsiyetler arasındaki en fazla fark fiziksel saldırganlıkta en az ise sözel saldırganlıkta bulunmaktadır, ancak sözel saldırganlık yine de erkekler arasında daha fazladır ve kızların erkeklere göre daha az saldırganlık gösterdiği istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Perry ve Arkadaşları, 1986). Archer (2004), erkeklerin doğal seleksiyon gereği fiziksel olarak daha saldırgan olduğunu belirtmektedir. Erkekler kadınlara göre direkt saldırganlığı daha fazla kullanmaktadırlar. Ancak yaşın ilerlemesiyle birlikte erkekler de direkt saldırganlık kullanımını azalmaya başlar bu durum Archer'a (2004) göre erkeklerde fiziksel gücün azalmaya başlaması ve iş hayatına girilmesiyle orantılıdır. Kadınlarda dolaylı saldırganlık 6 yaşından 17 yaşına kadar daha fazla görülmektedir, ancak yetişkinler incelendiğinde kadın ve erkeklerin dolaylı saldırganlık kullanımı arasında bir fark bulunamamıştır.

Snethen ve Pyumbroeck'e (2008) göre kendine yeten kızların toplumda daha fazla görülmeye ve takdir edilmeye başlanmasıyla kendini koruyabilen ve kendine güvenen kız çocukları daha fazla takdir edilmeye başlandıkça, kızlar daha saldırgan olma eğiliminde olmaktadır (s.349). Kızlar tarafından gösterilen fiziksel saldırganlık erkeklerden daha az olsa da, kızlarda fiziksel saldırganlıktan dolayı tutuklanma yüzdesi artarken, erkeklerde bu yüzde azalmaktadır (US department of Justice'den aktaran, Snethen ve Puymbroeck, 2007). SÖK açısından bakıldığında, Modern Amerikan medyasında saldırgan kadın karakterlerin filmlere ve çizgi filmlere

konu olmasıyla, modelleme yoluyla kız çocuklarının fiziksel olarak daha saldırgan olmaya başladığı belirtilmiştir (Snethen, Pyumbroeck, 2007). Eskiden kızların çetelerde seks objesi olarak kullanılması ya da çete için para amaçlı satılması durumundan, kızların da çetelerde daha saldırgan ve aktif anlamda rol almalarına geçilmesi de bu görüşü desteklemektedir (Snethen, Pyumbroeck, 2007).

2.1.4. Saldırganlıkla İlgili Yapılan Çalışmalar

Saldırganlık sabit olarak görünse de bunun anlamı sadece bir faktörün saldırgan davranıştan sorumlu olması demek değildir (Huesmann ve Guerra, 1997). Birçok araştırma, saldırgan davranışın birçok faktörün etkileşimiyle oluştuğunu belirtmektedir (Huesmann ve Guerra, 1997). Saldırganlığı açıklayan teorilerin, saldırganlığa neden olan etkenleri açıklamasının yanında saldırganlığa neden olan farklı içsel ve dışsal faktörlerin de incelenmesi ve saldırganlık üzerine yapılmış bazı çalışmaların incelenmesi bu bölümde yapılacaktır.

Berkowitz'e (1989) göre psikolojik huzursuzluk saldırganlığa neden olabilecek olumsuz duygulanmaya neden olur, psikanalistlere göre depresyon öfkenin bir sonucuyken, farklı çalışmacılar depresyonun saldırganlığı tetiklediğini belirtmektedir. Psikiyatrik bozukluklar, madde kullanımı ve dementia, kronik saldırganlık problemine neden olmaktadır (Nelson, ve Trainor, 2007). Bunun yanında sınır kişilik bozukluğuna sahip olan kişilerin dürtüsel saldırgan olmaya daha fazla eğilimli oldukları bulunmuştur (Nelson ve Trainor, 2007).

Bandura'ya (1973) göre televizyonun icat edilmesiyle farklı karakterdeki modeller çocukların karşısına çıkmaktadır. Çocuklar televizyondaki modellerden de etkilenecek bazen kendi hayvanlarını sakatlayıp öldürmektedirler. Eron'a (1987) göre de süreklilik arz eden televizyondaki şiddet, kişiler için saldırganlığın provasıdır. Televizyonda saldırganlık içeren programlara maruz kalanların, saldırganlığı içselleştirdikleri ve benzer durumlar karşılına çıktığında bunu uyguladıkları belirtilmiştir (Eron, 1987). Bandura, Ross ve Ross (1963) tarafından yapılan çalışmada, saldırgan film ve çizgi-film karakterlerine maruz kalan çocukların kontrol grubuna göre 2 kat daha fazla saldırgan davranışta buldukları belirtilmiştir.

Eron (1987), saldırgan çocukların saldırganlık döngüsünden çıkamadıklarını belirtmiştir. Eron (1987) saldırgan çocuğun anti sosyal biçimde davrandığını, bu yüzden arkadaşlarının da ona saldırgan davranmasına neden olduğunu belirtmiştir.

Saldırgan çocuk, saldırganlık karşısında saldırganca davranır, çünkü farklı herhangi bir modeli içselleştirmemiştir. Bu durumda çocuğun tek kaynağı kendini sosyal iletişimden soyutlamak ve yalnız olarak daha fazla zaman geçirmektir. Bunun sonucunda medya tarafından yansıtılan saldırgan modellere daha fazla maruz kalır. Sonuçta, saldırgan olmayan modelleri gözlemlemek ve içselleştirmek için fırsatı kalmaz, saldırganlık kendini sürdürmektedir (Eron, 1987).

Genel olarak özsaygı, narsizm, ve ego tehdidi saldırgan davranışlara neden olabilmektedir düşüncesi psikologlar arasında yaygındır, ancak bazı çalışmalar düşük özsaygı ile bazıları ise yüksek özsaygı ile saldırganlık arasında ilişki kurmaktadır (Bushman ve Baumeister, 1989). Dewall ve Arkadaşları (2007) kişisel kontrol zayıfladığında insanların özsaygılarını tehdit eden uyarılara daha saldırganca tepki verdiklerini belirtmişlerdir. Bushman ve Baumeister (1989), narsizm, özsaygı ve ego tehdidinin saldırganlığa etkisi olup olmadığını araştırmak için bir çalışma yapmışlardır. Erkeklerin özsaygı ve narsizm puanları kadınlara oranla daha yüksek bulunmuştur. İlk çalışmada olumsuz eleştiriye maruz kalan katılımcılar bunun özsaygılarını düşürdüğünü ve kendilerini kızgın hissettirdiğini belirtmişlerdir. Olumsuz eleştiriden dolayı ortaya çıkan ego tehdidi kişilerde daha fazla saldırgan davranışa neden olmaktadır. Erkeklerin kadınlara göre daha saldırgan olduğu görülürken, narsizm ve saldırganlık arasında da olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur. Ancak saldırganlık ve narsizm arasındaki ilişki, olumsuz eleştiri durumlarında daha fazla olmaktadır. Özsaygı ile saldırganlık arasında bir ilişki bulunamamıştır. Narsistik kişilerin kendilerini olumlu değerlendiren kişilere yönelik de saldırgan oldukları görülmüştür. Egoya yönelik tehdit, tüm insanlarda saldırgan davranışa neden olacak olsa da, bu davranış narsistik kişilerde daha fazla görülmüştür.

Saldırganlığın özdenetim ile ilişkisi de araştırmacılar tarafından incelenmektedir. Denson ve Arkadaşları (2012) azalmış özdenetimin DS'yi artıracağını belirtmişlerdir. Tahrik edilmiş kişiler tükendiklerinde daha saldırgan davranacaklardır. Özdenetimde geçici azalma durumlarında saldırgan dürtülerin kontrol edilmesi daha zor olacaktır. Bunun yanında özdenetimi artırmanın saldırganlığı azaltacağını belirtmişlerdir. Bu durumda kişinin özdenetimini artırması için de zaman içinde pratik yapması gerekmektedir. Özdenetim üzerine pratik yapmanın sürekli saldırgan kişilerde öç alma isteğini azalttığını belirtmişlerdir. Özdenetimle bağlantılı olarak, DeWall ve Arkadaşları (2007), kişisel kontrolde

azalmanın saldırgan dürtüleri kontrol etmek konusunda insanlarda zorluk yaratacağını belirtmiştir.

Eron (1987) tarafından saldırganlığın gelişimini gözlemlemek amaçlı 22 yıl süreyle boylamsal çalışma yapılmıştır. 7-9 yaş aralığındaki 600 den fazla çocukla çalışılmış, çalışma 1960 yılında başlamıştır. 22 yıllık çalışmanın ilk etabında ebeveynlerinden daha az destek, bakım gören ve daha az kabul gören çocukların okulda daha saldırgan olup olmadığı gözlemlenmiştir. Çocuk evde saldırganlığı için ne kadar fazla cezalandırılırsa okulda daha fazla saldırgan olduğu görülmüştür. Çocuk ebeveynleri ile kendinin ne kadar az özdeşleştirirse, okulda daha saldırgan olduğu görülmüştür. Babalarıyla özdeşim kuran erkek çocukları evde saldırganlık için cezalandırılırsa da, hem okulda hem de evde saldırgan davranışlarının azaldığı görülmüştür. Ancak babalarıyla çok az özdeşim kuran çocukların, evde saldırganlıkları için cezalandırıldıklarında hem evde hem de okulda saldırgan davranışlarının arttığı görülmüştür. 10 yıl sonra tekrar yapılan ölçümlerde akranları tarafından 8 yaşında saldırgan olarak tanımlanan kız ve erkek katılımcılar 10 yıl sonra da akranları tarafından saldırgan olarak tanımlanmaktadır. Ebeveyn ile kendini tanımlayamayan kişilerin, hala saldırgan davranışlar gösterdikleri görülmüştür. 8 yaşında toplumsal normları içselleştiren çocukların 10 yıl sonra da bu normlara göre hareket ettikleri ve saldırgan davranış göstermedikleri görülmüştür. Toplumsal normları içselleştirmeyenlerin durumu ise tam tersidir. 12 yıl sonra katılımcılarla tekrar görüşülmüştür. En önemli bulgu yine saldırganlık davranışının zaman ve mekan içinde değişkenlik göstermediğidir. İlkokulda akranlarına saldırgan davranışlar göstermek, ilerleyen dönemlerdeki suç davranışları, trafik kurallarını ihlal, alkollü araç kullanma, birlikte yaşanan eşe saldırganlık ve ne kadar sert biçimde çocuklarının cezalandırdıklarını tahmin edebilmektedir. 22 yıllık sabit saldırganlık erkeklerde .50 iken kadınlarda .35 olarak bulunmuştur.

Bandura (1973), ailenin saldırgan davranışların gelişimindeki önemini belirtmiştir. Bandura'ya göre saldırgan olmayan çocukların aileleri kendi kurallarını korurken kesin ve katı olmalarını desteklerler ancak sorunları fiziksel saldırganlıkla çözmelerine anlayış göstermezler. Saldırgan çocukların ebeveynleri ise anti sosyal saldırganlık göstermemekle birlikte savaştı davranışlara model olurlar ve pekiştirirler. Çocuklarının kendilerine karşı saldırgan olmasına anlayış göstermezler ama çocuklarının arkadaşlarına, öğretmenlerine ya da dışardaki diğer kişilere karşı

saldırgan olmalarını teşvik ederler. Bazı saldırgan çocukların aileleri saldırgan davranışı teşvik eder ve anlayış gösterir.

Huesmann ve Guerra (1997) da çocukların saldırganlık konusundaki normatif inanışlarının saldırgan davranışlarını ne derece etkilediğini araştırmışlardır. Normatif inanış, davranışın kabul edilebilirliğiyle ilgili kişinin kendi kişisel bilişsel standartlarıdır. Çalışma ilkokul 1, 2, 3 ve 4. sınıflarla yapılmıştır. Hem 1. hem de 4. sınıf öğrencilerinde saldırganlık ve inanış arasında benzer düzeyde yüksek ilişki bulunmuştur, ancak inanış ve saldırganlık arasındaki ilişki kız çocuklarında erkek çocuklarına oranla daha düşüktür. Her iki cinsiyet için de saldırganlığın onaylanması yaşla birlikte artmaktadır. Küçük çocukların inanışları daha az sabit olduğu için saldırgan davranışı onaylamaları gelecekteki saldırgan davranışlarını açıklamamaktadır. 3. sınıflardan başlayarak normatif inanış daha sabit olmaya başlamaktadır. Saldırganlığı onaylayan inanışlar, saldırgan davranışa daha fazla neden olmaktadır. Kısacası küçük çocuklarda saldırgan davranışta bulunmak, saldırganlığı onaylama inanışlarını artırırken, saldırganlığı onaylayıp onaylamamaları davranışlarını etkilememektedir. Daha büyük çocuklarda ise davranış saldırganlığın onaylanmasına yönelik inançlarını değiştirmemektedir ancak inanışlarının davranışları üzerinde oldukça etkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak çocukların saldırganlık konusundaki normatif inanışları ilk sosyal davranışlardan etkilenir, 1. sınıfta orta düzeyde sabit olmaya başlar, ancak ilerleyen sosyal davranış üzerinde oldukça güçlü bir etkisi olmaya başlar.

Perry ve Arkadaşları (1986) saldırganlık ve çocukların öz yeterlilikleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Akranlarıyla karşılaştırıldığında, saldırgan çocukların saldırgan davranırken kendilerine daha fazla güvendikleri ve sonunda kendileri için olumlu sonuçlar olacağına inandıkları ortaya çıkmıştır. Sosyal öğrenme kuramının da belirttiği gibi öz yeterlik ve sonuç beklentisinin çocukların saldırgan davranışlarında karar verme üzerine etkisi olduğunu göstermektedir.

2.2. Empatiye Giriş

Empatinin tanımlanmasının uzun ve karışık bir tarihi bulunmaktadır (Davis, 2004). Yunanca'da "içini hissetme" demek olan empathia terimi, ilk kez estetik kuramcılar tarafından "karşıdakinin öznel deneyimini algılayabilme yeteneği" olarak tanımlanmıştır (Goleman, 1998, s. 129). Psikoloji alanında ise ilk olarak 1897 yılında Alman psikolog Theodore Lipps'in yazılarında geçmektedir (Dökmen, 2001). Almanca da "einfuhling" olarak geçen kelime "diğerinin içinde hissetme" anlamındadır (Feshbach, 1978). İlerleyen dönemlerde empati ve sempatinin ayrımı için "diğeriyle birlikte hissetme" anlamına gelen "mitfuhling" kelimesi kullanılmıştır (Feshbach, 1978). 1909 yılında Titchener, einfuhlung terimini, eski Yunanca'daki "empathia" teriminden yararlanarak İngilizce'ye "empathy" olarak tercüme etmiştir (Dökmen, 2001).

New York'ta 1960'lı yıllarda bir kadının vahşice katledilmesini izleyen 30 gözlemcinin ardından empati üzerine yapılan çalışmalar daha fazla artmaya başlamıştır (Hoffman, 2008). Gözlemcilerin hiçbir şey yapmadan izlemelerinin 2 nedeni bulunmaktadır; "sorumluluğun dağılması" (eminim biri polisi aramıştır), ve "çoğulcu cehalet" (hiç kimse bir şey yapmıyorsa, bu kadar önemli değil demektir) (Hoffman, 2008).

Empati ilk ortaya atıldığından beri farklı bakış açılarıyla tanımlanmıştır. Günümüzde de hala farklı çalışmalarda empati için farklı tanımlamaların yapıldığını görmek zor değildir. Farklı tanımlamaların incelenmesi, empatinin karmaşık ve tam tanımlanamayan yapısının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1954 yılında Fenichel tarafından empati diğer insanla birlikte tanımlama, tanımlamadan sonra kişinin kendi duygularını fark etmesi, bu farkındalık esnasında diğerinin duygularının farkına varması olarak tanımlanmıştır (Fenichel'den aktaran, Feschbach, 1978). Feschbach (1978) tarafından empati, sosyal iletişimi etkileyen duygusal tepki ve sosyal iletişimin sonucu olarak bilişsel yargıları da etkileyen bir durum olarak tanımlanmaktadır. Eisenberg ve Miller (1987) ve Eisenberg'e (2003) göre empati, diğer kişinin duygusal durumundan kaynaklanan ve o kişinin durumuna çok benzeyen ya da aynı olan bir duygusal bir tepkidir (s. 254). Ülkemizde empati üzerine çalışmalar yapan Dökmen (2001) empatiyi, bir insanın kendini karşıdaki insan yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru algılaması olarak

tanımlamaktadır (s. 135). Davis'e (2004) göre empati, kişinin diğeri için deneyimlerine olan tepkilerinin oluşturduğu farklı yapıların birleşmesidir, geçici de olsa, ayrı sosyal varlıkların bir araya geldiği psikolojik bir süreçtir. Empati karşıdaki kişinin yaşadığı duygunun aynısını ya da çok benzerini tepkisel olarak yaşamaktır, biriyle birlikte hissetmektir (Hinnant ve O'Brien, 2007, s. 301). Empati konusunda literatürde oldukça fazla çalışması bulunan Hoffman (2008) empatiyi diğeri için duygusal hal ve durumuyla tetiklenen ve kişinin diğeri için nasıl hissedeceğini ve bu durumda nasıl davranacağını değerlendirdiği duygusal bir durum olarak tanımlamaktadır (s. 440). Empati üzerine nörolojik çalışmalar yapan Hein ve Singer (2008) ise empatiyi başkalarının duygularını paylaşma yeteneği olarak tanımlamışlardır. Roth-Hanania, Davidov ve Zahn-Waxler (2011) empatiyi, diğeri için duygusal durumunun algılanmasından kaynaklanan sosyal duygusal bir tepki olarak tanımlamışlardır. Roberts, Strayer ve Denham'a (2014) göre ise empati duygu değildir, ancak diğeri anlamak ve onunla birlikte hissetmekle sonuçlanan duygusal, bilişsel bir süreçtir. Pasalich, Dadds ve Hawes (2014) tarafından empati, diğeri için duygularını anlamak olarak tanımlanmaktadır. Cuff, Brown, Taylor ve Howat (2014) empati konusunda yapılan 43 tanımı incelemiş ve tüm tanımları kapsayan ortak bir tanıma varmaya çalışmışlardır. Cuff ve Arkadaşlarına (2014) göre "Empati, kişisel ve durumsal faktörlerden etkilenen duygusal bir durumdur. Empatik süreçler otomatik olarak ortaya çıkarken, bazı kontrol mekanizmaları tarafından şekillendirilirler. Gözlemciye ortaya çıkan duygu, gözlemlenen kişinin uyarıcı duygunun üzerine olan algı ve anlayışına benzer ancak, gözlemci duygunun kaynağının kendine ait olmadığını farkındadır " (s.7).

Tanımlar incelendiğinde zaman içinde empati tanımına ekleme ve çıkarmalar yapılmış olsa da, araştırmalarda empatinin farklı tanımları karşımıza çıkmaktadır. Kısacası, empatinin standart bir tanımı literatürde bulunmamaktadır. Kimi araştırmacılar empatiyi bir durum olarak tanımlarken kimisi de duygu ya da tepki olarak tanımlamaktadır. Duygusal zeka çalışmalarıyla tanınan Goleman (1998), empati için bir tanım kullanmaktan ziyade, empatinin kökeninin öz bilinç olduğunu; duygularımıza ne kadar açıksak, hisleri okumayı da o kadar iyi becerebileceğimizi belirtmiştir. Goleman'a (1988) göre kendisinin ne hissettiğini bilmeyenler, çevrelerindeki kişilerin de ne hissettiğini bilemezler (s. 126). Feschbach (1978) ve Dökmen (2001) de benzer bir ifade kullanarak, benmerkezci olmayan düşüncenin empatinin gerekliliği olduğunu savunmuştur.

Dökmen (2001), empati kurabilmek için gerekli olan 3 farklı ögeden bahsetmiştir.

1. Kişi, kendisini karşısındakinin yerine koymalı, olaylara onun bakış açısıyla bakmalıdır.
2. Kişi karşısındaki kişinin duygu ve düşüncelerini doğru olarak anlamalıdır.
3. Kişinin zihninde oluşan empatik anlayışın karşısındaki kişiye iletilmesi gerekmektedir. Kişi diğerinin duygu ve düşüncelerini anlamış olsa bile ona ifade etmezse, empati kurma süreci tamamlanmış sayılmaz (Feshbach, 1978). Karşısındaki kişiye yüzümüzü/bedenimizi kullanarak onu anladığımızı ifade etmek ve sözlü olarak onu anladığımızı ifade etmek tepki vermenin başlıca yollarıdır.

Empati kavramı, **Sempati, Duygusal Bulaşma (Emotional Contagion)** ve **Duygusal Uyum (Emotional Congruence)** gibi kavramlarla birlikte sıkça kullanılmaktadır. Empati bu kavramlarla bazen karıştırılmakta, bazen de aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Empatinin bu kavramlarla ilişkisi ilerleyen kısımlarda incelenecektir.

Empati en çok sempati kavramı ile karıştırılmaktadır. Feshbach (1978) empati ve sempatinin eşdeğer olarak kullanıldığını belirtmektedir. Ancak günümüzde empati ve sempatinin ayrı kavramlar olduğu düşünülmektedir (Dökmen, 2001; Eisenberg, 2003). Empati birinin duygusunu paylaşmakken sempati, diğerinin çektiği acıları rahatlatmak isteğidir (Eisenberg ve Miller, 1987; Findlay, Girardi ve Coplan, 2006). Dökmen'e (2001) göre empatide anlamak, sempatide ise anlamış olalım ya da olmayalım, karşımızdakine hak vermek söz konusudur (s. 139). Eisenberg (2003) empatinin her zaman olmasa da sempatiye yol açtığını belirtirken, Björkqvist ve Österman (1999) sempatiyi her zaman empatinin bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir.

Empati ile kullanılan bir diğer kavram, duygusal uyumdur. Duygusal uyumdan kasıt, karşısındaki ile aynı duyguları paylaşmak, yani empati kurmaktır (Clark'tan aktaran, Vossen, Pietrowski ve Volkenburg, 2014).

Duygusal bulaşma empati ile sıkça kullanılan bir diğer tartışmalı kavramdır. Duygusal bulaşma, empatik tepki olarak görülemez, çünkü kişi karşısındakinin duygusal durumunu kendi durumundan ayıramaz, hissettiği duyguların kendi

duyguları olmadığını farkında değildir (Hein ve Singer, 2008). Duygusal bulaşmada, kişi duygularının kendi duygularından kaynaklandığını düşünebilmektedir (Cuff ve Arkadaşları, 2014). Duygusal bulaşma, empatinin en erken örneklerinden biridir, bilişsel algılama ya da ruh hali gerekmemektedir (Vreeke ve van der Mark, 2003). Biri bize güldüğünde otomatik olarak biz de ona güleriz (Vreeke ve van der Mark, 2003).

2.2.1. Empati Çeşitleri

Empati, çalışmacılar tarafından 2 türe ayrılmıştır. Bunlar bilişsel ve duygusal empatidir. **Bilişsel Empati (Cognitive Empathy)**, diğer kişinin duygusal durumunu anlamak, **Duygusal Empati (Affective Empathy)**, karşıdaki kişinin duygusal durumunu deneyimlemek olarak kullanılmaktadır (Dökmen, 2001; Besel ve Yuille, 2010; Vossen ve Arkadaşları, 2014; Carrier, Spradlin, Bunce ve Rosen, 2015). Nörolojik çalışmalar, bilişsel ve duygusal empatinin bağımsız süreçler olduğunu ve farklı beyin sistemleri tarafından yönetildiğini belirtmektedir (Vossen ve Arkadaşları, 2015).

Empatinin duygusal boyutuna McDoughall'ın yazılarında dikkat çekilirken, empatinin bilişsel olduğuna dair görüş George Herbert Mead tarafından 1934 yılında sorgulanmaya başlamıştır (Feschbach, 1978).

Empati üzerine yapılan bazı çalışmalarda duygusal ve bilişsel empati ayrımı yapılırken, bazı çalışmalarda empatinin ayrım yapılmadan incelenmesi farklı sonuçlar alınmasına neden olmaktadır (Gordon, Dalton, Kolbert, Kanyongo ve Crothers, 2014). Çünkü, empati tanımlanırken bazen sadece duygusal yönüne ağırlık verilirken bazı çalışmalarda da bilişsel yönüne ağırlık verilmektedir (Cuff ve Arkadaşları, 2014). Empati konusunda yoğun çalışmalar yapan Hoffman'ın empati tanımı da bazı çalışmacılar tarafından duygusal özelliklere ağırlık verdiği için eleştirilmiştir (Lovett ve Sheffield, 2006). Yine de empatinin hem bilişsel hem de duygusal yönü olduğunu savunan araştırmacılar da vardır (Feschbach, 1978; Kaukiainen, Björkvist, Lagerspetz, Österman, Salmivalli, Rothberg ve Ahlbom, 1999; Dökmen, 2001; Davis, 2004; Cuff ve Arkadaşları, 2014). Feschbach'a (1978) göre empatinin bilişsel boyutu önemli olsa da, empatiye kendi özelliklerini veren kısmı aslında duygusal boyutudur. Kişide bilişsel olarak duyguları anlama yeteneği olsa da, duygusal tepkiler ortaya çıkarma yeteneği olmayabilir ve empatik tepkiler için

gerekli olan bilişsel ve duygusal boyutların birleştirilmesidir (Feshbach, 1978; Cuff ve Arkadaşları, 2014).

2.2.2. Empatinin Diğer Kavramlarla İlişkisi

Empati farklı kavramlarla birlikte kullanıldığı gibi, bilişsel ve duygusal empati de literatürde farklı kavramlarla birlikte kullanılmaktadır. Literatürde bu konuda en çok **Empatik Endişe (Empathic Concern)**, **Kişise Sıkıntı (Personal Distress)**, **Bakış Açısı Alma (Perspective Taking)**, **Zihin Kuramı (Theory of Mind)** ve **Yüz İfadelerinden Duygu Tanımlama (Facial Emotional Recognition)** kavramlarıyla karşılaşılmaktadır. Bu kavramların incelenmesi, bilişsel ve duygusal empatinin anlaşılmasının yanında ilerleyen bölümlerde incelenecek çalışmaların anlaşılması açısından önemlidir.

Empatik endişe diğerleri için endişe hissetmek olarak tanımlanırken, kişisel sıkıntı, karşıdaki kişinin olumsuz deneyimleri karşısında kişinin kendi içinde duyduğu kaygı ve rahatsızlık olarak tanımlanmıştır (Perez-Albeniz ve de Paul, 2004). Hoffman (2008) empatik endişe yerine empatik sıkıntı (empathic distress) terimini kullanmıştır. Kişinin empatik sıkıntısı ve kurbanın çektiği acı ne kadar fazla ise, gözlemci kişi yardım etmek için daha istekli ve hızlıdır (Hoffman, 2008). Eğer kişi kurbanı suçlarsa, empatik sıkıntı azalır (Hoffman, 2008, s. 447). Bunun dışında kişinin yüklemesine göre empatik sıkıntının hepsi ya da bir kısmı başka 4 şekle dönüşür (Hoffman, 2008).

1. Sempatik sıkıntı (sympathetic distress) kurbanı üzüntü veren durumun nedeninin bilinmemesi ya da durumun kurbanın kontrolünde olmaması durumunda oluşabilir.
2. Empati kaynaklı suçluluk (empathy-based-guilt) kişi kurbanın acı çekmesine neden olmuşsa ya da kurbanı acı çekmekten kurtaracak bir yardımda bulun(a)madıysa oluşabilir.
3. Empatik öfke (empathic anger), kurban sıkıntılı ama öfkeli olmasa da, başka birinin kurbanı acı çektirmiş olmasıyla oluşabilir. Eğer bir fail varsa, kişi fail devlet de olsa, hukuk da olsa, birey de olsa, topluluk da olsa, ona karşı empatik öfke hissedecektir.
4. Haksızlığa yönelik empati (empathy over injustice), kurbanın başına geleni hak etmediğinin düşünüldüğü durumlarda oluşabilir. Kurbanın hak

ettiğini alamaması, haklarından mahrum bırakılması, ya da gereğinden fazla cezalandırılması gibi durumlarda gözlemcinin empatik sıkıntısı, haksızlık duygularına dönüşmesine neden olur.

Empatik endişe ve kişisel sıkıntı, bazı araştırmacılar tarafından duygusal empatinin alt boyutları olarak araştırılmıştır (Perez-Albeniz ve de Paul, 2004; Batanova ve Loukas, 2011; Domes, Hollerbach, Vohs, Mokros ve Habermeyer, 2013). Vossen ve Arkadaşları (2015) ise empatik endişenin bilişsel ve duygusal empati ile ilişkili olsa da en çok sempati ile bağlantılı olduğunu belirtmişlerdir. Roth-Hanania ve Arkadaşları (2011) ise, bebeklerin ilk yıllarında kendilerine dönük empatik endişelerinin ilerleyen dönemlerde diğerine yönelik sempatiye dönüştüğünü belirtmişlerdir. Findlay ve Arkadaşları (2006), kişise sıkıntının empati için önemli bir gereklilik olduğunu belirtmişlerdir. Cuff ve Arkadaşlarına (2014) göre ise kişiler bazen olumlu duygularda yüksek empati becerisi gösterirken, olumsuz durumlarda kişise sıkıntıdan kaçınmak için empati kurmaktan kaçınabilmektedirler.

Empati ile alakalı bir diğer kavram bakış açısı alma davranışıdır. Hinnant ve O'Brien (2007), bakış açısı almayı, diğerinin gözüyle olayların nasıl deneyimlediğini hayal etme yeteneği olarak tanımlamıştır. Bakış açısı alma davranışının birçok çalışmada bilişsel empati ile birlikte kullanıldığı görülmektedir (Perez- Albeniz ve de Paul, 2004; Marton, Wiener, Rogers, Moore, Tannock, 2009; Batanova ve Loukas, 2011; Seidel, Pfabigan, Keckeis, Wucherer, Jahn, Lamm, Dertnl, 2013; Vossen ve Arkadaşları, 2015). Ancak Domes ve Arkadaşları (2013), bakış açısı alma davranışının bilişsel empati ile aynı kavram olmadığını belirtmişlerdir. Bakış açısı almanın empati ile ilişkisi çocuklardan çok yetişkinlerde daha fazla görülmektedir (Hinnant ve O'Brien, 2007). Bu durum bilişsel gelişim ve mantıksal düşünmenin empatik tepkiyle olan ilişkisini zaman içinde daha fazla artmaya başladığını göstermektedir (Hinnant ve O'Brien, 2007). Bakış açısı alma davranışlarının incelenmesinde zekanın ve dil gelişiminin ölçülmesi önemlidir, çünkü bakış açısı alma davranışları dilsel ve bilişsel yetenekleri gerektirmektedir (Marton ve Arkadaşları, 2009).

Araştırmacılar tarafından kullanılan bir diğer kavram zihin kuramıdır. Harris ve Picchioni (2013), zihin kuramını, başkalarının zihinsel durumlarını ve duygularını anlama ve kavramsallaştırma olarak tanımlamaktadır (s. 336). Lonigro, Laghi, Baiocco ve Baumgartner (2013) tarafından ise zihin kuramı, davranışı açıklamak ve

tahmin etmek için, kendinden bağımsız olarak kişinin mantığını anlayabilme yeteneği olarak tanımlanmıştır (Lonigro ve Arkadaşları, 2013). Harris ve Picchioni (2013) zihin kuramını, bilişsel empatinin bir parçası olarak nitelendirmişlerdir.

Lonigro ve Arkadaşları (2013), zihin kuramının sosyal ilişkilerde iyi ya da kötü olarak kullanıldığını belirtmiştir. İyi ve kötü zihin kuramının empati becerileri ile ilişkisini belirlemeye çalışmışlardır. İyi zihin kuramı çocuklarının, duygusal ve toplam empati becerilerinin daha gelişmiş olduğu görülmüştür. Kötü zihin kuramına sahip olan çocukların, iyi zihin kuramına ve hem iyi hem kötü zihin kuramına sahip olanlara göre daha az duygusal empati becerisine sahip olduğu görülmüştür.

Yüz ifadelerinden duygu tanımlama, empatinin bilişsel parçasına ait olarak tanımlanmakta (Besel ve Yuille, 2010; Domes ve Arkadaşları 2013; Siedel ve Arkadaşları, 2013) ve empatik tepkinin ilk gerekliliği olarak görülmektedir (Besel ve Yuille, 2010). Yüz ifadelerinden duygu tanımlama, temel duygulara ait yüz ifadelerinin doğru olarak anlaşılmasıdır (Domes ve Arkadaşları, 2013). Besel ve Yuille tarafından (2010) yapılan çalışmada yüz ifadelerinden duygu tanımlamanın kısa süre içinde tanımlanmasının duygusal empati ile uzun sürede tanımlanmasının ise bilişsel empati ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Araştırmacılara göre yüz ifadelerine karşı otomatik olarak verilemeyen tepkiler, bilişsel süreçler yardımıyla dengelenmeye çalışılmaktadır (Besel ve Yuille, 2010).

Chikovani ve Arkadaşları (2015) üniversite öğrencileri ve çalışanlarının yüz ifadelerinden duygu tanımlama ve empati becerilerini ölçmüştür. Çalışmacılar, gereğinden fazla empatik olan insanların yüz ifadelerini daha fazla önyargı ile tanımlayacağını belirtmiştir. Gereğinden fazla empati, sağlık çalışanları ve bakıcılarda duygusal rahatsızlıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (s. 340). Katılımcıların uzun süre gösterilen yüz ifadelerini kısa süreli gösterilenlere göre daha kolay tanımladığı görülmüştür. Mutluluk yansıtan yüz ifadeleri diğer duyguları yansıtan yüz ifadelerine göre daha kolay tanımlanmaktadır. Empati becerileri daha yüksek olan katılımcıların yüzlerdeki duyguları daha doğru olarak algıladıkları görülmüştür. Empati becerisi yüksek olan katılımcıların düşük olanlara göre üzgün ve korkulu yüz ifadelerini daha fazla önyargı ile tahmin ettikleri ve nötr yüz ifadelerini korku ve üzüntü ifadesi olarak algıladıkları görülmüştür. Bu durum aslında yüz ifadelerini gereğinden fazla abartarak yorumladıklarını göstermektedir.

2.2.3. Empatinin Bileşenleri

Hoffman'a (2001) göre, empatiyi uyaran 5 farklı durum vardır. Bunlardan ilk üçü empatinin hem daha ilkel formlarıdır hem de daha otomatik ve konuşma öncesidir; bunlar taklit (mimicry), durumsal (conditioning), ve direkt çağrıştırma (direct association) dir.

Taklit: Kişi otomatik olarak yüz ifadesi ses tonu ve duruşunu diğerinin duygusal etkilenmesine göre değiştirir. Kas hareketleri beyne sinyal göndererek gözlemcide modelin duygusuna uyan duygusal değişiklik yaratır. Bebeklerin annelerinin duygusal durumlarına göre yüz ifadelerini değiştirmesi buna örnek gösterilmiştir.

Durumsal: Kişi empatik sıkıntıyı durumsal tepki olarak edinebilir. Annenin vücudu sıkıntıdan kaskatı kesildiğinde ve bu durumda bebeği kucakladığında bebek bundan etkilenecektir. Bundan sonra annenin bebeği kucaklamadığı durumlarda da bebek annenin sıkıntıya dair yüzsel ve sessel dışavurumunu gördüğünde otomatik olarak sıkıntı hissedecektir.

Direkt çağrıştırma: Kişinin diğerinin sıkıntısıyla daha önceden etkileşime geçmesi gerekmemektedir. Benzer durumlarda ortaya çıkan sıkıntının diğer kişinin sıkıntılı durumuyla bağdaştırılmasıdır. Kişinin daha önceden ebeveyninden ayrılma durumunda sıkıntı yaşaması, gözlemlediği kişinin ayrılma deneyiminde onu anlamasına ve empati kurmasına yardımcı olacaktır.

Bu 3 durum empatinin en ilkel, pasif ve gönülsüz durumlarıdır. Çok az bilişsel işleme ve farkındalık gerektirmektedir. Kurbanın bulunma durumunu gerektirdiği ve çok basit duygularla alakalı olduğu için daha kısıtlıdır. Bilişsel gelişim ve dil gelişiminin ardından 2 yeni durum ortaya çıkmaktadır.

Sözel aracılı çağrıştırma (verbally mediated association): Kurbanın sıkıntısı sözlü olarak dile getirilmektedir. Kişi yanında olmasa da sözel yolla kişinin sıkıntısını hissetmek mümkündür. Kişi kurbanın hem sözel mesajlarını hem de görsel ve işitsel ifadelerini birlikte değerlendirirse kurbanla daha kolay duygusal bağ kuracaktır.

Bakış açısı alma: 3 şekilde bakış açısı alınmaktadır; kendi odaklı, diğeri odaklı, hem kendi hem de diğeri odaklı. Kendi odaklı bakış açısı alma da, kurbanın

üzerinde olumsuz etki yaratan uyarının kendi üzerinde etki yarattığını düşünmesi empatik tepki yaratacaktır. Kişinin geçmişte yaşadığı olaylarla bağlantı kurması bu tepkiyi güçlendirecektir. Diğeri odaklı bakış açısı alma durumunda, kurbanın duygularına benzer durumdaki davranışlara katılmasıdır. Hem kendi hem de diğeri odaklı bakış açısı alma durumunda kişi hem kendine odaklandığı duyguları hem de kurbanı odaklandığı durumdaki duyguları birleştirmektedir.

Dökmen (2001) kişilerin çeşitli durumlar karşısında verebilecekleri empatik tepkileri en kalitesizden en kaliteliye doğru basamaklar şeklinde sıralayarak aşamalı empati sınıflamasını oluşturmuştur. Dökmen'in (2001, s.151-153) aşamalı empati sınıflaması Onlar Basamağı, Ben Basamağı ve Sen Basamağı şeklinde 3 basamaktan oluşur ve her basamak kendi içinde duygu ve düşünce olmak üzere 2 alt basamaktan oluşmaktadır.

Onlar Basamağında, kişinin verdiği geribildirim, toplumun görüşlerini dile getirmektedir. Karşıdaki kişinin ve tepki veren kişinin duygu ve düşünceleri yer almamaktadır.

Ben Basamağında, tepki veren kişi benmerkezcidir. Kişi, karşısındakinin duygu ve düşüncelerine eğilmek yerine, sorun sahibini eleştirir, ona akıl verir, bazen de kendinden söz eder. Bilişsel ve duygusal açıdan karşıdaki kişinin rolüne girilmediği için, yeterli bir empati kurmuş sayılmazlar.

Sen Basamağında, kişi kendisine sorununu ileten kişinin rolüne girer, olaylara o kişiyi bakış açısıyla bakar.

Empatinin sosyal zeka ve duygusal zeka ile olan bağlantısı literatürde ele alınmıştır. Empati ve sosyal zeka birbirinden tamamen bağımsız değildir (Kaukiainen ve Arkadaşları, 1999; Björkqvist ve Österman, 2000). Sosyal zekanın algısal, bilişsel ve davranışsal parçaları bulunmaktadır (Björkqvist ve Österman, 2000). Empatinin ise bilişsel parçaları sosyal zeka ile alakalıdır (Kaukiainen ve Arkadaşları, 1999). Goleman'a (1998) göre ise karşısındakinin ne hissettiğini bilmek hayatımızdaki tüm sosyal ilişkilerde bize gerekli olan bir yetidir. Başkalarının ne hissettiğini bilememek duygusal zeka bakımından da kişinin sıkıntılar yaşamasına neden olacaktır (Goleman, 1998). Bu yüzden empati duygusal zekanın ayrılmaz bir bütünüdür (Goleman, 1998; Björkqvist ve Österman, 2000) ancak akademik zeka ile bağımlı değildir (Goleman, 1998).

Empatinin otomatik mi kontrollü mü olduğu, zaman içinde öğrenilip öğrenilmeyeceği ve değişkenliği hakkında da literatürde farklı düşünceler bulunmaktadır. Sullivan ve McDoughall, empatiyi otomatik, öğrenilmeyen ve duygusal bir tepki olarak tanımlamışlardır (Feshbach, 1978). Nörolojik çalışmalar empatinin otomatik olduğunu belirtse de, kişilerin kullandığı belli zihinsel mekanizmalar, empatinin kontrollü olduğunu da göstermektedir (Cuff ve Arkadaşları, 2014). Empatiyi nörolojik anlamda inceleyen çalışmacılar Hein ve Singer (2008), empatik beynin esnekliği ve eğitilebilirliği hakkında neredeyse hiç bir şey bilinmediğini belirtmişlerdir. Empati konusunda yapılmış araştırmaları inceleyen ve empatinin özelliklerini ana başlıklar halinde gruplayan Cuff ve Arkadaşları (2014) bazı çalışmacıların empatinin karaktere özgü olduğunu, bazı insanların diğerlerine göre zaman içinde değişmeyen empati becerisine sahip olduklarının belirtmiştir. Yine de empatinin sabit bir beceri olmadığı ve zaman içinde değişip, geliştirilebileceğini belirten çalışmacılar da bulunmaktadır (Feshbach, 1978; Goleman, 1998; Allemand, Steiger ve Fend, 2015). Ancak ergenlik dönemi empati gelişimi için oldukça önemli bir dönem olarak düşünülmektedir (Allemand ve Arkadaşları, 2015).

Empatinin zaman içinde değiştiği görüşünün yanında durumlara ve şartlara göre de değiştiği düşünülmektedir. Gözlemlenen kişilere bakış, kişinin içinde bulunduğu duygusal durum, kişilerarası benzerlik, suçluluk, belli bir kitleyi dışlama/ma gibi durumlarda kişilerin empati becerileri değişkenlik gösterebilmektedir (Cuff ve Arkadaşları, 2014). Araştırmacılara göre empati hem kişilik özelliklerinden, hem de kişinin içinde bulunduğu durumlardan aynı zamanda etkilenebilmektedir (Cuff ve Arkadaşları, 2014). Hein ve Singer (2008) nörolojik anlamda empatiyi değerlendirirken farklı kişilerle farklı düzeylerde empati kurduğumuzu belirtmiş ve bunu etkileyen 5 faktörden bahsetmiştir.

1. Algılanan duyguların yoğunluğu,
2. Empati gösterilecek hedefin özellikleri,
3. Durumsal özellikler,
4. Kişinin o anki dikkat düzeyi,
5. Empatide bulunan kişinin kişilik özellikleri,

kişilerde empatik empatik tepkiyi belirleyen etkenlerdir (Hein ve Singer, 2008).

Feshbach (1978) tarafından yapılan çalışmada, kız ve erkek çocuklara kız ve erkek çocuklarının görüntüleri gösterilmiş ve empati becerileri ölçülmüştür. Kızları izleyen kızların empati becerilerinin, erkekleri izleyen kızların empati becerilerinden daha fazla olduğu görülmüştür. Aynı şekilde erkeklerin erkekleri izlerken gösterdikleri empati erkeklerin kızları izlerken gösterdiği empati düzeyinden daha fazladır. Korku durumunda hem erkekler hem de kızlar korku durumundaki kıza karşı daha fazla empati göstermişlerdir. Yapılan çalışmada yine de kızların kızları izlerken gösterdiği empati düzeyinin, erkeklerin erkekleri izlerken gösterdiği empati düzeyinden daha fazla olduğu görülmüştür. Feshbach tarafından yapılan bu çalışma empati becerilerinde kişilerin hem cinslerine daha duyarlı olduğu göstermekte ve Hein ve Singer (2008) tarafından belirtilen faktörleri içermektedir.

Empati yapısal olarak diğer ahlak davranışlarından farklıdır, empatinin sahip olduğu duygusallık özelliği onu diğer ahlaki davranışlardan ayırmaktadır (Feshbach, 1978). Empatinin olumlu sosyal davranış (prosocial behaviors) ve özgecilik (Altruism) ile olan ilişkisinden çokça söz edilmektedir. Empatik tepkinin özgecilik ve olumlu sosyal davranışın önemli bir kaynağı olup olmadığı önemli bir araştırma konusudur. (Eisenberg ve Miller, 1987). Allemand ve Arkadaşlarına (2015) göre fazla gelişmiş empati durumda kişi çok fazla empatik sıkıntı yaşayacağı için bu sıkıntıyı azaltmak amaçlı motive olur ve olumlu sosyal davranışlarında azalma olabilir. Empati, çocuklar ve ergenlerdeki olumlu sosyal davranışlar ve ahlaki davranışlarla bağlantılı olarak araştırılmaktadır (Vossen ve Arkadaşları, 2015). Empatinin olumlu sosyal davranış ile ilişkisinin bulunması ne ile ölçüldüğüne bağlı olarak değişmektedir; deneysel çalışmalarda daha fazla ilişki bulunmuştur (Eisenberg ve Miller, 1987).

2.2.4. Empati ve Olumlu Sosyal Davranış

Olumlu sosyal davranış, diğerlerine yardım etmek amaçlı yapılan davranış olarak tanımlanmaktadır (Findlay ve Arkadaşları, 2006). Sosyal yetenek ve sosyal beceri genellikle olumlu sosyal davranış ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Kaukiainen, 1999). **Özgecilik** ise, olumlu sosyal davranışın alt başlığı olarak tanımlanmakta ve diğerinin iyiliği için yapılan gönüllü davranış olarak tanımlanmaktadır (Eisenberg ve Miller, 1987). İki tanım da incelendiğinde olumlu sosyal davranış ve özgecilik aynı gibi görünmektedir. Ancak, olumlu sosyal davranış diğeri odaklı olmak zorunda değildir, kabul görme isteği, maddi yarar gibi bencilce

düşüncelerle de kişi olumlu davranışlarda bulunabilir (Eisenberg ve Miller, 1987; Dökmen, 2001; Eisenberg, 2003). Bencilce güdülerle yapılan olumlu sosyal davranış ruh sağlığımızı korumaya, diğeri odaklı yapılan olumlu sosyal davranış ise yardım konusundaki toplumsal değerleri sürdürmeye yöneliktir (Dökmen, 2001, s. 146). Ancak olumlu sosyal davranışın, empati, sempati, kişise sıkıntı ya da farklı diğerk faktörlerin içinde hangisinden kaynaklandığının belirlenmesi çok zordur (Eisenberg ve Miller, 1987) ve olumlu sosyal davranışın özgecilik olup olmadığını belirlemek oldukça zordur (Eisenberg, 2003). Hoffman'a (1977) göre kadınlar erkeklere göre olumlu sosyal davranışta bulunma konusunda daha fazla duygusal temele sahiptirler. Özgecilik tamamen olumlu ve ahlaklı bir davranış olarak nitelendirilmektedir (Eisenberg, 2003).

Bebeklerde olumlu sosyal davranış empatiden sonra ortaya çıkabilmektedir çünkü daha gelişmiş kişisel düzenleme gerektirmektedir (Roth-Hanania ve Arkadaşları, 2011). Olumlu sosyal davranış sadece kurbanın duygularının anlaşılması ve onun için endişe duymayı değil aynı zamanda hedefe yönelik davranışın yapılması için gereken duygu ve davranış düzenlemesini gerektirmektedir (Roth-Hanania ve Arkadaşları, 2011). Aynı zamanda daha küçük bebeklerin henüz sahip olmadığı motor beceriler ve fiziksel yeteneklerle (Roth-Hanania ve Arkadaşları, 2011) gelişmiş duygusal ve davranışsal tepkileri (Eisenberg ve Miller, 1987) gerektirmektedir. Bir çalışmada, empati ve olumlu sosyal davranış arasındaki ilişki yetişkinlere göre çocuklarda daha zayıf olarak bulunmuştur (Eisenberg ve Miller, 1987).

Ebeveyndeki ılımlı olma durumu ve olumlu sosyal davranışları destekleyen yöntemlerin çocuklarda olumlu sosyal davranış eğilimlerini beslemek konusunda oldukça etkili olduğu düşünülmektedir (Eisenberg, 2003). Bunun yanında öğrenci ve öğretmenlerin birbirini desteklediği, ortak değerlerin, normların, hedeflerin, ait olma duygusunun paylaşıldığı ortamlar çocukların diğerlerini önemseme ve olumlu sosyal davranış becerilerini geliştirmektedir (Eisenberg, 2003).

Empatinin sosyal ilişkileri ve olumlu sosyal davranışları geliştirmesinin yanında sınırlılıklarının olduğu belirtmiştir. Hoffman'a (2008) göre empatinin sınırlılıkları şunlardır;

1. Kişisel hırslar ve korku gibi bazı bencil güdüler, empatiden daha üstün gelebilir.

2. Kişi sıkıntıdan kurtulmak için dikkatini başka yöne çekebilir.
3. Kişiler herkese empatik olabilecek olsalar da, bazen seçim yaparlar ve akraba, arkadaş, ya da kendi etnik gruplarıyla daha fazla empati kurabilirler. Bu homojen küçük gruplarla sıkıntı olmayabilir. Ancak çok fazla mağdurun olduğu ve insanların seçim yaptığı karmaşık toplumlarda grup içi rekabet oluşursa, kişiler grubun dışındakilere empatik öfke geliştirebilir.
4. İnsanlar genellikle burada ve şimdi önyargısı (here and now bias) nedeniyle orada olan insana empatik tepki vermeye daha fazla eğilimlidirler.

2.2.5. Empatinin Gelişimi

Hoffman'a (2008) göre olgun empati meta bilişsel özelliklere sahip olmalıdır. 4-5 yaşından önce kişi empati kurabilir, ancak çok az meta bilişsel farkındalık sahibidir (Hoffman, 2008). Meta bilişsel empati için, kişinin hem bilişsel olarak kendi duygusuna sahip olması hem de diğerlerini kendinden ayrı ve bağımsız duygusallığı olan varlıklar olarak görmesi gerekmektedir (Hoffman, 2008). Ancak, Roth-Hanania ve Arkadaşları (2011) tarafından yapılan çalışmada karşdakine yönelik empatinin hem bilişsel hem de duygusal düzeyde bebeklerde ilk yıllarda da olduğu bulunmuştur. İlk yılda bebeklerde kurbanı rahatlatma ve ona yardım etme davranışları çok nadir olarak gözlemlenirken sıkıntıda anneyi rahatlatmaya yönelik davranışlar 2. yaşta gözlemlenmiş ve 16. ayda daha belirgin olarak görülmüştür (Roth-Hanania ve Arkadaşları, 2011).

Hoffman'a (2001) göre empatinin bebeklikten itibaren 6 aşaması vardır. Bu aşamalar aşağıda belirtilmiştir.

1. Evrensel empatik sıkıntı (Global empathic distress): İlk bilinen bebeklerin diğer bebeklerin ağlamasına ağlayarak karşılık vermesidir. Nedeni ne olursa olsun bebekler, ağlama karşısında ağlayan bebeğe onun sıkıntısını hissederek karşılık verirler. Farkında olmadan gösterilen empatinin ilk işaretleridir. 6. aydan itibaren bebek diğerlerinden farklı bir birey olduğunu fark etmeye başlar ve bu empati azalır.
2. Benmerkezci empatik sıkıntı (egocentric empathic distress): 11-12. ay civarlarında bebekler yine diğer bebeğin ağlamasına karşılık ağlarlar, ancak bu daha çok kendi sıkıntılarını azaltmak içindir. Ancak yine de evrensel empatik sıkıntı tam olarak bırakılmamıştır ve bebek kendine ve diğerlerine

olanları ayırma konusunda hala tam olarak net değildir. Bu yüzden hem kendi sıkıntısını azaltmak hem de diğerinin sıkıntısına empatik olmak konusunda arada kalmaktadır.

3. Yarı benmerkezci empatik sıkıntı (Quasi-egocentric empathic distress): 13-14. aylardan başlayarak, bebeğin empatik ağlaması, sızlanması daha nadir olmaya başlar, kurbanı yardımcı olacak davranışlarda bulunmaya başlarlar. Öpme, kucaklama, yardım için birini çağırma gibi davranışlarda bulunmaya başlarlar. Kişilerin kendilerine ait bireysel içsel durumları olduğunu fark etmeseler de, diğerlerinin kendilerinden fiziksel olarak tamamen ayrı olduklarını fark ederler. Olumlu sosyal davranış için empatik sıkıntı çekerler ve diğerine yardım etmeye çalışırlar. Empatik sıkıntının sempatik bileşenlerini yaşamaya başlarlar.
4. Gerçeğe uygun empati (veridical empathy): 2 ve 3 yaş civarlarında, çocuklar diğerlerinin kendilerinden farklı içsel durumlara sahip olduklarını fark etmeye başlarlar. Bu durum daha etkili empati ve yardımcı olacak davranışların geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Çocuklar artık bilinçli olarak, diğerlerinin bakış açısını alırlar ve daha uygun yardımda bulunarak empati kurmaya başlarlar. Gerçeğe uygun empati, gelişmiş empatinin özelliklerini taşısa da yaşla daha karmaşık hale gelir.
5. Durumun ötesindeki empatik sıkıntı: Çocuklar diğer insanların sadece belli durumlarda değil normal hayatlarında da neşe, korku, öfke, üzüntü, düşük özgüven gibi duyguları hissettiğini fark etmeye başlarlar. Bunun sonucu olarak, çocuklar kişinin sadece anlık duygularına empati göstermenin yanında, kişinin kronik üzüntülerini ve mutsuz hayatını da anlamaya başlar. 7-10 yaş civarında, sadece kişilerin durumsal duygularını değil, aynı zamanda hasta ve mutsuz hayatlarına karşı da empatik tepki göstermeye başlar. Olgun empati (mature empathy), kişilerin davranışlarından, duygusal yansımalarından, durumsal duygularından ve hayat şartlarından yola çıkarak tepki vermektedir.
6. Empathy for distressed groups: Empatinin en üst aşamasında, kişi sadece bireylerle değil, aynı zamanda grupların sıkıntılı hayat şartlarına da empati göstermektedir. İlk olarak bireysel kurbanlara empatik tepki vermeden, topluluklara empatik tepki vermek zordur. Kişi bireye gösterdiği empatik

tepkii aynı durumda bulunan diğer gruplara da genelleştirerek empatik tepki verir.

Hoffman, bebeklik dönemindeki empatiye benzer tepkilerden bahsetse de, gerçek empatinin 7-10 yaş civarında olgun hale gelmeye başladığı görülmektedir. Goleman (1998) ise bebeklerin ilk doğdukları günden itibaren diğer bebeklerin ağlamasından rahatsız olduklarını belirtmiş ve bunu empatinin ilk rneği olarak göstermiştir. Ancak empatinin ilerleyen dönemlerde nasıl geliştiğine dair ayrıntılı bir şema oluşturmamıştır. Allemand ve Arkadaşları (2015) ise empati gelişiminde ergenlik döneminin önemi üzerinde durmuşlar, ergenlik dönemi boyunca empati düzeyinde önemli bir yükseliş olduğunu belirtmişlerdir.

Feshbach (1978) ise sosyal bilişsel yaklaşımda, yaklaşık 6-10 yaş civarlarında diğerlerinin düşüncelerini, duygularını ve niyetlerini anlama düşüncesinin gelişirken aynı zamanda onların düşüncelerini anlayabileceği düşüncesinin de gelişmeye başladığının üzerinde durmuştur. Sosyal bilişsel yaklaşımların da Hoffman'ın (2001) durumun ötesindeki empatik sıkıntı aşamasını aynı yaşlarda kabul ettiğini göstermektedir. Sosyal bilişsel yaklaşımda kişinin duygularının ve tepkilerinin basit tanımlaması empati için yeterli bir kriter değildir; tanımlama merkezlesme (decentering) ve rol alma yoluyla oluşursa empati oluşur (Feshbach, 1978).

Empatinin zaman içinde gelişiminin yanında farklı ebeveyn disiplin yöntemleri de empati gelişimini etkilemektedir. Duygusal empatinin gelişiminde ocuk yetiştirme stilleri gibi duygusal tepkisellik ile alakalı davranışlar oldukça önemlidir (Feshbach, 1978). Çocuğun olumsuz davranışı karşısında davranışa eleştirmek yerine kurbanın hissedeceği duygunun çocuğa anlatılması, çocukların empati gelişimine yardımcı olmaktadır (Goleman, 1998). Çocuklarda empati, yardım etme, birine zarar verdikten sonra suçluluk hissetme davranışlarını besleyen ebeveyn yöntemi tümevarım (induction) dır (Hoffman, 2008). G odaklı (power-assertive) ocuk yetiştirme tarzı ise düşük empati becerisi, yardım etme davranışını geliştirmeme ve suçluluk hissetmeme davranışlarına neden olabilmektedir (Hoffman, 2008).

Fay (Aktaran, Feshbach, 1978) tarafından yapılan çalışmada erkek çocuklarında ebeveynin rekabeti çok fazla aşılmasının, düşük empati düzeyine sahip olmalarına neden olduğu bulunmuştur. Kızlarda ise empatinin ebeveynlerle çatışma, reddetme, fazla kontrol gibi ebeveyn davranışlarıyla olumsuz yönde ilişkisi bulunurken, hoşgörü ve serbestlikle olumlu yönde ilişkisi bulunmuştur.

2.2.6. Empatide Demografik Değişkenlerin Rolü

Empati konusunda demografik olarak birçok çalışmada en fazla araştırılan değişken cinsiyettir. Birçok çalışmanın ortak kanısı kadınların erkeklere göre daha fazla empatik becerilere sahip olduğu yönündedir (Hoffman, 1977; Feshbach, 1978; Strayer ve Roberts, 2004; Hoffman, 2008; Marton ve Arkadaşları, 2009; Lonigro ve Arkadaşları, 2013; Roberts ve Arkadaşları, 2014; Allemand ve Arkadaşları, 2015; Carrier ve Arkadaşları, 2015; Chikovani ve Arkadaşları, 2015; Melchers, Li, Chen, Zhang, Montag, 2015; Vossen ve diğerleri, 2015). Yeni doğan bebekler arasında değerlendirildiğinde bile kız bebeklerin diğer bebeğin ağlamasına daha fazla ağlama tepkisiyle karşılık verdiği görülmüştür (Hoffman, 1977). Lonigro ve Arkadaşları (2013), kız çocuklarının erkek çocuklarına oranla daha fazla duygusal empati puanı aldığını belirtmiştir. Ancak, Findlay ve Arkadaşları (2006) cinsiyetler arasında empatik beceriler açısından herhangi bir ilişki bulamamışlardır. Hinnant ve O'Brien'e (2007) göre ise empatide kızların empatik becerilerinin kişisel beyanla ölçüldüğü araştırmalarda daha fazla olduğu görülürken, gözlem ya da fiziksel tepkilerle empatinin ölçüldüğü araştırmalarda cinsiyet farklılıkları çok fazla görülmemektedir.

Eisenberg (2003), kadınların gerçekten erkeklere oranla daha empatik ya da sempatik midir yoksa kendilerinin öyle olduğuna inandıkları için mi öyledir sorusunun tam olarak netleşmediğini belirtmiştir. Eisenberg'e (2003) göre feminen cinsiyet rolü sempatik tepki ile daha fazla özdeşleşmiştir.

Feshbach ve Feshbach'a (1969) göre empati becerilerinde cinsiyet arası fark üzgünlük ve korku uyaranlarına karşı olmaktadır. 4-5 yaş grubundaki erkek çocuklar kızlara oranla üzgünlük durumuna karşı duygusal tepki vermekte daha başarısız olmuşlardır (Feshbach ve Feshbach, 1969). Roth-Hanania ve Arkadaşları (2011) tarafından 8- 16 aylık bebeklerle yapılan çalışmada ise, kız bebekler erkeklere göre anlamlı olarak daha fazla empatik endişe ve olumlu sosyal davranış göstermemişlerdir. Hanania ve Arkadaşlarına (2011) göre küçük katılımcı nedeniyle böyle bir sonuç alınmış olabilir ya da cinsiyet farklılıkları ilk yıllarda ortaya çıkmaya başlamamış olabilir. Empatideki cinsiyet farklılıkları orta çocukluk dönemine geçerken daha fazla artmaya başlayabilir çünkü çocuklar cinsiyet rolü ve kimliği konusunda kendilerine yüklenen toplumsal roller bu dönemde daha fazla fark etmeye ve içselleştirmeye başlarlar (Roth-Hanania ve Arkadaşları, 2011).

Hinnant ve O'Brien (2007) tarafından yapılan çalışmada ise, erkek çocuklarında empatik tepki vermenin bilişsel bakış açısıyla alakalı olduğu görülmüştür. Erkekler için, tepki vermeden önce bekleyip başkasının bakış açısını değerlendirmek, daha empatik tepkiler vermelerine neden olmaktadır. Kızlar için ise, tepki vermeden önce kişinin durumunu değerlendirmek daha az empatik tepkilerin verilmesine neden olmaktadır. Bu durum karşıdakinin durumu hakkında yaşanan kişise sıkıntının çok fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Kızların tepkisel ve içten gelen tepkileri daha empatik olabilmektedir.

Farklı araştırmacılar, kızlarda erkeklere göre empati becerilerinin neden daha fazla olduğu ile ilgili farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Kadın ve erkeklerdeki empati farklılıkları üzerine çalışma yapan Hoffman (1977) başta olmak üzere bu görüşler aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir.

1. Kadınlar geleneksel olarak empati, şefkat, duyguları gösterme üzerine daha çok sosyalleşmektedirler, erkekler ise başlangıçta dışa dönük olarak sosyalleşirken, ilerleyen yaşlarda üstünlük ve problem çözme gibi daha çok araçsal özellikleri geliştirmeye daha yatkındırlar (Hoffman, 1977; Eisenberg, 2003; Hoffman, 2008).
2. Kadınlar kendilerini diğerinin içinde bulunduğu duygusal durumda hayal etmek konusunda daha beceriklidirler. Diğerleri üzerinde etki yapan durumda kendileri kalsalar nasıl hissedeceklerini daha iyi hayal etmektedirler (Hoffman, 1977).
3. Erkekler hissetmekten çok araçsal anlamda harekete geçmek konusunda daha fazla sosyalleşmektedirler. Erkeklerin ağlamamak üzerine sosyalleşmeleri daha az empatik becerilere sahip olmalarında rol oynamaktadır (Hoffman, 1977).
4. Freud'a göre kadınlar daha zayıf ego ve süper egoya sahip olurlar ve gerçekleri göz önünde tutmaktan çok duygular tarafından yönetilirler (Hoffman, 1977).
5. Kendilerinininkinden farklı olsa da kadınlar diğerlerinin içsel durumlarını değerlendirmek konusunda daha başarılıdırlar (Hoffman, 1977).
6. Duygusal bir durumda kadın ve erkekler karşılaştırıldığında her iki cinsiyetin de kişinin nasıl hissedeceğini belirleyebildiği ancak kadınların kişinin duygusal durumunu tanımlayıp karşılığında verdikleri duygusal tepkilerde erkeklere göre daha fazla gelişme gösterdiği görülmüştür (Hoffman, 1977).

7. Empatideki cinsiyet farklılıkları tamamen dildeki ve bilişsel becerilerindeki farklılıklardan kaynaklanmamaktadır. Kızların erkeklere göre duygularını (özellikle de olumsuz duyguları) dışarıya yansıtmak konusunda daha az bastırıldığı, empati becerileri arasındaki cinsiyet farklılıklarını daha fazla açıklamaktadır (Feschbach, 1978).
8. Erkeklerin kadınlara oranla daha az sözel becerilere sahip olması ve sosyal mesajları daha zor anlamlandırmalarından kaynaklanabilmektedir. (Feschbach ve Feshbach, 1969).

Feshbach (1978) tarafından empati ve kültürel benzerlikler arasında bir ilişki bulunmuştur. Zenci çocukların zenci çocukları gözlemlerken, beyaz çocukların beyaz çocukları gözlemlerken daha fazla empatik olduğu görülmüştür. (Feschbach, 1978). Ancak beyazların beyazları izlerken gösterdiği empati zencilerin zencileri izlerken gösterdiği empatiye göre 2 kat daha fazladır (Feschbach, 1978).

Melchers ve Arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışmada, Alman ve Çinlilerle birlikte çalışılmıştır. Alman grubunda daha yüksek empati puanları bulunmuştur. Bu durum araştırmacılara göre Alman grubunda daha fazla kadın olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak cinsiyet ve yaşın etkisi sabitlendiğinde de, Alman gruba göre Çinli grup kendilerini daha az empatik, daha az kişise sıkıntılı olarak nitelendirmişlerdir.

Domes ve Arkadaşları (2013) suçlularla yaptıkları çalışmada, bilişsel empatinin eğitim düzeyinden etkilendiği, ancak duygusal empatinin etkilenmediğini bulmuştur. Eğitim seviyesi ile toplam empati puanı ve bilişsel empati puanı arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur.

Blanke, Raders ve Riediger (2014) tarafından yapılan çalışmada ise, artan yaş ve empatik tepkilerin doğruluğu araştırılmıştır. Genç kadınların yaşlı olanlara göre partnerin olumsuz duygu ve düşüncelerini daha doğru olarak değerlendirdiği görülmüştür. Olumlu duygu ve düşüncelerde herhangi bir fark görülmemiştir. Yaşlı kadınların empatik doğruluk puanlarının genç kadınlara göre 3'te 1 oranında daha az olduğu görülmüştür. Blanke ve Arkadaşlarının (2014) bulgularına benzer şekilde, Chikovani ve Arkadaşları da (2015) üzgün, mutlu, korkulu yüz ifadelerinde yaş arttıkça duygusal tepki tepki verme süresinin uzadığını belirtmiştir. Bu çalışmalar değerlendirildiğinde, ilerleyen yaşla birlikte empatik tepkinin doğruluğunda azalma ya da tepkilerin normale göre daha geç verilmesi durumu görülmektedir.

2.2.7. Empati İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Bu bölümde özellikle yakın tarihli literatürde empatiyi etkileyen farklı değişkenler hakkında yapılmış çalışmalardan örnekler gösterilecektir.

Carrier ve Arkadaşları (2015) tarafından bilgisayar aracılı sanal empati (virtual empathy) günümüzde mümkün görülmektedir. Sanal empati kişinin sanal ortamda kendini açmasıyla (self-disclosure) empatik iletişimi tetiklemekte ve kendini açma ya da destek mesajıyla sonuçlanan empatik tepkilere yol açmaktadır. Ortalama yaşları 23.39 olan 1726 yetişkinle yaptıkları çalışmada internet kullanımı ve empati becerileri arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Duygusal empatiye göre bilişsel empati internet kullanımından daha fazla etkilenmektedir. Erkekler ve kadınlarda, yüz yüze iletişimle sonuçlanan internet kullanımının gerçek hayattaki bilişsel empatinin gelişmesine katkıda bulunduğu görülmüştür. Kadınlarda yüz yüze iletişimle sonuçlanmayan internet kullanımının gerçek hayattaki bilişsel empati üzerine olumsuz etkileri görülmüştür. Kadınlarda bilgisayar ekranı karşısında olunan zaman artıkça gerçek bilişsel empati düzeylerinin azaldığı görülmüştür. Erkeklerde gerçek ve sanal bilişsel empati arasında orta düzeyde olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur. Ancak sanal bilişsel empatinin gerçek duygusal empatiden çok gerçek bilişsel empati ile daha fazla ilişkisi bulunmuştur. Sanal duygusal empati ile gerçek duygusal empati arasında yüksek oranda ilişki bulunmuştur. Her iki cinsiyet için de gerçek empatinin sanal empatiden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Melchers ve Arkadaşları (2015) ise 438 pekin üniversitesi öğrencisi ve 202 Bonn üniversitesi öğrencisi ile yaptıkları çalışmada internet bağımlılığı ve empati düzeylerini ölçmüştür. 2 öğrenci grubunda, internet bağımlılığı, empati düzeyi ve kişise sıkıntı alanlarında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Düşük empati sorunlu internet kullanımı ile ilişkili bulunmuştur.

Lockwood, Seara-Cardoso ve Viding (2014) tarafından yapılan çalışmada da, bilişsel ve duygusal empatinin olumlu sosyal davranış ile bağlantısı araştırılmış ve bu ilişkinin 3. değişken olan bilişsel yeniden düzenleme (cognitive reappraisal) ve duygusal yeniden düzenleme (affective reappraisal) yöntemlerinden ne kadar etkilendiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bilişsel ve duygusal empatinin olumlu sosyal davranış ile olumlu yönde ilişkisi bulunmuştur. Bilişsel yeniden düzenlemenin, empati ve olumlu sosyal davranış arasındaki ilişki ile empati ve olumlu sosyal

davranış arasındaki ilişkiyi güçlendirdiği görülmüştür. Ancak bilişsel yeniden düzenlemenin bilişsel empati ve olumlu sosyal davranış arasındaki herhangi bir ilişkiye katkısının olmadığı görülmüştür. Duygusal yeniden düzenleme becerilerinin ise olumlu sosyal davranışla herhangi bir ilişkisi bulunamamıştır.

Cummins, Piek ve Dyck (2005) tarafından yapılan çalışmada, motor becerilerde problem yaşayan çocukların sosyal becerileri ve empati düzeyleri ölçülmüştür. Araştırmacılara göre zayıf motor becerilerine neden olan süreçler, aynı zamanda çocuğun sosyal mesajları algılamasını zorlaştırarak sosyal ilişkilerini de etkileyebilmektedir. Motor becerilerinde sorun yaşayan çocukların yüz ifadelerinden duygu tanımlama ve duygu anlama becerilerinin daha düşük olduğu görülmüştür. Empati becerilerinde yaşitlarına göre azalma görülmüş olsa da, tam olarak empati becerilerinden yoksun olmadıkları görülmüştür.

Marton ve Arkadaşları (2009), DEHB (Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu) ve tavır bozukluğu olan çocuklardaki empati becerilerinin ve bakış açısı alma becerilerinin daha düşük olabileceğini belirtmişlerdir. 8-12 yaşlarındaki 92 çocukla yapılan çalışmada DEHB'li çocukların velileri tarafından yapılan değerlendirmede DEHB'li çocukların daha az empatik olduğu ve daha az bakış alma becerisine sahip olduğu görülmüştür. DEHB ve tavır bozukluğu ile empati arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. DEHB'li çocukların kendi değerlendirmelerine göre yaşitlarıyla aynı düzeyde empati becerisine sahip olduğu görülürken veli değerlendirmelerinde daha farklı sonuçlar çıkmıştır. Bu durum DEHB'li çocukların empati becerisine içsel olarak sahip olduğu, ancak bunu davranışlarına yansıtamadığını göstermektedir. Empati becerilerinde eksiklik DEHB'den ziyade tavır bozukluğu ve karşı gelme bozukluğu olan çocuklarda görülmektedir (Marton ve Arkadaşları, 2009).

Pasalich ve Arkadaşları (2014) tarafından yapılan çalışmada ise, tavır bozukluğu olan çocukların bilişsel ve duygusal empatileri ve bu ilişkiye katı duygusuz kişilik özellikleri (Callous-unemotional traits) ve otistik spectrum bozukluklarının katkısı ölçülmüştür. Tavır bozukluğu semptomlarının ve katı-duygusuz kişilik özelliklerinin bilişsel ve duygusal empatiyle olumsuz yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Katı duygusuz kişilik özelliklerinin bilişsel ve duygusal empati becerilerini olumsuz etkilediği görülürken, otistik bozuklukların sadece duygusal empati becerilerini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir.

Roberts ve Arkadaşları (2014) empati becerileri, suçluluk, ve öfke arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yüksek empati becerileri ve yüksek suçluluk arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur. Yüksek empati becerileri ve fazla öfke arasında olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur.

2.2.8. Empati ve Saldırganlık

Empatinin davranışsal boyutunda bir önceki bölümde olumlu sosyal davranışlar ve özgecilik davranışlarını güçlendirdiği belirtilmişti. Bu bölümde empatinin saldırgan davranışlarla olan ilişkisi tartışılacaktır.

Düşük empati becerisi akranlara karşı saldırganlık gibi dışa dönük davranışlarda artma ile sonuçlanabilmektedir (Findlay ve Arkadaşları, 2006). Empati, kurban daha acı çekmeye başlamadan önce, saldırgan davranışı engelleyebilecek bir mekanizmadır (Feshbach ve Feshbach, 1969; Feshbach, 1978) çünkü kişi diğerinin acısını paylaşıyorsa ona acı çektirmek istemeyecektir (Feshbach, 1978; Kaukiainen ve Arkadaşları, 1999).

Lorenz'e göre saldırganlığı engelleyecek mekanizmalar hayvanlarda insanlara göre daha fazla gelişmiştir (aktaran Feshbach, 1978). Canlılarda doğal bir şekilde gelişen saldırganlığı engelleyici mekanizmalar, insanlarda empati gelişimi ve empatinin yüksek düzeyde olduğu koşullar geliştirilerek ortaya çıkarılabilir (Lorenz'den aktaran, Feshbach, 1978).

Sosyal mesajları ve karşısındaki kişinin niyetini anlamada problem yaşayan, düşük bilişsel empati becerisine sahip olan çocuk tahrik durumlarında saldırganca cevap vermektedir (Gordon ve Arkadaşları, 2014). Duygusal empati, saldırganlığın düzenlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Feshbach, 1978; Lovett ve Sheffield, 2006; Gordon ve Arkadaşları, 2014). Duygusal empatisi yüksek olanlar kurbanın acısını ve duygusal durumunu paylaşabilmektedirler (Gordon ve Arkadaşları, 2014). Ancak, çocuk kurbanda sıkıntı belirtilerini görmüyorsa saldırganca davranış engellenmeyebilir. (Feshbach, 1978).

Davis'e (2004) göre empati saldırganlığı 2 yolla azaltabilmektedir;

1. Diğerinin yaşadığı sıkıntıya gözlemcinin duygusal tepkileri, gözlemcinin diğer kişilere karşı saldırganca davranışlarının olasılığını azaltabilir.

2. Empati, bakış açısı alma süreçleriyle saldırganca davranışların oluşumunu azaltabilir. Bakış açısı alma davranışıyla kişi, tahrik edici davranan kişiye karşı daha anlayışlı davranıp kişinin davranışlarını daha olumlu bir şekilde algılamaya çalışabilir (Davis, 2004).

Eisenberg ve Miller'a (1987) göre okul yıllarının başlamasıyla çocuklarda saldırganlık ve empati arasında olumsuz yönde bir ilişki oluşmaya başlar. Lovett ve Sheffield (2006) duygusal empati ve saldırganlık arasındaki olumsuz yönde ilişkinin çocuk gruplarından çok ergen gruplarında daha tutarlı olarak bulunduğunu belirtmiştir. Batanova ve Loukas (2014) da erken ergenlikte duygusal ve bilişsel empatinin dışa dönük ve ilişkisel saldırganlığı azalttığını belirtmiştir.

Harris ve Picchioni (2013) empati ve saldırganlık arasındaki farklı bir noktaya değinmiştir. Çocuğun karşısındakine yönelik empatik olmayan ve uyumsuz tepkileri, karşı tarafta saldırgan davranışların oluşmasına neden olabilecektir (Harris ve Picchioni, 2013).

Goleman'a (1998) göre empati eksikliği, suçlularda, anti sosyal kişiliklerde, tacizcilerde ve pedofillerde görülmektedir. Goleman (1998), Vermontlu hapisane psikoloğu William Pithers tarafından geliştirilen tedavi programından bahsetmiştir. Cinsel taciz suçlularına, kurbanın bakış açısından yazılmış, kendilerinin yaptıklarına benzer suç hikayeleri okunur. Ayrıca cinsel tacize uğrayan kurbanların ne hissettiklerini anlattıkları videokasetler izlettirilir. Kendi suçlarını düşünerek kurbanlarının ne hissetmiş olabileceğini yazmaları istenmektedir. Bu programdan geçen cinsel taciz suçlularının serbest bırakıldıktan sonra diğerlerine kıyasla yarı yarıya daha az suç işlediği görülmüştür. Ancak bu tedavi psikiyatrik teşhislerde psikopat teşhisi alanlarda etki etmemektedir.

Şiddet mahkumlarında empatik becerileri inceleyen birçok çalışma duygu tanımlamaya odaklanmaktadır (Seidel ve Arkadaşları, 2013). Psikopat mahkumların bilişsel düzeyde diğerlerinin duygularını anlayabildikleri ancak uygun olumlu bir tepki vermedikleri yakın zamandaki çalışmalarda ortaya çıkmıştır (Seidel ve Arkadaşları, 2013).

2.2.8.1. Empati ve Saldırganlık Konusunda Yapılmış Çalışmalar

Bu bölümde yapılacak araştırmanın da konularından biri olan empati ve saldırganlık arasındaki ilişki üzerine yapılmış farklı çalışmalardan örnekler verilecektir.

Domes ve Arkadaşları (2013) psikopatide bilişsel ve duygusal empati ayrımının yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Doksan psikopat suçlu ve 28 kişilik kontrol grubuyla çalışan araştırmacılar psikopatların bilişsel ve duygusal empatilerini ölçmeye çalışmışlardır. Kontrol grubuna kıyasla, psikopat suçlu grubunun hem olumlu hem de olumsuz uyaranlar için düşük bilişsel ve duygusal empati becerileri gösterdiği görülmüştür. Kontrol grubundan daha az empatiye sahip olsalar da empati becerilerinin tamamen sorunlu olmadığı görülmektedir. Katı-duygusuz kişilik özellikleri gösteren çocuklarla yapılan çalışmalarda daha kesin sonuçlar elde edilmiştir. Psikopat olmaktan çok suçlu olmanın empati becerilerini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Araştırmacılara göre bunun nedeni, psikopat yetişkin suçluların, katı-duygusuz kişilik özellikleri gösteren çocuklara göre soğukkanlılıklarını saklamak konusunda daha becerikli olmalarından da kaynaklanabilmektedir.

Harris ve Picchioni (2013) de Anti Sosyal Kişilik Bozukluğu, Psikopati, Şizofreni teşhisi konulan ve saldırganca davranan kişilerde bilişsel empati becerilerini araştırmışlardır. Katılımcıların yüz ifadelerinden duygu tanımlamadaki bozulmaları, çatışma sinyallerini yanlış algılamalarına ve uygun tepki vermemelerine yol açmakta, şiddet riskini artırmaktadır. Anti Sosyal Kişilik Bozukluğu olan grup mağdurun nasıl hissettiğine dair sorulara uygun cevaplar verememiştir. Anti sosyal kişilik bozukluklarında ve psikopatideki şiddet davranışlarının deneysel ve klinik olarak bilişsel bozulmalara bağlı olmadığı görülmüştür.

Perez-Albeniz ve de Paul (2004), saldırganlığı ebeveynin çocuk fiziksel istismarı açısından empati becerileri ile karşılaştırmak için bir çalışma yapmışlardır. Çocuk istismarı potansiyeli olan ebeveynlerle çalışılmış, katılımcılar yüksek ve düşük risk grubu olarak yapılan ölçümlerde sınıflandırılmıştır. Kişise sıkıntı, bakış açısı alma becerileri ve eş/ebeveyn empati ölçeği kullanılmıştır. Yüksek düzeyde istismara meyilli ebeveynlerin, kişise sıkıntı alt ölçeğinde yüksek puanlar alırken, bakış açısı alma becerilerinde daha düşük puanlar aldıkları, ebeveyn/eş empati

ölçeğinden ise diğerlerine göre daha düşük puan aldıkları görülmüştür. Yüksek düzeydeki istismara meyilli annelerin fiziksel istismarının nedeni, kişisel sıkıntının yüksek olması iken, yüksek düzeydeki istismara meyilli babaların fiziksel istismarının nedeni bakış açısı alamamaktan kaynaklanmaktadır. Perez-Albeniz ve de Paul'a (2004) göre çocuklarını fiziksel olarak istismar eden ya da bu davranışa meyilli olan ebeveynlerin çocukları dışındaki kişilere yönelik empati becerileri varken, çocuklarına karşı empatik olmayabilirler (s. 291).

Seidel ve Arkadaşlarının (2013) şiddet mahkumlarıyla yaptıkları çalışmada mahkumların öfke, bakış açısı alma becerileri, duygusal tepki verme becerileri ölçülmüştür. Mahkumlar ve kontrol grubu arasında bakış açısı alma ve duygusal tepki verme arasında bir fark bulunmamıştır. Deney grubunun deri iletkenliği analizlerinde kontrol grubuna göre korku ve tikslenme uyaranlarında daha az fiziksel tepki gösterdiği görülmüştür. Öfkenin baskın olduğu durumlarda şiddet mahkumlarının bakış açısı alma yönünden daha başarısız olduğu görülmüştür. Bu durum araştırmacılara göre şiddet durumlarında öfkenin tetikleyicisi olmaktadır.

Strayer ve Roberts (2004) tarafından yapılan çalışmada da 5 yaş çocuklarının öfke, saldırganlıkları ve empati becerileri ölçülmüştür. 24 çocuk, 4 çocuktan oluşan 6 gruba ayrılarak, 3 hafta boyunca haftada 1 saat birlikte oyun oynamışlar ve oyun seansları video kamera ile kaydedilmiştir. Gruptaki çocukların birbirleri ile tanışıklıkları yoktur. Saldırgan davranışları ölçülmüştür. 6 adet kısa hikaye çocuklara izletilerek ve ardından bireysel olarak görüşme yapılarak empati ölçülmüştür. Empatik çocukların daha az öfkeli, daha az sözel ve fiziksel saldırgan oldukları ve daha fazla olumlu sosyal davranışta buldukları görülmüştür. Ortalama olarak empati gözlemlenen öfke ve saldırganlığın %18'inden sorumludur. En saldırgan 2 erkek grubunda saldırganlık arttıkça, öfkenin azaldığı görülmüştür. Kızlarda ise yüksek empati, düşük düzeylerdeki dışa vurulan öfke ve saldırganlığı tam olarak açıklayamamaktadır.

Empati, öfke ve saldırganlık arasındaki ilişki hakkında kesin bir sonuç söylenememektedir. Çalışmanın farklı yaş gruplarıyla yapılmasının da aradaki ilişkinin tutarsız olmasına neden olduğu görülmektedir.

Batanova ve Loukas (2011) tarafından yapılan çalışmada, erken ergenlerde sosyal kaygı ve saldırganlık arasındaki ilişkiye empatik endişe ve bakış açısı alma davranışlarının etkisi araştırılmıştır. İki defa ölçüm yapılmıştır. Erkek ergenler düşük

duygusal empati durumlarında akranlarına daha fazla zorbalık göstermektedirler. Araştırmacılara göre empatik ilgi saldırganlığı artırmayabilir, ancak yüksek bakış açısı alma davranışı bazı saldırgan davranışları tetikleyebilmektedir. Empatik ilginin düşük olduğu durumlarda sosyal kaygı olumlu olarak ilişkisel saldırganlıkla ilişkili bulunmuştur. Empatik ilginin yüksek olduğu durumlarda sosyal kaygı ilişkisel saldırganlığı açıklamamaktadır. Ancak empatik ilginin yüksek olması sosyal kaygı durumlarında açık saldırganlığın azalmasına neden olmamaktadır. Empatik ilginin yüksek olması durumunda hem açık hem de ilişkisel saldırganlık azalmakta, bakış açısı alma durumunun yüksek olmasında ilişkisel saldırganlıkta artma olmaktadır. Sosyal kaygı tek başına saldırganlığı açıklamasa da, düşük empatik ilgi ile birleştiğinde ilişkisel saldırganlıkta artışı açıklayabilmektedir.

Batanova ve Loukas (2014) tarafından yapılan diğer bir çalışmada ise ergenlerde empatik endişe, bakış açısı alma, olumlu aile ilişkileri, okula bağlılık, dışa dönük saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık ölçülmüştür. Kızlar için, empatik endişenin her iki ölçümde de, dışa dönük ve ilişkisel saldırganlıkla olumsuz yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Kızlardaki bakış açısı alma her iki ölçümde de dışa dönük ve ilişkisel saldırganlıkta olumsuz yönde ilişkili bulunurken, erkeklerde sadece ilk ölçümde olumsuz yönde ilişkili bulunmuştur. Empatik endişe ve olumlu aile ilişkilerinin etkileşiminin dışa dönük ve ilişkisel saldırganlık üzerinde ilişkisi bulunmuştur. Belli seviyedeki olumlu aile ilişkilerinin erkek ergenlerin düşük empatik endişeden kaynaklanan dışa dönük saldırganlığını dizginlediği görülmüştür. Önceki çalışmalara kıyasla, empatik endişe tek başına erkeklerin dışa dönük saldırganlığını belirleyememektedir.

Anasınıfı ve 1. sınıflarda Findlay ve Arkadaşlarının (2006) yaptığı çalışmada empati, saldırganlık ve utangaçlık ölçülmüştür. Düşük empati becerisine kıyasla yüksek empati becerisine sahip olan çocukların daha az saldırgan ve utangaç olduğu, daha fazla olumlu sosyal davranışta bulunduğu görülmüştür. Yüksek empati becerisine sahip çocuklar, düşük empati becerisine sahip akranlarına göre hem sosyal olarak kabul gören davranışlarda bulunmak hem de akranlarının sosyal davranışlarına yönelik tutum ve tepkiler konusunda daha fazla sosyal duyarlılığa sahiptirler. Utangaç ve saldırgan çocuklar sosyal anlamda daha az aktif oldukları için, olumlu sosyal davranışta bulunan çocuklara göre empatiyi daha az gösterme eğilimindedirler. Findlay ve Arkadaşlarının (2006) yaptığı bu çalışma, utangaç çocukların empatik olsalar bile, davranışlarına yansıtamadığını gösterir niteliktedir.

Kaukiainen ve Arkadaşları (1999) 10,12,14 yaş gruplarında direkt ve dolaylı saldırganlıkla, empatiyi ölçmüşlerdir. Empati tüm saldırganlık tipleriyle olumsuz olarak ilişkilidir. Sadece 12 yaş grubunda dolaylı saldırganlık ile empati ilişkisi bulunamamıştır.

Gordon ve Arkadaşları (2014) tarafından 9-11 yaş grubunda ön etkin saldırganlık ve tepkisel saldırganlık ile bilişsel ve duygusal empati becerileri ölçülmüştür. Cinsiyet sabit tutulduğunda bilişsel ve duygusal empatinin ön etkin ve tepkisel saldırganlığı açıklamadığı görülmüştür. Ancak duygusal ve bilişsel empatide cinsiyet farklılıkları bulunmuştur. Araştırmacılara göre bilişsel empati, zorbalık gibi saldırganlığın daha dolaylı formlarını açıklayabilir. Zorbalık kurbanın duygularını ve bakış açısını anlama gerektirdiği için, zorba bilişsel empati ile kurbanı duygusal olarak en çok neyin zarar vereceğini kavrayabilir.

Stanger, Kavussanu ve Ring (2012) suçluluk, saldırganlık ve empati arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yüksek empati grubundaki erkeklerin düşük empati grubundaki erkeklere göre daha az saldırgan olduğu, eğer saldırgan davranırlarsa daha fazla suçluluk hissedecekleri görülmüştür. Empati, saldırgan davranma olasılığını ve beklenen suçluluğu tahmin etmektedir. Aynı zamanda beklenen suçluluğun katılımcıların saldırgan davranma olasılıklarını tahmin ettiği görülmüştür.

Empati ile ilgili yapılan çalışmalarda bahsedilen Carrier ve Arkadaşlarının (2015) sanal empati üzerine yaptıkları çalışmada bilgisayar oyunlarındaki saldırgan içeriklerin empati becerilerinin azalmasına neden olduğu bulunmuştur. Bu ilişki değerlendirildiğinde, empati eksikliğinin saldırganlığa neden olmasının yanında saldırgan içeriğe maruz kalmak da kişinin empatik becerilerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Son olarak Vossen ve Arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışmada bilişsel empati, duygusal empati ve sempatiyi ayırt eden bir ölçek geliştirilmiştir. Ergenlere uygulanan ölçekte, tüm alt ölçeklerin olumlu sosyal davranış ile olumlu yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Duygusal empati ve sempati, fiziksel saldırganlıkla olumsuz yönde ilişkili iken, bilişsel empati ile saldırganlık arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Sempati duygusal empatiye göre olumlu sosyal davranış ve saldırganlık gibi ergen davranışları ile daha yakından ilişkili bir kavramdır.

Lovett ve Sheffield (2006), saldırganlık ve empati üzerine yapılan eski çalışmalarda katılımcıların gruplara ayrılmadan önce doğru bir ölçek verilmeden üstünkörü ayrıldığını ve bu yüzden tutarlı sonuçların elde edilemediğini belirtmişlerdir. Bazı çalışmalarda suçlu olan katılımcıların saldırgan olarak değerlendirildiği ve empati becerilerinin ölçüldüğü görülmüştür (Lovett ve Sheffield, 2006). Son yıllarda yapılan çalışmalarda daha standart ölçeklerin kullanılmaya başlamasıyla saldırganlık ve empati arasında daha tutarlı sonuçlar elde edilebilmektedir (Lovett ve Sheffield, 2006).

Kısacası, duygusal empatinin ön etkin saldırganlıkla daha ilişkili olduğu tahmin edilmektedir (Lovett ve Sheffield, 2006) Ancak bilişsel empati, ve bilişsel empatinin güçlendirdiği olumlu bakış açısı alma becerisi, bir yönden ilişkisel ve dolaylı saldırganlık davranışlarına katkıda bulunmaktadır. Kişi başkasının bakış açısını değerlendirerek ona nasıl zarar verebileceğini bilmektedir. Hein ve Singer (2008) de empatinin bu yönüne dikkat çekmiştir; "Empati, karşıdaki kişinin zayıf noktasını bulmaya yardımcı olduğu için, kişiye acı çektirmek amaçlı da kullanılabilir (s. 154)". Bu yüzden empati, olumlu sosyal davranışı tetiklemek için, sempati ya da empatik endişeye dönüştürülmelidir (Hein ve Singer, 2008). Bu noktada yapılacak araştırma için önemli olan kişinin duygusal empati becerilerinin ya da toplam empati becerilerinin (bilişsel ve duygusal empati) eksikliğinin fiziksel saldırganlık gibi açık saldırganlık davranışlarını olumsuz yönde etkilemesidir.

2.2.8.2. Empati ve Saldırganlık Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde de empati ve saldırganlık arasındaki ilişki konulu çalışmalar yapılmakta ve tezler yayınlanmaktadır.

Taner-Derman (2011) tarafından yapılan çalışmada ilkokulda okuyan 10-11 yaş çocuklarının saldırganlık ve empati düzeyleri ölçülmüş, saldırgan öğrenciler empati beceri eğitimi programına dahil olmuştur. Empati ve saldırganlık arasında olumsuz yönde bir ilişki bulunmuş, erkek çocuklarının kız çocuklarına göre daha saldırgan olduğu görülmüş, 11 yaş çocuklarının 10 yaş çocuklarına göre daha saldırgan olduğu bulunmuştur. Empati becerileri eğitiminden geçen saldırgan öğrencilerin saldırganlık düzeylerinde azalma görülmüş ve kız çocuklarının erkek çocuklarına göre daha fazla bu programdan etkilendiği görülmüştür.

Arslanoğlu (2012) tarafından yapılan çalışmada, üniversite öğrencilerinin yıkıcı saldırganlık ve empatik eğilimlerinin arasında düşük düzeyde olumsuz bir ilişki olduğu, genel saldırganlık düzeyleri ve empatik eğilimleri arasında düşük düzeyde olumsuz yönde bir ilişki olduğu, atılganlık ve empatik eğilimleri arasında orta düzeyde olumlu yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Yıldırım (2012) tarafından lise öğrencileriyle yapılan çalışmada, şiddetsizlik eğitiminin öğrencilerin şiddet davranışlarının azalmasına, empati becerilerinin artmasına yardımcı olduğu görölmüştür.

Yılmaz (2013) tarafından yapılan çalışmada, spor yapan ve yapmayan lise öğrencilerinin empati ve saldırganlık düzeyleri incelenmiştir. Empatik eğilim arttıa spor yapan ve yapmayan öğrencilerin yıkıcı saldırganlık, edilgen saldırganlık ve genel saldırganlık düzeyleri azaltmakta, atılganlıkları artmaktadır. Kız öğrencilerin empatik eğilimlerinin erkek öğrencilere göre daha fazla, yıkıcı saldırganlık, edilgen saldırganlık ve genel saldırganlık düzeylerinin daha az olduğu görölmektedir.

ankaya ve Ergin (2015) tarafından yapılan 4. sınıf öğrencileriyle yapılan çalışmada empati ve saldırganlık düzeyleri arasında olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Aynı zamanda empati ve bilgisayar oyunları arasında herhangi bir ilişki bulunmazken, saldırganlık ve bilgisayar oyunları arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur.

2.3. Hayvana Yönelik Kötü Davranışa Giriş

Yabancı literatürde **hayvana yönelik kötü davranış**, “cruelty to animals”, “animal abuse”, “animal cruelty” ifadeleriyle tanımlanmaktadır. Dilimizde bu tanımlar hayvana yönelik şiddet, hayvan istismarı gibi anlamlara gelmektedir. Bu çalışmada “**hayvana yönelik kötü davranış**” (HKD) terimi kullanılacaktır.

Yapılan çalışmalarda HKD, hayvana bilerek ve isteyerek zarar verme, yaralama ve acı verme davranışı olarak tanımlanmaktadır (Kellert ve Felthous, 1985, s.1114; Vaughn, Fu, Delisi, Beaver, Perron, Terrell ve Howard, 2009). Aynı zamanda hayvanın acı çekmesine, rahatsız olmasına ve hatta ölümüne neden olan bilinçli olarak yapılmış sosyal olarak kabul edilmeyen davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Ascione, 2001). Bu tanımda yasal avlanma, tarımsal ve veterinerlerce yapılan bazı davranışlar dahil edilmemektedir (Ascione, 2001). Hayvanlar, fiziksel ve cinsel anlamda kötü davranışa maruz kalabilecekleri gibi, ihmal edilebilirler ve hatta kimilerine göre psikolojik olarak da istismara maruz kalabilmektedirler (Ascione, 2001). HKD tanımı çalışmalarda endüstriyel tarım ve deneylerdeki davranışlardan bahsetmemekte, çoğunlukla bilinçli yapılan, gereksiz ve sosyal olarak kabul edilmeyen davranışlara odaklanmaktadır (Agnew, 1998). Çiftlikte yaşayan bir çocuğun yiyeceklere zarar verdiği için öldürdüğü fare ile, şehirde yaşayan çocuğun kız kardeşinin evcil faresini öldürmesi aynı düzeyde kötü davranış olarak değerlendirilmemektedir (Merz-Perez, Heide ve Silverman, 2001).

HKD üzerine ortak bir tanım oluşturulmaya çalışılsa da tanımın uygulanması sosyo-kültürel değişkenlerden etkilenmektedir (Agnew, 1998; Pagani, Robustelli ve Ascione, 2010). Bazı toplumlarda avcılık, horoz dövüşü, köpek dövüşü gibi davranışlar özellikle erkek çocukları için desteklenmekte ve sosyal olarak kabul edilen bir davranış olarak görülmektedir (Agnew, 1998; Merz-Perez ve Arkadaşları, 2001).

Hayvanlar tarafından çekilen acılara yönelik ilgi, 16. ve 17. yüzyıllarda ev hayvanı tanımının yerleşmesiyle başlamıştır (Kellert ve Felthous, 1985). Hayvanlar sosyal, kültürel, politik hayatın bir parçası haline gelmişlerdir (Taylor ve Signal, 2005). Bazı çalışmacılar, hayvanların çektiği acının yeteri kadar ilgi görmediğini belirtmiştir (Arluke ve Luke, 1997; Ascione, 2001). 1980’li yıllardan beri artmaya başlayan HKD çalışmaları, kriminologlardan ziyade psikologlar ve felsefeciler

tarafından yapılmaktadır (Agnew, 1998). HKD konusunda bir makale ilk defa suç bilimleri ile ilgili bir dergide 1997'de yayınlanmıştır (Arluke ve Luke, 1997).

Agnew'e (1998) göre HKD davranışlarının incelenmesi 2 nedenle önemlidir;

1. Hayvanlar kendi hakları bakımından, ahlaksal olarak önemsenmeyi hak etmektedirler.
2. HKD'nin, diğer suçlarla bağlantılı olduğu düşünülmektedir Bu yüzden konunun incelenmesi, hem hayvanlara yönelik kötü davranışların incelenmesi hem de suçun azaltılması için önemlidir.

HKD ilk olarak Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından 1987 yılında yayınlanan DSM-III'te (Diagnostic Statistical Manual for Mental Disorders) çocuklarda görülen Tavır-Davranış Bozukluğunun (Conduct Disorder) belirtilerinden biri olarak görülmüş, HKD klinisyenler tarafından daha fazla önemsenmeye başlanmıştır. Tavır-Davranış Bozukluğu gösteren çocukların aileleri ile yapılan görüşmelerde semptomların 6.5 yaşında hayvanlara zarar vererek ortaya çıkmaya başladığı, hayvanlara zarar verme davranışının zorbalık, kişilere şiddet, vandalizm ve yangın çıkarma davranışından bile önce başladığı ortaya çıkmıştır (Frick ve Arkadaşlarından aktaran Ascione, 2001). HKD, çocuklukta görülen Tavır-Davranış Bozukluğunun yetişkinlikte devam etmesiyle ortaya çıkan Anti Sosyal Kişilik Bozukluklarının da tanı kriterleri arasında yer almaktadır (Hensley ve Tallichet, 2005). HKD, DSM'de 1987'de Anti sosyal Kişilik Bozukluğu (AKB) için belirti olarak görülse de, 2000 yılındaki yeni versiyonunda bu ibare AKB için kaldırılmıştır. (Lucia ve Killias, 2011).

Psikoloji, sosyoloji gibi sosyal bilimler tarafından yapılan çalışmalarda kişilerin hangi tip hayvanlara zarar verdikleri ve hangi tip davranışlarda buldukları incelenmeye çalışılmıştır. Arluke ve Luke (1997) tarafından Massachusetts Hayvana Yönelik Kötü Davranışları Engelleme Topluluğuna 1975 ve 1996 yılları arasında gelen şikayetler incelenmiştir. Kurban hayvanların çoğunluğunun kediler ve köpekler (%84.7) olduğu görülmüştür. Köpekler (%57.8) en fazla kötü davranılan hayvanken kediler (%26.9) 2. sırayı almaktadır. Kötü davranılan hayvanların %15.3'ünü kuşlar, vahşi hayvanlar, atlar ve çiftlik hayvanları oluşturmaktadır. Yetişkinler köpeklere kötü davranırken, ergenlerin genellikle kedilere kötü davranışlarda bulunduğu görülmüştür. En çok yapılan davranışlar arasında sırayla dövmek, silahla vurmak ve

bıçaklamak yer almaktadır. Ergenlerin genellikle hayvanları dövdükleri, yetişkinlerin ise tabanca ile vurdukları görülmüştür.

Henderson, Hensley ve Tallichet (2011) tarafından mahkumlarla yapılan geçmişe dönük çalışmada HKD belirten katılımcıların %82'si hayvana vurduğunu, %36'sı tekmelediğini, %33'ü yabancı kullanarak vurduğunu belirtmiştir. %22'si cinsel ilişkiye girmiş, %17'si suda ya da elle boğmuş, %152 i yaktığını belirtmiştir. Hayvanlarla cinsel ilişkiye giren katılımcıların diğer davranışları yapanlara göre daha düzenli olarak HKD yaptıkları görülmüştür.

Farklı çalışmalardan da görüleceği üzere, farklı yaş gruplarında farklı hayvanlara zarar verilmesi durumu görülmektedir. Yaşla birlikte hayvanlara zarar verme davranışları da değişkenlik göstermektedir. Yine de en çok zarar verilen hayvanlar kedi, köpek gibi memeli hayvanlarla sürüngenler olarak görülmekte, en çok yapılan davranışlar ise tabancayla vurma, dövme gibi davranışlarda yoğunlaşmaktadır.

2.3.1. Ascione'nin HKD Sınıflandırması

Ascione'ye (2001) göre, HKD'nin sıklığı, şiddeti, süresi değişebilmekte, hayvana yönelik yapılan olgunlaşmamış davranışlardan hayvana yönelik yapılan ciddi işkence davranışlarına kadar gidebilmektedir. Bu yüzden HKD'de bulunan kişiler belli kriterlere göre sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Ascione'nin (2001) sınıflandırması aşağıda belirtilmiştir.

- 1. Araştıran/merak eden hayvana yönelik kötü davranışta bulunanlar:** Okulöncesi ya da 1. sınıf çocuklarında genellikle görülen hayvana yönelik kötü davranışlardır. Bakıcıları tarafından fazla gözetim altında olmayan ve hayvanlara yaptıkları davranışların tam olarak farkında olmayan, bu çocukların bu davranışları zaman içinde eğitimlerle engellenebilir. Tavrı Bozukluğunun ilk belirtileri bu dönemdeki çocuklarda görülebilir.
- 2. Patolojik olarak hayvana kötü davranışta bulunanlar:** Bir önceki gruba göre yaşça daha büyük olan bu çocuklar, HKD konusunda eğitimsizlik ya da gözetim altında olmamaktan değil, psikolojik rahatsızlıklardan dolayı bu davranışlarda bulunurlar. Bu vakalarda klinik tedavi gerekmektedir.
- 3. Suçluluk düzeyinde hayvana yönelik kötü davranışlar:** Bu kategoride genellikle gençler bulunmakta, hayvana zarar vermek ve yıkıcı davranışlarda

bulunmak amacıyla yapılmaktadır. Diğer birçok anti sosyal aktivitenin yanında HKD sadece bir tanesidir, çoğu zaman hukuksal ve klinik müdahale gerektirmektedir.

2.3.2. HKD ve Demografik Değişkenler

Bu bölümde HKD'nin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, sosyal çevre gibi etkenlerden ne derece etkilendiği tartışılacaktır.

Yapılan çalışmalarda HKD davranışları ve cinsiyet arasında farklılıklar bulunmuştur. Çalışmalar erkeklerde kadınlara göre daha fazla HKD belirtmektedir (Arluke ve Luke, 1997; Agnew, 1998; Flynn, 1999; Dadds ve Arkadaşları, 2004; Taylor ve Signal, 2005; Pagani, Robustelli ve Ascione, 2007; Mellor, Yeow, Hapidzal, Yamamoto, Nobuzane, 2009; Lucia ve Killias, 2011; McEven, Moffitt ve Arseneault, 2014; Ladson, 2014). Kadın ve erkekler arasındaki bu farklılıklar iki cinsiyetin de farklı şekilde sosyalleşmesinden kaynaklanmaktadır (Agnew, 1998). Kadın ve erkeklerin HKD farklılıkları kültürlerarası yapılan çalışmalarda da kanıtlanmıştır. (Mellor ve Arkadaşları, 2009). HKD dışında kadınların erkeklere göre hayvanlara karşı daha olumlu tutumlar içinde olduğu (Taylor ve Signal, 2005) ve HKD'ye yönelik daha olumsuz tutumlar içinde oldukları görülmüştür (Agnew, 1998). Kadınlar hayvan haklarını daha fazla savunmakta (Agnew, 1998) ve hayvanların, avlanma, giyim eğlence ve hayvanat bahçesinde kullanımına erkeklere göre daha olumsuz bakmaktadırlar (Pagani ve Arkadaşları, 2007; Erlanger ve Tsytsarev, 2012).

Yapılan çalışmalarda farklı yaşlarda HKD düzeylerinin farklı olduğu bulunmuştur. Yetişkin gruplarında yapılan çalışmalarda genç yetişkinlerin daha fazla HKD belirttiği görülmüştür (Agnew, 1998; Vaughn ve Arkadaşları, 2009). HKD'nin çocuklarda ve ergenlerde 3 yaştan başlayarak 17 yaşa kadar görüldüğü belirtilmektedir (Boat, Pearl, Barnes, Richey, Crouch, Barzman ve Putnam, 2011). Henry (2006) yaş konusunda 13 yaşından önce ve sonra ayrımı yaparak ilk HKD'nin çoğunlukla 13 yaşından önce görüldüğünü belirtmiştir. Flynn (1999) tarafından yapılan çalışmada HKD belirtenlerin %40'ı ilk olarak 6-12 yaşları arasında bu davranışta bulunurken, %48'i ise ilk olarak ergenlikte bu davranışta bulunduğunu belirtmiştir. Ancak ergenlikten önce HKD içinde bulunanların yarısının ergenlikte de bu davranışlara devam ettiği görülmüştür (Flynn, 1999). Kısacası HKD, geniş bir yaş

aralığına yayılmaktadır, ancak araştırmacılar arasında tam olarak hangi yaşlarda başladığı ile ilgili ortak bir kanı oluşturulamamıştır.

HKD'nin hangi yaşlarda daha fazla yapıldığı da çalışmaların ilgili konusudur. İtalya'da yapılan çalışmada 13-14 yaşlarındaki çocuklar en fazla düzeyde HKD belirtirken, ardından sırayla 15-18, 11-12, ve 9-10 yaşlarındaki ocuklar HKD belirtmiştir (Pagani ve Arkadaşları, 2007). 9-10 yaş çocuklarının hayvanlara yönelik daha sevecen tutumlar içinde olduğu görülmüştür (Pagani ve Arkadaşları, 2007). Avustralya'da yapılan bir çalışmada ise 6-13 yaş grubunda HKD'nin erkek çocuklarında yaşla birlikte arttığı, kızlarda ise genelde sabit olduğu ancak ilerleyen yaşla birlikte ufak bir artış görüldüğü bulunmuştur (Dadds ve Arkadaşları, 2004). İngiltere'de yapılan boylamsal bir çalışmada ise daha farklı sonuçlar bulunmuştur. Çalışmada 5, 7, 10 ve 12 yaşlarında ölçümler yapılmış, HKD'nin bir çoğunluğunun daha erken yaşta ve belli bir sure içinde ortaya çıkıp azaldığı görülmüştür. Kısacası, HKD 5 yaşından 10 yaşına kadar azalış göstermekte ve 12 yaşında tamamen düzelmektedir (McEven ve Arkadaşları, 2014). Çalışmalardan da görüleceği üzere HKD'nin hangi yaşlarda daha fazla görüldüğü ile ilgili kesin bir kanı bulunmamakla birlikte ergenlik öncesi dönemde arttığına dair daha fazla sonuç bulunmuştur.

Kentlerde ve kırsal alanlarda yetişenlerin HKD zerine farklılıkları belirtilmese de, kentlerde yetişenlerin kırsal kesimlerde yetişenlere göre 4.5 kat daha fazla eğlence amaçlı HKD gerçekleştirdiği (Hensley ve Tallichet, 2005), 4 kat daha fazla insanları şaşırtmak amaçlı HKD gerçekleştirdiği (Hensley ve Arkadaşları, 2011) belirtilmiştir. Kırsal alanlarda yaşayanlar genellikle yalnız olduklarında HKD'de bulunmakradırlar (Hensley ve Arkadaşları, 2011).

Flynn (1999) babası düşük eğitim durumuna sahip olanların yüksek olanlara göre daha fazla HKD gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Dadds, Whiting ve Hawes (2006), erkek çocuklarının HKD'lerinin annenin düşük eğitim durumuyla, kız çocuklarının ise babanın düşük eğitim durumuyla ilişkili olduğunu belirtmiştir. Agnew'e (1998) göre, endüstrileşmenin ve kentleşmenin düşük olduğu ülkelerde HKD'ye yönelik daha az olumsuz tutum görülmektedir. Mellor ve Arkadaşları (2009) tarafından yapılan 3 kültürde çalışmada ise, 5-7 yaşlarındaki Japon ve Avustralyalı ocuklarda Malezyalı ocuklara göre daha yüksek HKD görülürken, 8-10 ve 11-12 yaş gruplarında Malezya, Japonya ve Avustralya açısından herhangi bir fark görülmemiştir.

2.3.3. HKD Motivasyonları

Farklı çalışmacılar tarafından farklı katılımcıların HKD motivasyonları incelenmiştir (Kellert ve Felthous, 1985; Ascione, Thompson ve Black, 1997; Agnew, 1998; Hensley ve Tallichet, 2005; Hensley, Tallichet ve Dutkiewicz, 2011). Tüm çalışmacılar tarafından ortaya çıkarılan motivasyonlar aşağıda bir çatı olarak belirtilmeye çalışılacaktır.

1. *Hayvanı kontrol etmek*: Hayvanın olumsuz davranışlarını şekillendirmek için yapılan ciddi fiziksel cezalardır (Kellert ve Felthous, 1985; Agnew, 1998; Hensley ve Tallichet, 2005)
2. *Hayvandan intikam almak*: Hayvanın yanlış davranışlarını cezalandırmak ya da ondan intikam almak için yapılan kötü davranışları kapsamaktadır (Kellert ve Felthous, 1985; Hensley ve Tallichet, 2005; Hensley ve Arkadaşları, 2011)
3. *Hayvana yönelik önyargılar*: Hayvanların kötü ya da iyi olarak sınıflandırılması, yapılan kültürel sınıflamalar ve hayvana yönelik kötü ya da iyi davranışların bu sınıflamalara göre şekillendirilmesi HKD'yi etkileyebilmektedir (Kellert ve Felthous, 1985; Agnew, 1998; Hensley ve Tallichet, 2005; Hensley ve Arkadaşları, 2011).
4. *Hayvana yönelik fobiler* (Ascione ve Arkadaşları, 1997; Hensley ve Tallichet, 2005).
5. *Saldırganlığın hayvanlar yoluyla deneyimlenmesi*: HKD bazen hayvana ya da insanlara yönelik saldırganca dürtülerin rahatlatılması amacıyla yapılabilir (Kellert ve Felthous, 1985; Ascione ve Arkadaşları, 1997).
6. *Kişinin kendi saldırganlığını beslemesi*: Kendi saldırganlıklarını geliştirmek ve şiddet kapasitelerini diğer insanlara göstererek onları etkilemek amaçlı yapılabilir (Kellert ve Felthous, 1985; Ascione ve Arkadaşları, 1997)
7. *Eğlence amaçlı insanların şaşırtılması* (Kellert ve Felthous, 1985; Hensley ve Tallichet, 2005; Hensley ve Arkadaşları, 2011)
8. *Öfke* (Hensley ve Tallichet, 2005; Hensley ve Arkadaşları, 2011).
9. *Diğer kişiden intikam alma amaçlı*: Bir kişiden intikam almak için o kişinin hayvanına zarar verme amaçlı yapılır (Kellert ve Felthous, 1985; Hensley ve Tallichet, 2005; Hensley ve Arkadaşları, 2011).

10. *Düşmanlığın insandan hayvana yansıtılması*: kişiden çekinildiği için saldırganlığı ona yansıtmak yerine hayvana zarar verilmesi, ebeveynlerinden ya da kardeşlerine saldırganca davranmak isteyen çocuklar bundan çekinip hayvana zarar verebilirler (Kellert ve Felthous, 1985; Ascione ve Arkadaşları, 1997)
11. *Taklit etme* (Ascione ve Arkadaşları, 1997; Hensley ve Arkadaşları, 2011).
12. *Cinsellik* (Ascione ve Arkadaşları, 1997; Hensley ve Tallichet, 2005; Hensley ve Arkadaşları, 2011).
13. *Hayvanların acı çekmediğinin düşünülmesi* (Agnew, 1998; Pagani ve Arkadaşları, 2010).
14. *Merak ve Keşif*: Hayvanın incelenmesi amaçlı HKD'de bulunulabilir (Ascione ve Arkadaşları, 1997).
15. *Belli olmayan sadistik dürtüler*: Belli bir nedeni olmadan hayvana verilen zarardan ve hayvanın acı çekmesinden zevk alınmasıdır (Kellert ve Felthous, 1985).
16. *Kendine zarar verme*: Hayvanın kızdırılarak kendisine zarar verici tepkiler vermesinin sağlanması (Ascione ve Arkadaşları, 1997).
17. *Akran ya da başka biri tarafından zorlanmak* (Ascione ve Arkadaşları, 1997; Agnew, 1998).
18. *Hayvanın duygusal istismar aracı olarak kullanılması*: Hayvan sahibinin duygusal olarak acı çekmesini sağlamak amaçlı HKD yapılabilir (Ascione ve Arkadaşları, 1997).

2.3.4. HKD'nin Kişilik Özellikleri, Psikiyatrik Rahatsızlıklar ve Diğer Suç Davranışlarıyla İlişkisi

Bu bölümde HKD'nin bazı kişilik özellikleriyle ve psikiyatrik rahatsızlıklarla olan ilişkisi tartışılacak ve bu konuda yapılmış çeşitli çalışmalara yer verilecektir.

Scwartz, Fremouw, Schenk ve Ragatz (2012) HKD'nin özellikle kadınlarda nevroitik özelliklerle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Tecrübeye açık olan (Openness) (Erlanger ve Tsytsarev, 2012) ve uzlaşmacı (agreeableness) kişilik özelliklerine sahip olan katılımcıların HKD ile ilgili daha olumsuz tutumlara sahip olduğu görülmüştür (Eckardt, 2009; Erlanger ve Tsytsarev, 2012). Erkek çocuklarında dışadönük davranışlar ve katı-duygusuz kişilik özelliklerinin (callous-unemotional traits) bir arada olduğu durumlarda HKD daha fazla görülmekte, kız çocuklarında ise

katı-duygusuz kişilik özelliklerinin HKD ile ilişkili olduğu görülmektedir (Dadds ve Arkadaşları, 2006).

HKD'de bulunan katılımcıların kontrol grubuna göre diğer insanlar ve çevreleri üzerinde kontrol sahibi olmaya daha fazla ihtiyaç duydukları görülmüştür (Scwartz ve Arkadaşları, 2012). Benzer şekilde güç sahibi olma ihtiyacı yaşayan erkeklerin HKD'ye yönelik daha olumlu tutumlar içinde olduğu görülürken, kendilerini sakin olarak nitelendiren kadın katılımcıların da HKD'ye yönelik daha olumlu tutumlar içinde olduğu görülmektedir (Oleson ve Henry, 2009).

HKD, uzun yıllar boyunca sapma davranışı olarak nitelense de, herhangi bir psikiyatrik rahatsızlığın belirtisi olarak görülmemiştir (Gleyzer, Felthous ve Holzer, 2002). 45 mahkum ve 45 kontrol grubuyla yapılan çalışmalarda (Gleyzer ve Arkadaşları, 2002) ve 43,093 kişiyle yapılan Amerikan toplumu genel tarama çalışmasında (Vaughn ve Arkadaşları, 2009) HKD'nin Anti sosyal Kişilik Bozukluğu (AKB) ile ilişkili olduğu görülmüştür. Bunun yanında Sınır kişilik bozukluğu, şizofreni, paranoya ve karışık kişilik bozukluğu tek tek değil ancak hepsi bir arada kişilik bozuklukları olarak ölçüldüğünde HKD grubunda %75, kontrol grubunda ise %27.1 oranındadır (Gleyzer ve Arkadaşları, 2002). Alkolizm, nikotin bağımlılığı, az da olsa patolojik kumar bağımlılığı, obsesif kompulsif kişilik bozukluğu ile HKD ilişkisi de bulunmuştur (Vaughn ve Arkadaşları, 2009).

HKD belirlenen kişiler daha fazla illegal davranışlar sergilemektedirler (Scwartz ve Arkadaşları, 2012). HKD ile hırsızlık, gasp etme davranışları yangın çıkarma, insanları tehdit etme davranışları (Vaughn ve Arkadaşları, 2009) ve birden fazla madde kullanımı (Gleyzer ve Arkadaşları, 2002) ilişki bulunmuştur. Arluke, Levin, Luke ve Ascione (1999) tarafından yapılan çalışmada HKD belirlenenlerin %70'inin en az bir kez suça karıştığı görülürken, kontrol grubunda bu oranın %22 olduğu görülmektedir. HKD grubunun kontrol grubuna göre 4 kat daha fazla mala karşı suçtan tutuklandıkları, 3.5 kat daha fazla uyuşturucu ile alakalı suçlardan tutuklandıkları, 3.5 kat daha fazla uygun olmayan davranışlardan dolayı tutuklandıkları görülmüştür.

2.3.5. Çocuklarda HKD'yi Etkileyen Faktörler

Hayvanlara yönelik tutum ve davranışları etkileyen faktörlerin bilinmesi tedavi ve önleme çalışmaları için oldukça önemlidir (Erlanger ve Tystsarev, 2012).

Araştırmacılara göre bazı faktörler ocuklarda HKD görülmesine neden olurken, bazı faktörler koruyucu olarak görev yapmaktadır. HKD zerine sistematik ile çalışmayı gerçekleştiren Tapia'ya (1971) göre HKD kimi durumlarda biyolojik kimilerinde çevresel, kimilerinde ise hem biyolojik hem de çevresel faktörlerden kaynaklanmaktadır.

HKD'nin oluşumunu etkileyen faktörlerden biri aile olarak görülmektedir. Tapia (1971), saldırgan ebeveynlerin HKD'yi artırabileceğini belirtmiştir. Mahkumlarla yapılan çalışmalarda çocuklukta aile içi şiddete maruz kalan katılımcıların daha fazla HKD belirttikleri görülmüştür (Kellert ve Felthous, 1985).

Flynn (1999) tarafından niversite öğrencileriyle yapılan geriye dönük çalışmada da hayvanlara kötü davranan erkek çocuklarının babaları tarafından daha fazla dövüldüğü görülmüş, ancak kızlar için herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Bunun yanında ergenlikte babaları tarafından dövülen katılımcıların %60'ı HKD belirtirken babaları tarafından dvlmeyenlerin sadece %23' HKD belirtmiştir (Flynn, 1999). Benzer sonuçlar McEven ve Arkadaşları (2014) tarafından yapılan çalışmada da bulunmuştur. 2232 ocuk ve aileleriyle yapılan boylamsal çalışmada HKD belirten çocukların %27.1'i hem fiziksel olarak istismar edilmekte hem de aile içi şiddete maruz kalmakta, %16.1'i sadece fiziksel olarak istismar edilmekte, %14.6'sı aile içi şiddete maruz kalmaktadır. Ancak fiziksel istismar ve HKD arasındaki ilişki asimetriktir; fiziksel istismara uğrayan her 5 çocuktan 1'i HKD belirtirken, HKD belirten çocukların yarısının fiziksel olarak istismar edildiği görülmektedir (McEven ve Arkadaşları, 2014). Çocuklukta cinsel istismara uğrayan katılımcıların da daha fazla HKD belirttiği görülmüştür (Henry, 2006).

Boat ve Arkadaşları (2011) tarafından yapılan çalışmada HKD belirten katılımcılar kontrol grubuna göre daha fazla ihmale maruz kalmış ve şiddeti gözlemlemiş olsalar da istatikselsel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak HKD belirten çocuklar, kontrol grubuna göre 2.81 kat daha fazla cinsel istismara maruz kalmışlardır (Boat ve Arkadaşları, 2011). Dadds ve Arkadaşları (2006) tarafından yapılan çalışmada da aile içi çatışmaların HKD üzerinde etkisi bulunamamıştır. Aynı şekilde bir başka çalışmada ocuk yetiştirme stilleri ile HKD arasında ilişki bulunamamıştır (Dadds ve Arkadaşları, 2004). Literatür şiddeti gözleme ve şiddete maruz kalma dışında ortak bir sonuca varamasa da ilişki olduğu yönünde sonuç alan çok fazla çalışma olduğu görülmektedir.

Bazı aileler HKD'ye ses çıkarmazken, bazıları da bu davranışları durdurmak için ciddi hamleler yapmaktadır (Agnew, 1998). Margaret Mead'e (Aktaran Merz-Perez ve Arkadaşları, 2001) göre çocukların HKD'lerinin cezasız kalması, ciddi şekilde cezalandırılmalarından çok daha kötü bir durumdur. Bu noktada çocuklarda HKD'nin ebeveynler tarafından pekiştirilmesi ya da engellenmesi durumu oldukça önemlidir (Agnew, 1998; Flynn, 1999; Lucia ve Killias, 2012). Aksi halde çocuklarda şiddete yönelik eğilimler daha fazla beslenebilir (Flynn, 1999).

Sosyolojik etkenlere de bağlı olarak bazı aileler ve toplumlarda çocukların avlanma, horoz dövüşü gibi etkinlikleri desteklenmektedir (Agnew, 1998). Çocuklarının hayvanlara yönelik tutum ve davranışlarını değiştirecek olan bu bakış açısı erkekler arasında olmakta, HKD bazen erkekliğin göstergesi olarak yansıtılmaktadır (Agnew, 1998).

Tapia (1971), incelediği 18 klinik vakada HKD belirlenen çocukların 5 tanesinde aynı zamanda hiperaktivite bulunduğunu belirtmiştir. Bunun yanında çocukların bir kısmında zihinsel yetersizlik görülmektedir. Kısacası, hiperaktivite ve zihinsel yetersizlik olan çocuklarda HKD davranışları görülmekle birlikte aralarında herhangi bir ilişki olup olmadığı konusunda istatistiksel çalışmalara çok rastlanmamıştır. Dadds ve Arkadaşları (2004) tarafından 3-9 yaşları arasındaki çocuklarla yapılan çalışmada hiperaktivitenin HKD üzerinde belirleyici olduğu görülmüştür.

Başkaları tarafından yapılan HKD'nin gözlemlenmesi de davranışın yapılma olasılığın artırabilmektedir. Flynn (1999) katılımcıların %45'inin diğerleri tarafından yapılan HKD'yi gözlemlediği ve gözlemleyenlerin çoğunluğunun HKD'de bulunduğunu belirtmiştir. Ascione'ye (2001) göre çocuklara yönelik istismarın ve/ya aile içi şiddetin olduğu ailelerde çocukların aynı zamanda HKD gözlemelemleri de oldukça olasıdır. Pagani ve Arkadaşlarına (2010) göre yabancılardan ziyade, arkadaş, akraba, ebeveynlerin HKD'nin çocuklar tarafından gözlemlenmesi, o davranışın çocuk için yapılma olasılığını artırabilmektedir. HKD yapanın yabancı olması, küçük ve ciddi olmayan HKD ve toplum içinde görülmüş HKD, çocukların daha az aklında kalmakta ve ilk duruma göre HKD'de bulunma olasılıklarını daha az artırmaktadır (Pagani ve Arkadaşları, 2010).

HKD'yi güçlendiren faktörler dışında bazı durumlar HKD için koruyucu olarak görev yapmaktadır. Evcil hayvana sahip olma, sosyal kontrol, hayvanın türü, empati

bu faktörler arasındadır. Evcil hayvanlara sahip olmak, onlarla etkileşime girmek, onların kişiliklerini tanımak, bilişsel becerilerini keşfetmek, başkalarının yaşayabilecekleri fiziksel acıların daha fazla farkında olmasını sağlayacağı için önemlidir (Agnew, 1998). Hayvan sahibi olduğunu belirten yetişkinlerin hayvanlara yönelik daha olumlu tutum ve davranışlar içinde olduğu görülmüştür (Taylor ve Signal, 2005; Eckardt, 2009; Erlanger ve Tsytsarev, 2012). Ancak, çocuklukta hayvan sahibi olan ve olmayanların hayvana yönelik tutum ve davranışları arasında herhangi bir farklılık bulunamamıştır (Taylor ve Signal, 2005).

Agnew'e (1998) göre kişinin sosyal kontrolü HKD için koruyucu bir rol alabilir. Kişinin çevresine, okula ailesine ve kültürel değerlere bağlılığı sosyal olarak kabul edilmeyen HKD'yi azaltmaktadır, çünkü kişi, bu davranışların ardından yüksek bedeller ödeyebileceğinin farkındadır.

Hayvanın türü de insanlar için olmasa da hayvanlar için koruyucu bir faktör olabilmektedir. İnsanlara benzeyen hayvanların, daha fazla sevildiği, daha fazla empati gösterildiği, ve hatalarına daha fazla tolerans gösterildiği düşünülmektedir (Agnew, 1998; Pagani ve Arkadaşları, 2010). Hayvanlar insana benzerliklerinin yanında toplumdaki yerlerine göre de sınıflandırılmaktadır (Pagani ve Arkadaşları, 2010). Bir çalışmada, 13 yaşındaki bir çocuk sokak kedisine zarar verdiğini, ancak bunu evdeki kedisine asla yapmayacağını söylemiştir (Pagani ve Arkadaşları, 2007).

Empati becerileri ve HKD arasındaki ilişkiler çalışmanın ana konularından biri olduğu için bir sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak belirtilecektir.

2.3.6. Hayvana Yönelik Kötü Davranış ve Empati

Empati diğer kişilik özelliklerinden ayrı tutulmaktadır. Hayvanlara zarar veren bazı kişilerin, hayvanlar tarafından hissedilen acıyla empati kuramadıkları ve kötü davranmaya daha fazla meyilli olduğu düşünülmektedir (Agnew, 1998). Empati becerisi yüksek olan kişiler hayvanlara yönelik daha olumlu bir tutum içindeyken HKD'ye yönelik daha olumsuz tutumlar içindedirler (Pagani ve Arkadaşları, 2007; Eckardt, 2009; Erlanger ve Tsytsarev, 2012). Empatik endişesi yüksek olan katılımcıların hayvanlara yönelik daha olumlu tutum ve davranışlar içinde olduğu görülmüştür (Taylor ve Signal, 2005).

Empati, kişiler için HKD'yi tetikleyen bazı faktörlere karşı bile koruyucu olabilmektedir. 1998). Bazı durumlarda gergin kişiler, hayvanlarla özdeşim de kurabilirler (Agnew, 1998). Kendileri gibi hayvan da ortak bir kişinin kurbanıysa ve benzer davranışlara maruz kalıyorsa, kişi hayvanla özdeşim kurar ve kötü davranışlarda bulunmayabilir (Agnew, 1998).

İnsanlar için olan empati becerilerinin hayvanlar için de geçerli olduğu düşünülmektedir. Hayvanlarla kurulan sıkı iletişimle çocukların hayvanlara yönelik empati geliştirebileceği ve hayvanlara yönelik empatinin insanlara yönelik empatiye genellenebileceğini belirtilmiştir (Thompson ve Gullone, 2003).

Angantyr, Eklund ve Hansen (2011) tarafından yapılan çalışmada kadınların hayvanlara yönelik yetişkinlere yönelik olduğundan daha fazla empati gösterebileceği bulunmuştur. Ayrıca, kadınların küçük köpek yavruları ve çocuklara yönelik aynı düzeyde empati gösterebileceği, kadın ve erkeklerin bebek ve köpek yavrusuna aynı düzeyde empati gösterebileceği belirtilmiştir.

Hayvanlara yönelik olumlu tutumlar içinde olan hayvan severlerin empati becerilerinin de toplumdaki diğer kişilere göre daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Taylor ve Signal (2007) tarafından yapılan çalışmada, hayvan refahı için çalışan topluluklara dahil olan kişilerin toplumun geneline göre hem hayvanlara yönelik daha olumlu tutumlar içinde olduğu hem de genel empati düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Empatik endişe, kişise sıkıntı ve bakış açısı alma davranışları daha yüksek olan katılımcılar, hayvana yönelik kötü davranışlara daha olumsuz bir tutum alırken (Eckardt, 2009; Erlanger ve Tsytsarev, 2012), empatik endişe ve kişisel sıkıntısı yüksek olan katılımcılar hayvanların çıkar amaçlı kullanılmasına daha olumsuz bir tavır almaktadırlar (Erlanger ve Tsytsarev, 2012).

HKD'ye ve hayvanlara yönelik olumsuz tutum ve davranışların empati ile ilişkisinin yanında çalışmalar HKD belirten katılımcıların empati düzeylerini de araştırmaktadırlar. Pagani ve Arkadaşları (2007) tarafından yapılan çalışmada, hayatının hiçbir noktasında HKD belirtmeyen katılımcıların hayvanlara yönelik empati düzeylerinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bir diğer çalışmada, HKD belirten kadın katılımcılar bakış açısı alma ve empati becerilerinde kontrol grubu kadınlarına göre daha düşük puan elde etmişlerdir (Scwartz ve Arkadaşları, 2012).

Ancak bazı çalışmalarda HKD ve empati arasında beklenen ilişkiler bulunamamıştır (Henry, 2006; Ladson, 2014). Henry'ye (2006) göre beklenmedik sonucun nedeni, çalışmalar geriye dönük yapıldığından dolayı HKD'nin geçmişi ölçmesi, empatinin ise bugünü ölçmesinden kaynaklanmaktadır, kişilerin empati becerileri zaman içinde değişebilmektedir. Ladson'ın (2014) çalışmasında da aynı durum söz konusudur ve katılımcı sayısı oldukça azdır.

HKD'de bulunan çocuklara yönelik geliştirilen programlarda, çocukların empati becerisi kazanması ve empati becerilerini hem hayvanlara hem de insanlara yönelik davranışlarda kullanabilmesini öğretilmektedir (Ascione, 2001).

2.3.7. Hayvana Yönelik Kötü Davranış ve Saldırganlık Arasındaki İlişki

HKD'ye yönelik ilgi, HKD yapanların gaddarlaştığı ve sonucunda insanlara da benzer davranışları yapmaya başlayacağı varsayımıyla artmaya başlamıştır (Kellert ve Felthous, 1985). Artan medya ilgisi ve akademik araştırmalarla, HKD ve saldırganlık davranışı arasındaki muhtemel ilişki son yıllarda daha da fazla dikkat çekmeye başlamıştır (Henderson ve Arkadaşları, 2011). HKD'ye ilginin sadece saldırganlığı yordamasından dolayı olmasının akademik çalışmalar için hayvan hakları açısından doğru bir başlangıç olmadığı rahatlıkla söylenebilir (Pagani ve Arkadaşları, 2010). HKD'de bulunanların saldırganlığa eğilimli olmasının yanında, saldırganca davranışta bulunan kişilerin de rahatça HKD gerçekleştirebileceği görüşü (Lucia ve Killias, 2012) hayvan refahı açısından da konunun incelenmesini gerekli kılmaktadır (Taylor ve Signal, 2006).

Ascione'ye (2001) göre hayvanlara ve insanlara yönelik kötü davranışlar, ortak özellikler göstermektedir;

1. Her iki durumda da kurbanlar yaşayan canlılardır.
2. Sıkıntı ve acı yaşama kapasitesine sahiptirler.
3. Acı ve sıkıntının fiziksel işaretlerini gösterebilirler
4. Yapılan davranış sonucunda ölebilirler.

1963 yılında MacDonald tarafından ortaya atılan, gelecek dönemdeki saldırganlık ve hatta cinayetleri yordayabilecek çocukluk davranışları üçlüsü oldukça önemlidir (Wright ve Hensley, 2003). MacDonald bu üçlüde 5 yaşından sonra yatak

islatma, ateşe olan takıntı (yangın çıkarma davranışları) ve HKD gibi davranışlara dikkat çekmektedir (Wright ve Hensley, 2003).

1971 yılında psikiyatrist Fernando Tapia, HKD'nin çocuklarda tek bir semptom olarak görülmesinin oldukça nadir olduğunu, genellikle farklı tip yıkıcı davranışların da görüldüğünü belirtmiş ve konu üzerine ilk sistematik çalışmayı yapmıştır. Tapia (1971), 11 yıl boyunca kliniğe gelen çocukların yıkıcı davranışlarını ve HKD'lerini kayıt altına alıp incelemiştir. İncelenen 18 vakanın 10'unda HKD ile birlikte saldırgan davranışların da beraberinde geldiğini kaydetmiştir.

HKD ve saldırgan davranışlar arasındaki ilişki üzerine araştırmalar arttıkça araştırmacılar farklı hipotezler ortaya atmışlar ve genel anlamda 2 hipotez etrafında toplanmışlardır. Bunlar şiddet derecelendirme hipotezi (violence graduation hypotheses) ve sapkınlık genelleme hipotezi (deviance generalization hypotheses) dir.

Şiddet derecelendirme hipotezi (violence graduation hypothesis), HKD yapanların, zaman içinde zarar verme davranışlarını hayvanlardan insanlara yönelttiğini belirtmektedir (Arluke ve Arkadaşları, 1999). Gelişimin herhangi bir evresinde yapılan HKD, ilerleyen gelişim dönemlerinde insanlara yönelik saldırganlığı yordamaktadır (Arluke ve Arkadaşları, 1999). Bu hipoteze göre 5 yaşında HKD yapan çocuk, ilkokulda zorba, ergenlikte saldırgan, yetişkinlikte şiddet suçlusu olmaktadır (Arluke ve Arkadaşları, 1999). Şiddet derecelendirme hipotezi, Engelleme-Saldırganlık hipotezinden yola çıkarak, engellenen ve aşağılanan kişinin, hayvanlar da dahil daha zayıf varlıklar üzerinde yaşadığı sıkıntıyı azaltmaya çalışmasından yola çıkmaktadır (Wright ve Hensley, 2003). Saldırganlığın daha zayıf varlıklara yansıtılmasıyla kişi asıl aşağılama kaynağından kurtulmasa da kendi içlerinde güvenlerini tazelemiş olurlar (Wright ve Hensley, 2003). Hayvanlara yönelik saldırgan davranışlar zaman içinde ceza ve intikam ihtiyaçlarını karşılamak için insanlara yönelik saldırgan davranışlara dönüşebilmektedir (Wright ve Hensley, 2003).

Sapkınlık genelleme hipotezine göre ise suçluluk davranışları birbirleriyle bağlantılıdır (Arluke ve Arkadaşları, 1999). Sapkın bir davranışın yapılması bir diğer sapkın davranıştan önce ya da sonra olmak zorunda değildir, aralarından belli bir sıralama yoktur ancak kişide birden fazla sapkın davranışlar görülebilmektedir (Arluke ve Arkadaşları, 1999). HKD açısından, bu davranışın diğer saldırgan

davranışlardan önce olması beklenmemektedir, saldırgan davranışlar HKD'den önce de sonra da, HKD ile birlikte de olabilmektedir (Arluke ve Arkadaşları, 1999).

2.3.7.1. HKD ve Saldırganlık İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Saldırganlık ve HKD arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar yoğunlukla mahkumlarla çalışmaktadır. Bu konuda yapılan ilk çalışma Kellert ve Felthous tarafından 1985 yılında yapılmıştır. Mahkum olan ve olmayan toplam 152 katılımcıyla yapılan çalışmada mahkumlar hapisane psikologları tarafından saldırganlık düzeylerine göre derecelendirilmiştir. Katılımcılara 1-2 saatlik görüşmelerde çocukluk dönemi HKD'leri sorulmuştur. Saldırgan mahkumların %25'i 5 ya da daha fazla HKD belirtmişlerdir. Mahkum olmayanlarda bu davranış hiç gözlemlenmezken, orta düzeyde saldırgan ve saldırgan olmayan mahkumların %6'sı 5 ya da daha fazla HKD belirtmişlerdir. Mahkum olmaktan çok saldırgan olmanın çocuklukta HKD ile bağlantısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Arluke ve Arkadaşları (1999) tarafından yapılan çalışmada 1975-1986 yılları arasındaki 153 kişinin Massachusetts hayvana yönelik kötü davranışları engelleme topluluğuna gelen HKD vakaları incelenmiş, kişilerin adli kayıtları incelenmiştir. HKD grubunun kontrol grubuna göre 5.3 kat daha fazla şiddet suçu kaydı bulunmaktadır. HKD grubunun sadece %16'sının hayvanlardan insanlara yönelik saldırgan davranışa yöneldiği görülmüştür, ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir. İstatistiksel olarak anlamlı olmasa da HKD'nin saldırgan olmayan suçları takip ettiği görülmüştür. Bu yüzden sapkınlık genelleme hipotezini savunmuşlardır. Araştırmacılar şiddet derecelendirme hipotezini farklı bir şekilde kabul etmişlerdir; kişi öncelikle saldırgan davranışlarda bulunabilir ve bu saldırgan davranışlar, dışarıdaki yabancıya karşı olabilir. Bunun ardından kardeşinin sevdiği evcil hayvanına zarar vermesi, daha yakın ve bilindik bir canlıya zarar vermesi durumudur. Yabancı ve bilindik düşünüldüğünde, evcil hayvanın daha fazla insan olduğu düşünülebilir. Bu açıdan hayvandan insana yönelik bir değişim değil ancak uzak hedeflerden yakın hedeflere doğru bir değişimden bahsedebiliriz (Arluke ve Arkadaşları, 1999).

Merz-Perez ve Arkadaşları (2001) tarafından yapılan çalışmada 45 şiddet suçu mahkumu ve 45 şiddet suçu işlemeyen mahkumla çalışılmıştır. Şiddet suçlularının %56'sının HKD'de bulunduğu görülürken, diğer suçluların %20'sinin çocuklukta HKD'de bulunduğu görülmüştür. Sonuçlar istatistiksel olarak anlamlıdır.

Şiddet suçlarının hiçbiri bu davranışlarından pişmanlık duymazken, diğer suçluların neredeyse tamamının bu davranışlarından suçluluk duyduğu görülmüştür.

1970'lerin sonlarından beri FBI, HKD'yi gelecekteki olası seri cinayetlerle bağdaştırmakta ve 35 seri katil mahkumunun çocukluk dönemindeki HKD'leri hakkında dosyalar tutmaktadır (Wright ve Hensley, 2003). Quinn (2001), Jeffrey Dahmer, Son of Sam, Ted Bundy gibi seri katillerin ortak noktalarının diğer insanlara şiddet uygulamadan önce hayvanlara uyguladıkları şiddet olduğunu bahsetmiştir. Verlinden, Hersen ve Thomas (2000) ise, okullarda lise öğrencileri tarafından gerçekleştirilen toplu cinayet faileri için çocukluktaki HKD'yi risk faktörü olarak göstermektedir. Bu bağlamda Wright ve Hensley (2003), 354 seri katil vakasını incelemiş ve 75 vakada, HKD bulunduğunu belirtmiştir. Örnek olayların incelendiği çalışmada, araştırmacılar 5 adet örnek olaya yer vermişlerdir. Tüm örnek olaylarda aşağılamayı gerçekleştiren kişi zarar vermek için o kadar güçlü görülmüştür ki, daha güçsüz gördükleri hayvanlar tercih edilmiştir. Tüm örnek olaylarda, suçlular öncelikle hayvanlar üzerinde kontrollerini sağlamış, belli bir süre sonra davranışların insanlara yöneltmeye başlamışlardır. Tüm örneklerde sanıkların hayvanlara zarar verme biçiminin, insanlara yaptıkları davranışlarla aynı olduğu görülmüştür. Hayvanları boğarak öldürmeyi tercih edenlerin, insanları da boğarak öldürdükleri görülmüştür. Hayvanlara zarar vermekten aldıkları zevk, insanlara zarar vermekten zevk almaya dönüşmüştür.

Zorbalık da kişilerarası saldırganlık davranışlarının bir çeşidi olarak görülmekte ve HKD ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Pagani ve Arkadaşları, 2010; Scwartz ve Arkadaşları, 2012). Boat ve Arkadaşları (2011) tarafından çocuklarla yapılan çalışmada kontrol grubuna oranla, HKD'de bulunan çocuklar 2.45 kat daha fazla akranlarıyla problem yaşamaktadır. HKD grubu kontrol grubunun 5.37 katı zorbalık davranışında bulunmaktadır. Ancak zorbalık davranışına maruz kalma konusunda aralarında bir fark bulunamamıştır.

Scwartz ve Arkadaşları (2012) tarafından üniversite öğrencileriyle zorbalık üzerine yapılan çalışmada HKD grubunun kontrol grubuna göre daha fazla zorbalık davranışında buldukları ve zorbalık mağduru olduğu görülmüştür. Kontrol grubunun ise zorbalık kategorisine hiç girmediği ya da zorbalık kurbanı olduğu görülmüştür. Zorbalık davranışları açısından HKD'de bulunan kadın katılımcıların

kontrol grubuna göre daha fazla zorbalık davranışında bulunduğu görülürken, erkeklerde 2 grup arasında herhangi bir fark bulunamamıştır.

Zdradzinski (2007) tarafından yapılan davranış problemi olan 56 erkek ergenle yapılan çalışmada, empati, saldırganlık ve HKD arasındaki ilişki incelenmiştir. Ergenlerin kendilerini değerlendirdikleri çocuk değerlendirme ölçeğinin saldırganlık ve kurallara uymama alt ölçeklerinin HKD ile ilişkili olduğu, ancak saldırganlık envanterinden elde edilen verilerle ilişkili olmadığı görülmüştür. Bunun yanında saldırganlık değil ancak kurallara uymamanın fazla, empatinin düşük olduğu ergenlerin daha fazla HKD gösterdiği görülmüştür.

Ladson (2014) geçmişe dönük yapılan ve internet ortamında uygulanan envanterle yapılan çalışmada zayıf bir ilişki de olsa çocukluk ve ergenlikteki HKD'nin yetişkinlikteki saldırgan davranışlarla ilişkili olduğu bulunmuştur.

Walters (2014) tarafından 14-18 yaşlarındaki katılımcılarla yapılan boylamsal çalışmalarda 84 ay içinde toplam 11 ölçüm yapılmıştır. HKD, 2 ölçümdeki saldırgan davranışları yordarken, hırsızlık suçu 7 ölçümde yordamıştır. HKD aynı zamanda, toplam saldırgan davranışları ve hırsızlık suçunu yordamaktadır. Ancak, dürtü kontrolü, düşmanlık, katı-duygusuz kişilik özellikleri gibi ara değişkenler analize katıldığında HKD ve saldırgan davranışlar arasında direkt olarak ilişki bulunamamıştır. Walters (2014) eğer direkt bir ilişki yoksa, HKD'nin saldırganlığı yordamada ne gibi bir görevi bulunduğunu (s. 248) sorgulamaktadır.

Çocukluktaki HKD ve yetişkinlikteki saldırgan davranışlar araştırılırken, tatmin edici sonuçların ortaya çıkmamasının nedeni, farklı metodolojik teknikler, farklı katılımcı grubu, HKD'nin farklı tanımlamalarının yapılmasından kaynaklanmaktadır (Pagani ve Arkadaşları, 2010; Henderson ve Arkadaşları, 2011). Bunun yanında çalışmalarda çok küçük katılımcı grubu ile çalışılmakta (Vaughn ve Arkadaşları, 2009), bazı çalışmalar envanter kullanmak yerine tek bir madde ile HKD davranışlarını ölçmeye çalışmakta ve çalışmalar geçmişe dönük yapılmaktadır (Dadds ve Arkadaşları, 2006). En büyük sınırlılıklarından biri çok fazla suçlu grubu ile çalışılmış olmasıdır (Arluke ve Arkadaşları, 1999). Genel nüfusta HKD olmayacağı düşüncesinden yola çıkan bu çalışmalar, suçlulardan alınan bilgilerin, abartılabileceği, hayal ürünü olabileceği nedeniyle her zaman güvenli sonuçlar alamamaktadır (Arluke ve Arkadaşları, 1999).

HKD ve saldırganlık arasında ilişki bulunmasına rağmen hayvanlara kötü davranan birçok insan saldırgan davranışlar sergileyebilir, bu semptomaya sahip olabilirler ancak hasta olmayabilirler (Arluke ve Arkadaşları, 1999). Çocuklukta HKD suçluluğa iten bir faktör olarak görülmelidir (Lucia ve Killias, 2012) ancak tüm saldırgan ve anti sosyal davranışların geçmişini açıklama yetisine sahip değildir (Dadds ve Arkadaşları, 2006). HKD’de bulunanların kimilerinin saldırganca olması kimilerinin ise olmamasına neden olan değişkenler hakkında daha fazla bilgi sahibi olunması gerekmektedir (Arluke ve Arkadaşları, 1999). Ancak tüm bunların yanında hayvanların çektikleri acı ve buna neden olan faktörler araştırılmaya geçecek niteliktedir (Flynn, 1999).

2.3.7.2. Hayvana Yönelik Kötü davranış İle İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Yapılan araştırma dahilinde ülkemizde HKD ile ilgili bir çalışma ya da tez bulunamamıştır. Sadece Deveci, Karadağ ve Yılmaz (2008) tarafından yapılan “İlkokul Öğrencilerinin Şiddet Algıları” isimli çalışmada çocukların en çok karşılaştıkları şiddet olayları içinde hayvana zarar verme çocuklar tarafından 5. sırada gösterilmiştir.

2.3.8. HKD ile İlgili Yasalar

İnsanların hayvanlara karşı sorumlulukları, hayvanlara yönelik işlenen suçlar ve bu suçların cezaları, en eski olarak Mezopotamya kil tabletlerinde ortaya çıkmıştır (Menteş-Gürler ve Osmanağaoğlu, 2009). Almanya’da Hitler’in “Yeni Reich’te hayvanlara karşı eziyete yer olmayacaktır” sözlerinden esinlenerek yürürlüğe konulan 24 Kasım 1933 tarihli yasa ile tarihte ilk kez hayvanların insanlara göre değil, sadece ve sadece kendisi için ve de doğal bir varlık olarak korunması öngörülmüştür (Yaşar ve Yerlikaya, 2004, s. 42). “*Hayvan refahı*” ve “*hayvan hakları*” kavramları ise modern hukuk kuralları içerisinde 1970’li yıllardan itibaren yer almaya başlamıştır (Menteş-Gürler ve Osmanağaoğlu, 2009).

Dünya’da hayvanların deneylerde kullanılması, hayvan ticareti, avlanma yasakları, endüstriyel alanlarda hayvanların kullanımı gibi konu başlıklarının yasalarla belli çerçevelerde düzenlenmesinin dışında birçok ülkede hayvanlara yönelik insanlar tarafından yapılan kötü davranışlar ile ilgili de hayvanları koruyan yasalar bulunmaktadır. Çalışmanın ilgili olduğu konu HKD olduğundan dolayı bu

bölümde dünyanın farklı ülkelerinde ve Türkiye’de hayvanların kötü davranışlara karşı korunmasını konu eden yasalar incelenecektir.

2.3.8.1. HKD ile İlgili Dünyadaki Yasalar

The Humane Society of the United States’in (HSUS) 2015 yılı Ağustos ayındaki raporuna göre Amerika’da 50 eyaletten 43’ünde HKD yasalarla belirlenmekte ve 1. derece suç olarak görülmektedir. Bunun yanında diğer 6 eyalette 2. derece suç olarak görülmekteyken, sadece Idaho eyaletinde 3. dereceden suç olarak görülmektedir. Hayvanlara yönelik yapılan daha hafif derece kötü davranışlar ve ihmal durumları en fazla 1000\$ ve/ya en fazla 1 yıllık hapis cezasıyla sonuçlanırken, sadistik düzeye varan ciddi kötü davranışlarda para cezası 5000\$ ve hapis cezası 5 yıla kadar artabilmektedir (Hong, 2015, http://www.hopesandfears.com/hopes/city/city_index/215927-cityindexanimalrights). Para cezası ya da hapis cezası verilebileceği gibi bazı durumlarda her iki ceza birden verilebilmektedir. Eyaletlerin yasaları incelendiğinde 20’ye yakın eyalette psikolojik değerlendirme ya da psikolojik tedavilerden geçme gibi şartlar da olduğu görülmektedir (<http://www.straypetadvocacy.org/PDF/AnimalCrueltyLaws.pdf>). Bazı eyaletlerde HKD’de bulunan kişilerin 3 ile 15 yıllık süreç boyunca evcil hayvan sahibi olmasına izin verilmemekte, bazı eyaletlerde toplum hizmeti yaptırımı getirilmektedir (<http://www.straypetadvocacy.org/PDF/AnimalCrueltyLaws.pdf>). Amerika’nın genel durumuna bakıldığında hayvan haklarının korunduğu, HKD’de bulunan kişilere hapis ve para cezalarının yanında psikolojik destek gibi zorunlulukların da getirildiği görülmektedir.

Avustralya, dünyada en fazla evcil hayvana sahip olunan ülkelerden biridir (Mellor ve Arkadaşları, 2009). Hayvanları koruma üzerine her eyalet kendi yasalarına sahiptir ve hayvanların refahı üzerine ilk yasa 1920 yılında ortaya çıkmıştır (Mellor ve Arkadaşları, 2009). Animal Welfare Act (2002) 94 maddeden oluşmakta ve Avustralya’da hayvanların tüm alanlarda kullanımı ve korunması ile ilgili yasa ve cezaları içermektedir. Yasanın 19. maddesi HKD için düzenlenmiştir. Bu maddeye göre HKD’de bulunanlara en az 2 bin en fazla 50 bin dolar para cezası ve/ya en fazla 5 yıl hapis cezası verilmektedir.

Kanada’da da hayvanların refahı Kanada Ceza Kanunlarında korunmaktadır. Kanunun 445, 446 ve 447. maddelerinde HKD ve ihmal durumlarında kişilerin

alacağı cezalar belirtilmektedir. Hayvanlara yönelik bilinçli olarak yapılan ciddi düzeydeki kötü davranışlarda 18 ay ile 5 yıl arası hapis cezası ve/ya en fazla 10 bin dolar para cezası verilmektedir. Hayvanların fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmaması ve ihmal durumlarında en az 6 ay en fazla 2 yıl hapis cezası ve/ya en fazla 5 bin dolar para cezası verilmektedir.

Avrupa'daki hayvanların refahına yönelik çıkarılan kanunların da incelenmesi diğer ülkeler ve kıtalar arası farkların görülmesi açısından önemlidir. Tüm Avrupa ülkeleri değerlendirildiğinde en duyarlı ülkelerden birinin İsviçre olduğu görülmektedir. İsviçre'de hem 1981 tarihli hayvanları koruma yönetmeliği, hem de 1978 tarihli hayvanları koruma yasası bulunmaktadır. Hayvanları koruma yönetmeliğinde kişinin sahip olduğu tavşanı koyacağı kafesin boyutlarından, köpek sahibi olmadan önce alınması gereken eğitime kadar her şey belirtilmektedir (Hong, 2015, <http://www.hopesandfears.com/hopes/city/cityindex/215927cityindexanimalrights>). Bilinçli olarak hayvana zarar verme davranışları, 3 yıla kadar hapis cezası ile sonuçlanırken, hayvanlara yönelik ihmal davranışları 20 bin frank'a kadar para cezası ile cezalandırılabilir (Hong, 2015, http://www.hopesandfears.com/hopes/city/city_index/215927cityindexanimalrights). Bunun yanında 70'li yılların sonunda Franz Weber adlı kişi tarafından Cenevre Hayvan Hakları Mahkemesi kurulmuştur. Mahkemenin kararları yasal olarak hiçbir ülke tarafından tanınmamakta, kararlar internette yayınlanmaktadır (<http://www.haytap.org/index.php/20070529167/diger-ulkelerde-yasalar/uluslararası-cenevre-hayvan-haklari-mahkemesi>).

Diğer Avrupa ülkelerinden Fransa'da HKD en fazla 2 yıl hapis cezası ve en fazla 30 bin Euro para cezası verilmekte, suçlular 5 yıl boyunca hayvanlarla ilgili işlerde çalışmamakta ve hayvan sahibi olamamaktadır (Hong, 2015, <http://www.haytap.org/index.php/20070529167/diger-ulkelerde-yasalar/uluslararası-cenevre-hayvan-haklari-mahkemesi>). Almanya'daki 1998 yılında çıkan hayvanları koruma yasasında HKD'de bulunanlara 3 yıla kadar hapis cezası ya da para cezası verilmektedir (<https://www.animallaw.info/statute/germany-cruelty-german-animal-welfare-act>). Polonya'da 1997 yılı tarihli hayvanları koruma yasası ile 11. bölüm 35. maddesinde HKD 2 yıla kadar, hayvanlara yönelik belli sadistik davranışlar 3 yıla kadar hapis cezası ya da para cezası ile cezalandırılmaktadır. Birleşik Krallık, 2006 tarihli hayvanları koruma kanununun 32. maddesinde HKD'de bulunan ya da

ihmkar davranışlar içinde olanlara 51 haftaya kadar hapis cezası ve/ya en fazla 20 bin pound para cezası verilmektedir.

Sudan ceza kanunlarında da HKD'ye yönelik cezalar 196, 197 ve 317. maddelerinde düzenlenmektedir. HKD'de bulunanlara en fazla 2 ay hapis ve/ya para cezası, hayvanlara yönelik ihmalde bulunanlar ya da uyuşturucu vermeye çalışanlara en fazla 1 ay hapis ve/ya para cezası verilmektedir. 317. maddede ise hayvanlar mülkiyete verilen zararlar başlığı altında incelenmekte, sahipli bir hayvana yönelik yaralama, zehirleme, öldürme, değerini azaltma gibi davranışlar en fazla 2 yıl hapis ve/ya para cezası ile cezalandırılırken, zarar verilen hayvanın at, öküz, deve gibi bazı hayvan tiplerine yönelik olarak yapılması durumunda en fazla 5 yıl hapis cezası ve/ya para cezası verilmektedir. Yukarıdaki diğer ülkelerle kıyaslandığında, Sudan'da hayvanların bazı durumlarda mal olarak görüldüğü ve diğer ülkelere göre daha hafif yaptırımlarının olduğu görülmektedir.

Malezya'da hayvanlara yönelik davranış ve tutumlar dinden etkilenmektedir (Mellor ve Arkadaşları, 2009). 1953 yılında düzenlenen yasayla HKD yasaklanmış, suçu işleyenlere en fazla 55 dolar para cezası ya da en fazla 6 ay hapis cezası verilmesi yasallaştırılmıştır (Mellor ve Arkadaşları, 2009).

Asya ülkelerinin diğer Batı ülkelerine göre hayvanların yiyecek ve ticaret açısından farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesine bakıldığında, Güney Kore ve Japonya gibi ülkelerde HKD'nin hayvan koruma yasaları çerçevesinde sadece parayla cezalandırıldığı görülmektedir. 2007 tarihli Güney Kore hayvanları koruma yasasında HKD'nin 500 bin won ve 5 milyon won arasındaki ücretlerle cezalandırıldığı görülmektedir (<http://www.koreananimals.org/animals/apl/2007apl.htm#a25>). Japonya hayvanları koruma yasasında da aynı şekilde 1973 tarihli, 105 numaralı hayvanları koruma kanununun 13. maddesinde 30 bin yenden fazla olmayan para cezasının mevcut olduğu görülmektedir (<https://www.animallaw.info/statute/jp-cruelty-law-concerning-protection-and-control-animals>). Mellor ve Arkadaşlarına (2009) göre Japonya'daki hayvanları koruma yasası daha çok insanları hayvanlardan korumak amaçlı bir yasadır.

Amerika, Kanada, Avustralya ve birçok Avrupa ülkesinde HKD sonucunda hapis cezası ve yüklü miktarlarda para cezaları göze çarpmaktadır. Sudan'da da bazı durumlarda hayvanlar mal statüsünde görülse de HKD yönelik de hapis cezalarının var olduğu görülmektedir. HKD yasaları değerlendirildiğinde en zayıf

yasaların Asya'da olduğu görülmektedir. HKD'ye karşı hapis cezasından ziyade para cezaları verilmektedir. Bu durumun Asya'daki belli başlı ülkelerde hayvanların ticari amaçlı kullanımı, Batı'dan farklı olarak çeşitli hayvanların mutfak kültürüne dahil olmasının etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir. Her anlamda gelişmiş Japonya'da insanların evcil hayvanlarını moda olan hayvanlara göre sahiplenmesi ve terk edilen hayvan sayısının oldukça fazla olması (Mellor ve Arkadaşları, 2009), toplumsal olarak hayvanlara verilen değere bağlı olarak yasaları da etkilemektedir.

2.3.8.2. HKD ile İlgili Türkiye'deki Yasalar

Ülkemizde hayvanların korunmasına ilişkin güncel yasaların incelenmesinden önce, hayvanların korunması ilişkin önceki yasaların da belirtilmesi gerekmektedir. **765** sayılı eski Türk Ceza Kanununun **521**'inci maddesinde "*Her kim, bilamucip başkasına ait olan bir hayvanı öldürürse veya işe yaramayacak hale koyarsa sahibinin şikayeti üzerine dört aya kadar hapis ve yüz liraya kadar ağırcezaı nakdiye mahkum olur*" şeklinde bir düzenleme yapılmıştır (Menteş-Gürler, Osmanağaoğlu, 2009). **577**'nci maddede "*Bir kimse hayvanlara karşı insafsızca hareket eder veya lüzumsuz yere yaralar veya aşikar surette haddinden fazla yorulacak derecede zorlarsa bin sekiz yüz liraya kadar hafif cezaı nakdiye mahkum olur*" hükmü bulunmaktadır (Menteş-Gürler ve Osmanağaoğlu, 2009). Yasa incelendiğinde, **521.** maddede sahipli hayvanların mal olarak görüldüğü ve sahibinin şikayeti üzerine ceza alabileceği görülmektedir. **577.** maddede ise hafif bir para cezası uygun görülmektedir.

2004 yılında ülkemizde kabul edilen **5237** sayılı Yeni Türk Ceza Kanunu'nun **151.** maddesinin ikinci fıkrasında "*Haklı bir neden olmaksızın, sahipli hayvanı öldüren, işe yaramayacak hâle getiren veya değerinin azalmasına neden olan kişi hakkında*" mağdurun şikâyeti üzerine, dört aydan üç yıla kadar hapis veya adli para cezası öngörülmüştür. Maddede belirtilen davranışların sadece sahipli hayvanlar için olduğu görülmektedir. Bu maddede sokak hayvanlarına kötü davranışlarda bulunanlarla ilgili bir ifade bulunmamaktadır. Dönmez'e (2013) göre burada korunan hak hayvanın hakkından çok mülkiyet hakkı olduğundan dolayı, hayvanın yaşama hakkı olmadığı için aynı hareket sahipli bir hayvana yönelik gerçekleştirilirse suç oluşacak, sahipsiz bir hayvana karşı işlenirse bu suç oluşmayacaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, hayvan hakları konusunda ilk yasal adımı Avrupa Birliği'ne geçiş sürecinde kaçınılmaz olarak gelen ve **4934** sayılı kanunla Strazburg'da imzalanan (18 Kasım 1999), milletlerarası bir sözleşme olan “Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi” nin 15 Temmuz 2003 tarihinde onaylanması ile atmıştır (Yaşar ve Yerlikaya, 2004). Ardından ülkemizde 24.06.2004 tarihli **5199** sayılı “Hayvanları Koruma Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı 1. maddede “Hayvanların rahat yaşamlarını ve hayvanlara iyi ve uygun muamele edilmesini temin etmek, hayvanların acı, ıstırap ve eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarını, her türlü mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamak” olarak belirtilmiştir. Kanunun tamamı 33 maddeden oluşmaktadır. Genel olarak hayvanların sahiplenilmesi, hayvanlara yapılacak müdahaleler, hayvanların bakımı, hayvanların ticareti ile ilgili hükümler ve esaslar belirtilmektedir. Konu itibarıyla **14.** madde'nin **(a)**, **(j)** ve **(k)** bentleri bu çalışmanın ilgi alanına girmektedir, aşağıda açık olarak belirtilmektedir;

Madde 14 (a) Hayvanlara kasıtlı olarak kötü davranmak, acımasız ve zalimce işlem yapmak, dövme, aç ve susuz bırakmak, aşırı soğuğa ve sıcağa maruz bırakmak, bakımlarını ihmal etmek, fiziksel ve psikolojik acı çektirmek.

Madde 14 (j) Hayvanlarla cinsel ilişkide bulunmak, işkence yapmak

Madde 14 (k) Sağlık nedenleri ile gerekli olmadıkça bir hayvana zor kullanarak yem yedirmek, acı, ıstırap ya da zarar veren yiyecekler ile alkollü içki, sigara, uyuşturucu ve bunun gibi bağımlılık yapan yiyecek veya içecekler vermek.

Ceza yaptırımları **28.** maddenin **(k)** bendinde 14. maddenin (a), (b), (c), (d), (e), (g), (h), (i), (j) ve (k) bentlerine aykırı davrananlara ikiyüzellimilyon lira idarî para cezası verilir. Hayvan hakları Federasyonu (HAYTAP), 2015 yılı için bu cezanın 499 TL olduğunu belirtmiştir. Diğer ülkelerdeki para cezalarına kıyasla oldukça az olduğu söylenebilir. Dönmez'e (2013) göre hayvanla cinsel ilişki suçunun ispatlanması zor bir durumdur. İspatlınsa bile, mahkeme kişi için hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verebilir, cezayı erteleyebilir, ya da hapis cezası para cezasına çevrilebilir (Dönmez, 2013). 5199 sayılı kanun yaptırımları kabahat kapsamında değerlendirilmekte bu yüzden caydırıcı olmamaktadır (Dönmez, 2013). Bazı yazarlar ise 5199 sayılı bu kanuna olumlu bakmakta ve kapsamlı olduğunu belirtmektedirler (Menteş-Gürler ve Osmanağaoğlu, 2009)

Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ülkemizde HKD konusunda yasal olarak ciddi düzenlemelerin olmadığı açıkça görülmektedir. Dönmez (2013), yasaların sadece insanları korumak için değil, diğer canlıları ve doğayı da korumak için yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ülkemizde HKD'nin idari para cezası yerine adli para cezası ile cezalandırılması, bazı nitelikli suçlar için başka cezalara çevrilemeyen hapis cezalarının getirilmesi, HKD'de bulunanlara psikolojik tedavi görme şartı getirilmesi hem diğer insanların hem de hayvanların refahı ve güvenliği için oldukça önemlidir.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmaya katılan çocukların özellikleri, veri toplama araçlarının tanıtılması, işlem basamakları ve verilerin analizine yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır (Arslanoğlu, 2012). Araştırmaya konu olan olay, kişi ya da nesne kendi koşullarında var olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır, herhangi bir değiştirme amacı yoktur (Arslanoğlu, 2012).

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2015-2016 eğitim-öğretim yılında İstanbul ilinde dördüncü sınıfa devam eden ilkökul çağı çocukları ve onların sınıf öğretmenleridir.

Araştırmanın örneklemini oluşturmak için İstanbul'daki Bayrampaşa, Beyoğlu, Esenler, Üsküdar, Sarıyer, Şişli ve Zeytinburnu ilçelerindeki toplam 12 okulda öğrenime devam eden 1269 dördüncü sınıf öğrencisine Empati Ölçeği, Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri ve Demografik form verilmiştir. 4 katılımcının zihinsel yetersizliği olması ve 17 katılımcının eksik bilgi vermesi nedeniyle örneklemden çıkarılması sonucu araştırmanın gerçek örneklemini 1248 dördüncü sınıf öğrencisinden oluşmaktadır.

Çalışmanın yapıldığı okullarda yer alan 4.sınıfların tümüyle çalışılmamıştır. Okulun sahip olduğu öğrenci mevcudu ve sınıf sayısına göre üçte birinden az olmamak koşuluyla Nail Reşit İlkokulunda 3, Muallim Cevdet İlkokulunda 3, İto Kadınlar Çeşmesi İlkokulunda 4, Neyyir Turhan İlkokulunda 3, Necmiye Güniz İlkokulunda 3, Süleyman Çelebi İlkokulunda 3, Türkan Şoray İlkokulunda 2, Seyrantepe İlkokulunda 4, Selim Sırrı Tarcan İlkokulunda 3, Halide Edip Adıvar İlkokulunda 3, Feriköy Necdet Kotil İlkokulunda 4, Kazım Özalp İlkokulunda 6 sınıfla çalışma yapılmış, sınıflar rastgele örneklem yoluyla seçilmiştir.

Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların cinsiyet ve okullara göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1; Katılımcıların Cinsiyet ve Okullara Göre Dağılımı

Okullar	Kız Öğrenci	Erkek Öğrenci	Toplam
Bayrampaşa Nail Reşit İlkokulu	47	54	101
Beyoğlu Muallim Cevdet İlkokulu	59	52	111
Beyoğlu İto Kadınlar Çeşmesi İlkokulu	72	82	154
Esenler Neyyir Turhan İlkokulu	64	60	124
Üsküdar Necmiye Güniz İlkokulu	42	39	81
Sarıyer Süleyman Çelebi İlkokulu	47	33	80
Sarıyer Türkan Şoray İlkokulu	18	16	34
Sarıyer Seyrantepe İlkokulu	59	46	105
Şişli Selim Sırrı Tarcan İlkokulu	45	35	80
Şişli Halide Edip Adivar İlkokulu	40	44	84
Şişli Feriköy Necdet Kotil İlkokulu	52	49	101
Zeytinburnu Kazım Özalp İlkokulu	88	105	193
Toplam	633	615	1248

Tüm örneklemin 633'ü kız öğrenciden, 615'i erkek öğrenciden oluşmaktadır ve cinsiyet dağılımlarının araştırma açısından dengeli olduğu görülmektedir. Ki-kare testi sonucunda cinsiyet açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($X^2= 8.862$, $df=11$, $p>.05$).

Tablo 2; Katılımcıların Yaşa ve Cinsiyete Göre Dağılımları

Yaş	Kız öğrenci	Erkek öğrenci	Toplam
8	36	19	55
9	248	217	467
10	329	348	677
11	19	29	48
12	1	2	3
Toplam	633	615	1248
Yaş Ortalaması	9,53 ± ,64	9,65 ± ,62	9,59 ± ,63

Cinsiyet ve yaş değişkenine göre yapılan betimsel analizde kız ve erkek öğrencilerin büyük çoğunluğunun 9 ve 10 yaşlarında olduğu görülmektedir. Yaş aralığı 8-12 yaş, yaş ortalaması 9.59 ± .63 'dür. Yaş aralığındaki genişlik

öğrencilerin okula başlama yaşlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Öğrencilerin yaş ve cinsiyete göre dağılımı Tablo 2’de gösterilmektedir.

Toplam 41 sınıfta uygulanan çalışmada Sosyal Davranış Öğretmen Değerlendirilmesi Ölçeği 41 sınıf öğretmenine öğrencilerin saldırgan davranışlarıyla ilgili verilerin toplanması amacıyla uygulanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına etki etmeyeceği için öğretmenlerin demografik özellikleri hakkında bilgi alınmamış, öğretmenlerin ve sınıfının çalışmaya katılması için en az 2 yıl öğrencilerin öğretmeni olması şartı aranmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

3.3.1. Demografik Form

Katılımcıların cinsiyet, yaş, ailevi durum, ebeveynlerinin eğitim düzeyleri ve ekonomik durumlarını, evcil hayvan sahibi olup olmadıklarını, ailelerinden şiddet görüp görmediklerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan demografik form kullanılmıştır (EK 1).

3.3.2. Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri (HKDE)

Ölçek Dadds ve Arkadaşları tarafından 2004 yılında “Children and Animals Inventory (CAI)” adıyla geliştirilmiştir. Dadds ve Arkadaşları tarafından geliştirilen ölçek ilk Ascione ve Arkadaşları tarafından 1997 yılında oluşturulan Children and Animals Assessment Form (CAAI) adlı yapılandırılmış görüşme formuna bağlı kalınarak oluşturulmuştur. CAAI’ya ait görüşme soruları çiftlik, vahşi, sokak hayvanları ve evcil hayvanları kategorize ederek gözlemlenen ve yapılan HKD’yi ölçmek amaçlı geliştirilmiştir (Ascione ve Arkadaşları, 1997). CAAI, hayvanları kategorize ederek ölçmesinin yanında HKD’de önemli olan 9 boyutu ölçmeye çalışmaktadır; davranışın ciddiyeti, sıklığı, ne kadar süre boyunca yapıldığı, en son ne zaman yapıldığı, hangi tip hayvanlara zarar verildiği, HKD sonucunda çocukta oluşan duygu, davranışın saklanmaya çalışıp çalışılmadığı, yalnız ya da başkalarının önünde yapıldığı, ve empati bu boyutlardır (Dadds ve Arkadaşları, 2004). Tıpkı CAAI’da olduğu gibi CAI’nın da hem ebeveyn hem de çocuk formu bulunmaktadır, ancak ikisinin bir arada kullanılması gerekli değildir. Ebeveyn formunda çocuk formundaki soruların içeriği bulunup soruların sorulma şekli farklıdır.

CAAI'nın puanlama sistemi CAI'da likert tipine dönüştürülmüştür. CAI'nın puanlamasında her soru 0 ile 3 arasında bir puan almakta, bir tane açık uçlu soru bulunmaktadır. Alınabilecek en düşük puan 0, en fazla puan 39'dur. Alınan puan arttıkça HKD düzeyi artmaktadır.

3.3.2.1. CAI'nın Geçerlik ve Güvenirliği

Dadds ve Arkadaşları, ölçeğin geçerlik ve güvenirliği için 2 farklı çalışma yürütmüşlerdir. 6-13 yaşlarında 36 çocuk ve ebeveyni ile yapılan çalışmada iç tutarlılık puanı .96, test-tekrar test katsayısı .75 olarak bulunmuştur. Birçok katılımcı 0 puan aldığı için, klinik olmayan popülasyonda simetrik olmayan bir dağılım görülmektedir. Yapılan diğer çalışmada 6-13 yaşlarında 330 çocuk ve ebeveyni ile çalışılmıştır. İç tutarlılık yine .96 olarak bulunmuştur, ancak simetrik dağılım olmadığı için 0 puan alanlar analizden çıkarıldığında iç tutarlılık .88 olarak bulunmuştur. En fazla 11-20 arası puan alındığı görülmüştür. Ölçeğin araştırma için ilkökul 4. sınıf öğrencilerinde kullanılabilir olduğu görülmüştür (Dadds ve Arkadaşları, 2004).

3.3.2.2. HKDE'nin Oluşturulması

CAI'nın Türkçe formu bulunmamaktadır. Türkçe formunun oluşturulması için hem İngilizce hem de Türkçeyi yeterli düzeyde bilen 15 Boğaziçi Üniversitesi öğrenci ve mezunları ile çalışılmıştır. Beş kişi ölçeği Türkçeye çevirmiştir. On kişi ise 5 kişi tarafından çevrilen Türkçe karşılıklar arasından ölçeği hem anlam hem de yansıtma bakımından en uygun olan seçeneği işaretlemiştir. En fazla işaretlenen seçenek ölçeğin Türkçe formunda yer almıştır (EK 2). Ölçek çevriminden sonra ilkökul 4. sınıfa giden 40 öğrenciyle yapılan pilot çalışmanın ardından bazı noktalar öğrenciler tarafından anlaşılamadığından dolayı ölçek yeniden düzenlenmiştir. Bazı sorular birleştirilip tek soru içinde sorulmuştur

CAI'nın orijinal formunda en sonda bulunan açık uçlu soru, çocukların HKD'lerini ayrıntılı biçimde yazmalarını istemektedir. Ancak pilot çalışmada HKD davranışı belirten birçok öğrenci bu soruyu doldurmaktan kaçınmıştır. Bu durumun öğrencilerin test sorularının ardından yazı yazmayı istememelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu yüzden hem öğrencilere hayvanlara yönelik yapılabilecek kötü davranışlar hakkında bilgi vermek hem de ardından cevaplayacakları soruları ilk sorudan yola çıkarak cevaplamalarını sağlamak amacıyla bu soru en başa

alınmıştır. Soruda öğrencilere “kızdırırım”, “kovalarım”, “bilerek mama ve suyunu vermem” gibi 7 adet HKD belirtilmiş, bu davranışlar içinde kendi yapmış oldukları bir ya da daha fazla davranışı seçebilecekleri belirtilmiştir. Hayvanlara hiç zarar vermeyen öğrencilerin işaretleyebileceği “Bir hayvana hiçbir zaman kötü davranmadım” seçeneği konulmuştur. Soruda belirtilen davranışlar ciddi olmayan davranışlardır. “Dövmek”, “Tekme atmak”, “öldürmek” v.b. ciddi davranışlara yer verilmemiş, sorunun hemen altında bulunan “Belirtilen davranışlar dışında eklemek istediğiniz davranışlar” kısmına listede olmayan ancak yaptıkları farklı davranışlar varsa yazmaları istenmiştir. Bu şekilde, CAI’nın açık uçlu olan sorusu yarı açık uçlu olarak HKD’ye geçmiştir.

Have you hurt an animal on purpose? (Bir hayvana bilerek hiç kötü davrandınız mı?) ve How many times hurt an animal on purpose? (Kaç kez bir hayvana bilerek kötü davrandınız?) soruları birleştirilerek “Bir hayvana kaç kere bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?” sorusuyla 2. soru oluşturulmuştur.

3. sorunun a. şıkında çiftlik, vahşi, sokak hayvanları ve evcil hayvanların hangilerine ve kaç tanesine kötü davranıldığı sorulmaktaydı. 3. sorunun b. şıkında ise böcekler ve solucanlar, balıklar, kurbağalar ve sürüngenler, kuşlar ve memeliler şeklinde gruplara ayrılarak bu hayvanlardan hangilerine kötü davrandıkları sorulmaktaydı. Birçok öğrenci hayvan türlerini belirlemede sorun yaşadığı ve zarar verdiği hayvan sayısını hatırlayamadığı için bu iki soru birleştirilerek aşağıdaki şekilde sorulmuştur.

Aşağıdaki hayvanlardan hangilerine bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?
(BİR DEN FAZLA ŞIKKI İŞARETLEYEBİLİRSİNİZ)

() Kuşlar (tüm kuşlar, horoz, tavuk, civciv vb.)

() Memeliler (kedi, köpek, tavşan, inek, koyun, fare vb.)

() Solucanlar ya da böcekler

() Balıklar, kurbağalar, sürüngenler (kertenkele, kırkayak, yılan, kaplumbağa, salyangoz vb.)

() Hiç birine kötü davranmadım.

Tek soru olarak sorulmuş olsa da soru 2 açıdan puanlanmaktadır.

Kaç hayvana kötü davrandıkları ise “Bugüne kadar kaç hayvana bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?” şeklinde sorularak 4. soru oluşturulmuştur.

CAI'nın orijinal formunda 4. soru olan "How long did you do this for?" (Ne kadar süreyle hayvana zarar verdiniz?) pilot çalışmada çocukların soruyu cevaplamakta zorlanmalarından dolayı kullanılmamıştır.

CAI'nın 5. sorusunun cevapları öğrencilerin anlayabileceği şekilde düzenlenerek aynı şekilde sorulmuştur.

CAI'nın 6. sorusunun ve 7. sorusunun a. şıkkı birleştirilerek tek bir soruda sorulmuştur, 7. sorusunun b. şıkkı ise ayrı bir soru olarak sorulmuştur. Bunun nedeni öğrencilerin bu 3 soru için oldukça tutarsız cevap vermelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden bu sorular farklı şekilde bölünüp öğrencilerin daha kolay cevaplayabileceği bir şekle dönüştürülmüştür.

CAI'nın 8. sorusu, değişiklik yapılmadan dilimize çevrildiği şekilde HKDE'de yer almıştır. Bu soru HKD'de bulunmayan ancak HKD potansiyeli olan öğrencileri de belirleyebilmektedir.

CAI'nın 9. sorusu da herhangi bir değişiklik yapılmadan dilimize çevrildiği şekilde HKDE'de yer almıştır. Bu soru da öğrencilerin hayvanlara yönelik empatilerini ölçmektedir.

Ölçeğin şıklarının düzenlenmesi esnasında "Hiçbir zaman bir hayvana kötü davranmadım" şıkkı her soruda aynı yere konmamaya çalışılmıştır. Çünkü bazı çocukların soruları hiç okumadan bu şıkkı işaretleyebileceği düşünülmüştür.

Dadds ve Arkadaşlarının (2004) CAI'yı geliştirirken belirledikleri 9 boyuttan "HKD'nin ne kadar süre boyunca yapıldığı" boyutu 4. sorunun çıkarılması nedeniyle HKDE'de bulunmamaktadır.

Sonuç olarak HKDE 9 çoktan seçmeli, 1 yarı-açık uçlu sorudan oluşmakta olup alınabilecek en az puan 0, en fazla puan 31'dir. Alınan puan arttıkça HKD düzeyi artmaktadır. Puanlama tablosu her soru için farklıdır (EK 3).

3.3.2.3. HKDE'nin Güvenirliği

Ölçeğin Türkçe güvenilirlik çalışması yapılmamıştır. Ancak çalışmaya katılan öğrencilerin verdikleri cevaplar üzerinden ölçeğin güvenirliliği hesaplandığında Cronbach Alpha Katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Katılımcıların %56'sı "0" puan

aldığından dolayı simetrik dağılım görülmediğinden bu puanlar çıkarılarak hesaplandığında Cronbach Alpha Katsayısı bu çalışma için .91 olarak bulunmuştur.

3.3.3. Çocuklar İçin Empati Ölçeği (EÖ)

Çocuklar ve Ergenler için Empati Ölçeği, Bryant (1982) tarafından geliştirilmiştir. Türkçeye Yılmaz-Yüksel (2003) tarafından sadece çocuklar için uyarlanmıştır (EK 4). Ölçeğin geçerlik güvenirlik çalışması Bursa'da öğrenim gören 237 dördüncü sınıf öğrencisiyle yapılmıştır. Dolayısıyla, ölçeğin adı Çocuklar için Empati Ölçeği olarak yeniden düzenlenmiştir. Ölçek 20 sorudan oluşmakta ve ölçekte yer alan her madde doğru ya da yanlış olarak cevaplanmaktadır. Her sorudan 1 ya da 0 puan alınmakta, alınabilecek en az puan 0 en fazla puan 20 olmaktadır. Alınan puan arttıkça empati düzeyi artmaktadır.

3.3.3.1. EÖ'nün Güvenirlik ve Geçerliliği

Bursa'da 237 ilkokul 4. sınıf öğrencisi ile yapılan çalışmada ölçeğin iç tutarlılık kat sayısı .70 olarak bulunmuştur. Test-tekrar test yöntemiyle 89 öğrenciye 15 gün aralıkla uygulanan ölçeğin kararlılık düzeyi .69 olarak bulunmuştur. Geçerlik çalışmasında faktör analizi yapılmıştır. İki madde .245 faktör yükün altında olduğundan dolayı bu 2 madde ölçekten çıkarılmıştır.

3.3.4. Sosyal Davranış Öğretmen Değerlendirmesi Ölçeği (SDÖD)

Cassidy ve Asher (1992) tarafından geliştirilen ölçek, Seven (2010) tarafından Türkçeye uyarlanmış, öğretmenler tarafından doldurulan bir ölçektir (EK 5). Ölçekte 12 soru bulunmaktadır. Ölçek çocuklardaki sosyal davranışları saldırgan, utangaç ve prososyal olmak üzere 3 alt başlıkta ölçmektedir. Her alt ölçek kendine ait olarak puanlanmaktadır. Her soru 5'li Likert tipinde ilgili özelliğin çocukta karakteristik olarak görülme durumuna göre, "çok az karakteristik" 1, "biraz karakteristik" 2, "doğal" 3, "karakteristik" 4 ve "çok karakteristik" 5 olmak üzere düzeylere ayrılmıştır. Çalışmada ölçeğin 6 sorudan oluşan Saldırgan/Yıkıcı davranışlar alt boyutu kullanılmıştır. En az 6, en fazla 30 puan alınmakta, alınan puan arttıkça Saldırgan/ Yıkıcı davranış düzeyi artmaktadır. Puanlamada potansiyel bağımlılığı aza indirmek için uygulanışta her madde ayrı bir sayfada olmak üzere öğretmenlere verilmektedir (Seven, 2010).

3.3.4.1. SDÖD'nin Güvenirlik ve Geçerliği

Ölçeğin güvenirlik ve geçerlik çalışması Muş ilinde okuyan 141 anasınıfı öğrenci ve 23 öğretmeniyle yapılmıştır. Ölçekte yer alan maddelerin madde-toplam korelasyonları .41 ve .80 arasında değişmektedir. Ölçeğin güvenirliliği ise ölççeğin tümünde .88 ve alt faktörlerinde Saldırgan/Yıkıcı .95, Prososyal .94 ve Utangaç .74 olarak yeterli bulunmuştur. Cassidy ve Asher (1992) tarafından geliştirilen haliyle anaokulu ve ilkokul 1. sınıflara uygulanması daha uygun olan ölççek, Seven'e (2010) göre anaokulları ve ilköğretimin 1. kademesinde uygulanabilir. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik düzeyi değerlendirildiğinde, araştırmada kullanılması uygun bulunmuştur.

3.4. Verilerin Toplanması

Çalışmada Demografik Form, Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri ve Empati Ölçeği öğrencilere sınıf ortamında toplu olarak uygulanmıştır. Öğrencilerin sınıf öğretmenine de yıkıcı/saldırgan davranışları belirleyen Sosyal Davranış Öğretmen Değerlendirmesi Ölçeği verilmiştir. Ölçeklerin öğrencilerle uygulanması için İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü (EK 6) ve İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Etik Kurulundan (EK 7) gerekli izinler alınmıştır. Çalışmaya katılmayı kabul eden öğretmenlerden de yazılı onamları alınmıştır (EK 8).

Kalem ve kağıt kullanılarak yapılan uygulama 40 dakikalık bir ders saati sürmüştür. Öğrencilerin okuma ve anlama düzeylerine göre ölççekleri tamamlamaları 15-40 dakika arasında değişmekte olup öğrencilerin çoğunluğu ortalama 25 dakikada ölççekleri cevaplandırmıştır. Öğretmenler ise sınıf mevcuduna göre değişmekle birlikte ortalama 20 dakikada Sosyal Davranış Öğretmen Değerlendirmesi Ölçeğini doldurmuşlardır.

Öğrenciler hiçbir şekilde ölççeklere isim yazmamış, her öğrenci araştırmacı tarafından sınıf listesi dikkate alınarak kendine özel olarak verilen kodla ölççekleri doldurmuştur. Öğretmenlere Sosyal Davranış Öğretmen Değerlendirmesi Ölçeği ile birlikte öğrencilere ait isimlerin ve her isme ait kodların bulunduğu liste verilmiştir. Öğretmenler ölççek üzerinde isim yazmadan öğrenciye ait koda uygun olarak soruları cevaplandırmıştır. Öğrenci ve öğretmenlerin cevapları üzerine yapılacak karşılaştırmalar daha sonra araştırmacı tarafından yapılmıştır. Öğrencilerin

doldurdukları bilgiler öğretmenleriyle, öğretmenlerin doldurdukları bilgiler öğrencileriyle paylaşılmamıştır.

Uygulama araştırıcı tarafından bizzat yapılmış, sınıf esnasında öğrencilerin anlamadıkları soruların açıklaması araştırmacı tarafından yapılmıştır. Her bir sınıf için bir ders saati ayrılarak sınıflarda tek tek uygulama yapılmıştır.

3.5. Verilerin Çözömlenmesi ve Yorumlanması

Araştırmadan elde edilen verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması aşamasında SPSS 23v.kullanılarak ki-kare, Bağımsız Örneklem t-testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA), Pearson Korelasyon ve Hiyerarşik Regresyon analizi yapılmıştır. ANOVA'da farkın kaynağını bulmak için ise Tukey HSD Testi kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesi ve yorumlanmasında 0.001, 0.01 ve 0.05 anlamlılık düzeyi aranılmıştır.

4. BULGULAR

Bulgular betimleyici istatistikler, hipotezlerin sınanması ve diğer analizler olarak üç başlıkta verilmiştir.

4.1. Betimleyici İstatistikler

Öğrencilerin ebeveynlerine ait bilgilerin cinsiyete göre karşılaştırılması Ki-Kare testi ile yapılmıştır.

Tablo 3; Katılımcıların Ebeveynlerinin Demografik Özellikleri

		K	%	E	%	T	%
Anne Hayatta mı?	Evet	629	99.4	611	99.3	1240	99.4
	Hayır	4	.6	4	.7	8	.6
$X^2=.002$, $df=1$, $p=.967^*$							
Baba Hayatta mı?	Evet	623	98.4	609	99	1232	98.7
	Hayır	10	1.6	6	1.0	16	1.3
$X^2=.900$$df=1$, $p=.343^*$							
Anne Baba Boşanmış mı?	Evet	34	5.4	44	7.2	78	6.3
	Hayır	599	94.6	571	92.8	1170	93.7
$X^2=1.693$$df=1$, $p=.193^*$							
Anne Baba Birlikte mi Yaşıyor?	Evet	602	95.1	578	94	1180	94.6
	Hayır	31	4.9	34	6.0	68	5.4
$X^2=.758$$df=1$, $p=.384^*$							

K:Kız öğrenci, E:Erkek öğrenci, T:Toplam

* $p>.05$

Kız ve erkek öğrencilerin tamamına yakınının anne ve babasının hayatta olduğu ve anne ve babasıyla birlikte yaşadığı, küçük bir oranının ise anne ve babasının boşandığı görülmektedir. Yetmiş sekiz (%6.3) öğrenci anne ve babasının boşandığını belirtirken 68 (%5.4) öğrenci anne ve babasının birlikte yaşamadığını belirtmiştir. Boşanan sayısının birlikte yaşayandan daha fazla olmasının nedeni olarak bazı ailelerin farklı nedenlerden ötürü boşanarak birlikte yaşamaya devam etmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ki-kare testi sonucunda ebeveyn

bilgilerine ait değişkenlerde cinsiyet açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p>.05).

Demografik formda öğrencilerin ebeveynlerinin ekonomik durumları ile ilgili bir soruya da yer verilmiştir. Ancak, çocukların ekonomik durumlarını yaşları itibariyle sübjektif değerlendirebilecekleri düşüncesiyle bu soru çalışmadan çıkartılmıştır.

Tablo 4; Katılımcıların Ebeveynlerinin Eğitim Durumu Dağılımı

	Annenin Eğitim Durumu						Babanın Eğitim Durumu					
	K	%	E	%	T	%	K	%	E	%	T	%
Okur Yazar Değil	70	11.1	76	12.4	146	11.7	43	6.8	54	8.8	97	7.8
İlkokul	214	33.7	185	30.1	399	32.0	170	26.9	163	26.5	333	26.7
Ortaokul	179	28.3	166	27.0	345	27.6	180	28.4	174	28.3	354	28.4
Lise	101	16.0	125	20.3	226	18.1	140	22.1	130	21.1	270	21.6
Üniversite	64	10.1	56	9.1	120	9.6	89	14.1	82	13.3	171	13.7
Lisans Üstü	5	.8	7	1.1	12	1.0	11	1.7	12	2.0	22	1.8
	X²=.758df=5 p=.306*						X²=2.894df=6 p=.822*					

K:Kız öğrenci, E:Erkek öğrenci, T:Toplam
*p>.05

Kız ve erkek öğrencilerin annelerinin yarısından fazlası ilkokul ve ortaokul mezunudur. Babaların da eğitim durumunun her iki cinsiyet için de ilkokul ve ortaokul da yoğunlaştığı görülmektedir. Ki-kare testinde cinsiyetle anne ve baba eğitim durumları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır (p>.05). Çocukların ebeveynlerinin eğitim durumlarına yönelik verdikleri cevaplara ait istatistiksel bilgiler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 5; Katılımcıların Evcil Hayvan Sahibi Olmaları, Ailedeki Şiddet Öyküsü, Ailesinde Hayvana Zarar Veren Kişi Olup Olmadığı, Ailedeki Hayvan Sevgisi Sorularına Verdikleri Cevapların Cinsiyete Göre Dağılımı

		Kız Öğrenci	%	Erkek Öğrenci	%	Toplam	%
Evcil Hayvanınız var mı?	Var	148	23.4	148	24.1	296	23.7
	Yok	485	76.6	467	75.9	952	76.3
$X^2=.081, df=1, p=.776^{***}$							
Ailemde Şiddet Görüyorum	Evet	24	3.8	61	9.9	85	6.8
	Hayır	609	96.2	554	90.1	1163	93.2
$X^2=18.451, df=1, p=.000^*$							
Ailenizde Hayvana Zarar Veren Kimse Var mı?	Var	17	2.7	31	5.0	48	3.8
	Yok	616	97.3	584	95	1200	96.2
$X^2=4.678, df=1, p=.031^{**}$							
Ailemizde Hayvanlar Pek Sevilmez	Doğru	91	14.4	110	17.9	201	16.1
	Yanlış	542	85.6	505	82.1	1047	83.9
$X^2=2.845, df=1, p=.092^{***}$							

*p<.001, **p<.05, ***p>.05

Örneklemin %23.7'sinin evcil hayvana sahip olduğu belirlenmiştir. Evcil hayvana sahip olduğunu belirten kız ve erkek öğrencilerin oranı birbirine yakın bulunmuştur. Ki-kare analizinde cinsiyet ve evcil hayvan sahibi olma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($X^2=.081, df=1, p>.05$). Öğrencilerin sadece %6.8'i ailesinden şiddet gördüğünü belirtmiştir. Ailesinden şiddet gördüğünü ifade eden erkek öğrencilerin oranı kız öğrencilerden daha fazladır. Ki-kare analizinde cinsiyet ve aileden şiddet görme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($X^2=18.451, df=1, p<.001$). Öğrencilerin %3.8'i ailede hayvana zarar veren kimse olduğunu belirtmiştir. Erkeklerde bu oran kızlara nazaran daha yüksek bulunmuştur. Ki-kare analizinde ailede hayvana zarar veren kişinin olup olmamasıyla cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($X^2=4.678, df=1, p<.05$). Ailede hayvana zarar veren kimseler arasında 17 öğrenci kardeşinin, 7 öğrenci babasının, 6 öğrenci annesinin hayvana zarar verdiğini belirtirken, 13 öğrenci anne, baba ve kardeş dışındaki kişilerin hayvana zarar verdiklerini belirtmiştir. Beş öğrenci ise ailesinde hayvana zarar verenin kim olduğunu belirtmemiştir. Öğrencilerin %16.1'i ailesinde hayvanların sevilmediğini

belirtmiştir. Kız ve erkek öğrencilerde bu oran birbirine yakın bulunmuştur. Ki-Kare analizinde ailede hayvanların sevilme/me durumu ve cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($X^2=2.845$, $df=1$, $p>.05$).

4.1.1. Ölçeklerle İlgili Betimleyici Analizler

Bu bölümde çalışmada uygulanan ölçekler bazında, öğrencilerin aldıkları puanlar ile ilgili yapılan betimleyici istatistik çalışmaları hakkında bilgi verilecektir. Katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanlar ve HKDE'ye verdikleri cevapların betimsel sonuçları ayrıntılı olarak belirtilecektir.

Tablo 6; Katılımcıların Hayvana Yönelik Kötü Davranış, Saldırganlık ve Empati Puan Aralıkları, Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Ölçekler	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
HKDE (0-31 puan)	1048	0	28	3.90	6.82
SDÖD (6-30 puan)	1248	0	30	11.33	6.75
EÖ (0-20 puan)	1248	2	20	14.26	3.40

HKDE: Hayvana Yönelik Kötü Davranış. SDÖD: Sosyal Davranış Öğretmen Değerlendirmesi Ölçeği. EÖ: Empati Ölçeği

Katılımcıların HKDE, SDÖD ve EÖ'den aldıkları puanların ortalama değerleri ve standart sapmalarına ilişkin bilgiler Tablo 6'da sunulmuştur. HKDE'ye ait sorulara verilen cevaplar incelendiğinde 200 öğrencinin HKDE'ye ait sorulara tutarsız cevap verdiği görülmüştür. Bu öğrencilerin bazı sorularda HKD belirttiği halde bazı sorularda "hayvanlara yönelik kötü davranışta bulunmadığını" belirttiği gözlemlenmiş, öğrencilerin kararsız cevaplar verdiği belirlenmiştir. Bu nedenle HKDE ile uygulanan tüm istatistiksel analizler 200 katılımcı çıkarılıp 1048 katılımcı üzerinden uygulanmıştır.

Tablo 7; HKDE'ye Tutarlı Cevap Veren Katılımcıların Cinsiyete Göre Sayıları ve Yüzdeler Dağılımları

	K (n=553)	%	E (n=495)	%	T (n=1048)	%
HKD Belirtmeyen Öğrenciler (0 puan alanlar)	357	64.6	230	46.4	587	56.0
HKD Potansiyeli Olan Öğrenciler (En az 1 puan en fazla 6 puan alanlar)	136	24.6	103	20.8	239	22.8
HKD Belirten Öğrenciler (≥ 9 puan)	60	10.8	162	32.8	222	21.2

K: Kız Öğrenci, E: Erkek Öğrenci, T: Toplam

Tüm katılımcılar değerlendirildiğinde en az 0 en fazla 28 puan alındığı belirlenmiştir. Örneklemin yarısından fazlasının “0” puan aldığı görülmektedir. Hayvana yönelik kötü davranış (HKD) belirten katılımcılar en az 9 puan almışlardır. Örneklemin 21.2'sinin HKD belirttiği görülmüştür. Kız öğrencilerin %10.8'inin erkek öğrencilerin ise %32.8'inin HKD belirttiği görülmüştür. HKD belirtmeyen ancak potansiyeli olan öğrenciler 7, 8 ve 9. sorulardan puan almışlardır. Bu öğrenciler en az 1 en fazla ise 6 puan almışlardır. Bu nedenle 7 ve 8 puan alan öğrenci bulunmamaktadır. HKD potansiyeli olan öğrenciler örneklemin 22.8'ini oluşturmaktadır.

HKDE'ye ait 1, 3, 5 ve 6. soruların frekansları, cinsiyete göre dağılımları ve Ki-kare testi sonuçları belirtilecektir. Öğrencilerin bu sorulara ait verdikleri cevapların cinsiyete göre karşılaştırılması Ki-kare testi ile yapılmıştır. Frekanslar tutarsız cevap veren 200 öğrencinin çıkarılması sonucunda 1048 öğrenci üzerinden hesaplanmıştır.

Tablo 8; Katılımcıların Hayvanlara Yönelik Yaptıkları Kötü Davranışlarının Cinsiyete Göre Dağılımları ve Yüzdeler Değerleri

	Kız Öğrenci	%	Erkek Öğrenci	%	Toplam	%
Kızdırırım	14	28.3	62	37.3	76	34.2
$X^2=4.340$, $df=1$, $p=.037^*$						
Kovalarım	30	50.0	66	40.7	96	43.2
$X^2=1.529$, $df=1$, $p=.216^{**}$						
Korkuturum	29	48.3	73	45.1	102	45.9
$X^2=.189$, $df=1$, $p=.664^{**}$						
Köşeye sıkıştırırım	7	11.7	21	13.0	28	12.6
$X^2=.067$, $df=1$, $p=.796^{**}$						
Kafesinin sallırım	3	5.0	29	17.9	32	14.4
$X^2=5.907$, $df=1$, $p=.015^*$						
Fazla ses yaparak hayvanı uykusundan uyandırırım	7	11.7	25	15.4	32	14.4
$X^2=.503$, $df=1$, $p=.478^{**}$						
Bilerek mama ve suyunu vermem	2	3.3	14	8.6	16	7.2
$X^2=1.845$, $df=1$, $p=.174^{**}$						
Taş/Tekme atarım	1	1.7	9	5.6	10	4.7
Ezerim	1	1.7	2	1.2	3	1.4
Vururum***	0	0	4	2.4	4	1.9
Öldürürüm****	2	3.4	1	.6	3	1.4
Kuyruğuna bastım/çektim	1	1.7	1	.6	2	1.0
Diğer *****	1	1.7	3	1.8	4	2.0

* $p<.05$, ** $p>.05$

***Bir erkek öğrenci sapanla vurduğunu belirtmiştir.

****Bir kız öğrenci ailesinin kedi alması için civcivini öldürdüğünü belirtmiştir.

*****Bir kız öğrenci hayvanın üzerine kum attığını, bir erkek öğrenci ipe bağlayıp işkence yaptığını, bir erkek öğrenci hayvanı sallayıp attığını, bir erkek öğrenci hayvanı rahatsız ettiğini belirtmiştir.

Birden fazla farklı davranış belirten öğrenciler bulunmaktadır. En çok yapılan davranışlar arasında “korkutma” ve “kovalama” davranışları görülmektedir. Ki-kare testinde cinsiyetle “kızdırma” davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir ($X^2=4.340$, $df=1$, $p<.05$). Benzer şekilde Ki-kare testinde cinsiyet ve

“kafes sallama” davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir ($X^2=5.907$, $df=1$, $p<.05$). “Kızdırma” ve “kafes sallama” davranışları erkek öğrenciler tarafından daha fazla yapılmaktadır. Diğer davranışlara yönelik yapılan Ki-kare testinde cinsiyetle davranışlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir ($p>.05$). Öğrencilerin davranışlarına yönelik istatistiksel bilgiler Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 9; Katılımcıların Kötü Davrandıkları Hayvan Çeşitleri ve Yüzdelerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

	Kız Öğrenci	%	Erkek Öğrenci	%	Toplam	%
Kuşlar	15	25.0	44	27.2	59	26.6
$X^2=.105$, $df=1$, $p=.746^*$						
Memeliler	24	40.0	66	40.7	90	40.5
$X^2=.010$, $df=1$, $p=.920^*$						
Solucanlar ve Böcekler	33	55.0	93	57.4	126	56.8
$X^2=.103$, $df=1$, $p=.748^*$						
Balıklar, Kurbağalar ve Sürüngenler	8	13.3	31	19.1	39	17.6
$X^2=1.018$, $df=1$, $p=.313^*$						
1 Çeşit Hayvana Kötü Davrananlar	42	70.0	109	67.3	151	68.0
2 Çeşit Hayvana Kötü Davrananlar	17	28.3	37	22.8	54	24.3
3 veya 4 Çeşit Hayvana Kötü Davrananlar	1	1.7	16	9.9	17	7.7
$X^2=4.445$, $df=2$, $p=.108^*$						

* $p>.05$

Öğrenciler tarafından en çok zarar verilen hayvan çeşidinin “solucanlar ve böcekler” ile “memeliler” olduğu belirlenmiştir. Ki-kare analizinde cinsiyet ve zarar verilen hayvan çeşitleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark belirlenmemiştir ($p>.05$). Öğrencilerin büyük çoğunluğunun 1 çeşit hayvana zarar verdiği belirlenmiştir. Ki-kare analizinde cinsiyet ve kötü davranılan çeşit sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>.05$). Öğrencilerin zarar verdikleri hayvan çeşitlerine ait istatistiksel bilgiler Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 10; Katılımcıların Hayvanlara En Son Ne zaman Kötü Davrandıkları Sorusuna Verdikleri Yanıtlar ve Yüzdeler Değerleri

	Kız Öğrenci	%	Erkek Öğrenci	%	Toplam	%
Uzun zaman önce kötü davrandım.	26	43.3	55	34.0	81	36.5
1 yıl önce kötü davrandım.	14	23.3	51	31.5	65	29.3
Son zamanlarda kötü davrandım.	20	33.3	56	34.5	26	34.2

$X^2=2.069$, $df=2$, $p=.355^*$

* $p>.05$

Örneklemin %36.5'inin hayvanlara uzun zaman önce zarar verdiği, %34.2'sinin ise son zamanlarda zarar verdiği görülmüştür. Ki-kare analizinde cinsiyet ile hayvana en son zarar verilen zaman arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık belirlenmemiştir ($p>.05$). Öğrencilerin en son ne zaman bir hayvana zarar verdiklerine ait istatistiksel bilgiler Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 11; Katılımcıların Hayvanlara Tek Başlarına mı Yoksa Başkalarıyla mı Zarar Verdikleri Sorusuna Verdikleri Yanıtlar ve Yüzdeler Değerleri

	Kız Öğrenci	%	Erkek Öğrenci	%	Toplam	%
Yetişkinlerle beraber kötü davranırım.	2	3.3	9	5.6	11	5.0
Arkadaşlarımla beraber kötü davranırım.	11	18.3	38	23.5	49	22.1
Bana katılmayan arkadaşlarımla/yetişkinlerin önünde kötü davranırım.	1	1.7	2	1.2	3	1.4
Tek başıma kötü davranırım	46	76.7	113	69.8	159	71.6

$X^2=1.310$, $df=3$, $p=.727^*$

* $p>.05$

Öğrencilerin çoğunluğunun hayvanlara tek başına kötü davrandığı görülmüştür. Ki-kare analizinde cinsiyet ile hayvana kimlerle birlikte zarar verildiği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir ($p>.05$). Öğrencilerin hayvana kimlerle birlikte zarar verdiklerine ait istatistiksel bilgiler Tablo 11'de sunulmuştur.

4.2. Hipotezlerin Sınanması

Bu bölümde yapılan analizlerin sonuçları hipotez bazında tek tek aktarılacaktır.

Hipotez 1 “Erkek öğrencilerin hayvana yönelik kötü davranış düzeyi kız öğrencilere göre daha yüksektir.” yönündeki hipotezimizin sınanması amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi uygulanmıştır. Kız öğrencilerin HKDE puanlarının ortalaması 2.11 erkek öğrencilerin HKDE puanlarının ortalaması ise 5.92 olarak bulunmuştur. Kız ve erkek öğrencilerin HKDE puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark bulunmuştur ($p < .001$). Erkek öğrencilerin hayvana yönelik kötü davranış düzeyi kız öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur (Tablo 12).

Tablo 12; Cinsiyete Göre Katılımcıların Hayvana Yönelik Kötü Davranış Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları

Grup	N	Ort.	S.S.	t	df	p
Kız öğrenci	553	2.11	4.93	-9.16	805.611	.000*
Erkek öğrenci	495	5.92	7.98			

* $p < .001$

Hipotez 2 “Erkek öğrencilerin empati düzeyi kız öğrencilerin empati düzeyine göre daha düşüktür.” yönündeki hipotezimizi sınamak için Bağımsız Örneklem t-Testi uygulanmıştır. Kız öğrencilerin EÖ puanlarının ortalaması 15.19 iken erkek öğrencilerin EÖ puanlarının ortalaması 13.31 olarak bulunmuştur. Kız ve erkek öğrencilerin EÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark belirlenmiştir ($p < .001$). Erkek öğrencilerin empati düzeyi kız öğrencilerin empati düzeyine göre daha düşük bulunmuştur (Tablo 13).

Tablo 13; Cinsiyete Göre Katılımcıların Empati Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları

Grup	N	Ort.	S.S.	t	df	p
Kız öğrenci	633	15.19	3.02	10.12	1209.051	.000*
Erkek öğrenci	615	13.31	3.50			

* $p < .001$

Hipotez 3 “Erkek öğrencilerin saldırganlık düzeyi kız öğrencilerin saldırganlık düzeyine göre daha yüksektir.” yönündeki hipotezimizi sınamak amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi uygulanmıştır. Kız öğrencilerin SDÖD puan ortalamaları 8.97 erkek öğrencilerin SDÖD puan ortalamaları ise 13.75 olarak bulunmuştur. Kız ve erkek öğrencilerin SDÖD puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark belirlenmiştir. ($p<.001$). Erkek öğrencilerin saldırganlık düzeyi kız öğrencilerin saldırganlık düzeyine göre daha yüksek bulunmuştur (Tablo 14).

Tablo 14; Cinsiyete Göre Katılımcıların Saldırganlık Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları

Grup	N	Ort.	S.S.	t	df	p
Kız öğrenci	633	8.97	4.82	-13.28	1037.799	.000*
Erkek öğrenci	615	13.75	7.56			

* $p<.001$

Hipotez 4 “Hayvana yönelik kötü davranışta bulunan öğrencilerin empati düzeyleri hayvana yönelik kötü davranışta bulunmayanlara göre daha düşüktür.” hipotezini sınamak amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. HKDE belirten öğrencilerin puan ortalamaları 12.64 olarak, HKD potansiyeli olan öğrencilerin EÖ puan ortalamaları 14.37 olarak, HKDE belirtmeyen öğrencilerin EÖ puan ortalamaları ise 15.35 olarak bulunmuştur. Gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir ($p<.001$). Farkın kaynağını bulmak için Tukey HSD Testi uygulanmıştır. Tukey sonuçlarına göre HKD belirten ve HKD potansiyeli olan ($p<.001$), HKD belirten ve HKD belirtmeyen ($p<.001$), HKD potansiyeli olan ve HKD belirtmeyen ($p<.001$) öğrencilerin EÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark bulunmuştur ($p<.001$). Hayvana yönelik kötü davranış göstermeyen öğrencilerin empati düzeylerinin hayvana kötü davranış gösterme potansiyeli olan öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Hayvana yönelik kötü davranışta bulunan öğrencilerin empati düzeylerinin hayvana yönelik kötü davranış göstermeyenlere göre daha düşük olduğu belirlenmiştir (Tablo 15).

Tablo 15; Katılımcıların HKDE'den Aldıkları Puana Bağlı Olarak Empati Puan Ortalamaları ve ANOVA Sonuçları

	N	Ort.	S.S.	F	df	p
HKD Belirtmeyen Öğrenciler	587	15.35	3.02	61.057	2	0.000*
HKD Potansiyeli Olan Öğrenciler	239	14.37	3.03			
HKD Belirten Öğrenciler	222	12.64	3.51			

p<.001

Hipotez 5 “Hayvana yönelik kötü davranışta bulunan öğrencilerin saldırganlık düzeyleri hayvana yönelik kötü davranışta bulunmayan öğrencilere göre daha yüksektir.” hipotezini sınamak amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. HKD belirten öğrencilerin SDÖD'den aldıkları puanların ortalaması 15.84 olarak, HKD potansiyeli olan öğrencilerin SDÖD puanları ortalaması 9.84 olarak HKD belirtmeyen öğrencilerin SDÖD'den aldıkları puanların ortalaması 9.60 olarak bulunmuştur. Gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir (p<.001). Farkın kaynağını bulmak için Tukey HSD Testi uygulanmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre HKD belirtmeyen öğrencilerle HKD potansiyeli olan öğrencilerin SDÖD puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir fark saptanmamıştır (p>.05). HKD belirten öğrenciler ile HKD belirtmeyen (p<.001) ve HKD belirten öğrencilerle HKD potansiyeli olan (p<.001) öğrencilerin SDÖD puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark saptanmıştır (p<.001). Hayvana yönelik kötü davranışta bulunan öğrencilerin saldırganlık düzeyleri hayvana yönelik kötü davranış göstermeyenlere göre daha yüksek bulunmuştur (Tablo 16).

Tablo 16; Katılımcıların HKDE'den Aldıkları Puana Bağlı Olarak Saldırganlık Puan Ortalamaları ve ANOVA Sonuçları

	N	Ort.	S.S.	F	df	p
HKD Belirtmeyen Öğrenciler	587	9.60	5.50	88.105	2	0.000*
HKD Potansiyeli Olan Öğrenciler	239	9.84	5.93			
HKD Belirten Öğrenciler	222	15.84	7.85			

p<.001

Hipotez 6 “Hayvana yönelik kötü davranış düzeyi arttıkça empati düzeyi azalacaktır.”; **Hipotez 7** “Hayvana yönelik kötü davranış düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi artacaktır.” ve **Hipotez 8** “Saldırganlık düzeyi arttıkça empati düzeyi azalacaktır.” yönündeki hipotezlerimizi sınamak amacıyla HKDE, EÖ ve SDÖD ölçekleri arasındaki ilişkiye Pearson Korelasyon analizi ile bakılmıştır.

HKD ile empati düzeyi arasında ters yönde ve orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur ($r=-.35$, $r<.01$). Hayvana karşı kötü davranış düzeyi arttıkça empati düzeyi azalmaktadır. HKD düzeyi ile öğretmenler tarafından belirtilen saldırganlık arasında olumlu ve orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur ($r=.41$, $p<.01$). Hayvana karşı kötü davranış düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi de artmaktadır. Empati düzeyi ile öğretmenlerin değerlendirdiği saldırganlık puanları arasında ters yönde ve düşük düzeyde bir ilişki bulunmuştur ($r=-.31$, $p<.01$). Empati düzeyi azaldıkça saldırganlık düzeyi artmaktadır (Tablo 17).

Tablo 17; HKDE, EÖ ve SDÖD Puanları Arasındaki İlişki

	HKDE	EÖ	SDÖD
HKDE	---	-.35*	.41*
EÖ	---	---	-.25*

HKDE: Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri. EÖ: Empati Ölçeği. SDÖD: Sosyal Davranış Öğretmen Değerlendirmesi Ölçeği.

* $p<.01$

Hipotez 9 “Evcil hayvan sahibi olmayan çocuklarda olanlara göre hayvana yönelik kötü davranış düzeyi daha fazladır.” Yönündeki hipotezimizin sınanması amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi uygulanmıştır. Evcil hayvan sahibi olan öğrencilerin HKDE puanları ortalaması 3.01 olarak evcil hayvan sahibi olmayan öğrencilerin HKDE puan ortalaması 4.18 olarak bulunmuştur. Evcil hayvan sahibi olan ve olmayan öğrencilerin HKDE puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark belirlenmiştir ($p<.05$). Evcil hayvan sahibi olmayan öğrencilerin hayvana yönelik kötü davranış düzeyi evcil hayvan sahibi olanlara göre daha yüksek bulunmuştur (Tablo 18).

Tablo 18; Katılımcıların Evcil Hayvan Sahibi Olmalarına Bağlı Olarak Hayvana Yönelik Kötü Davranış Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları

		N	Ort.	S.S.	t	df	p
Evcil Hayvanınız var mı?	Var	248	3.01	6.15	-2.53	461.084	0.012*
	Yok	800	4.18	6.99			

*p<.05

HKD'ye tutarsız cevap veren öğrenciler analize dahil edilmediğinden dolayı evcil hayvanı olduğunu belirten katılımcı sayısı 296'dan 248'e düşmüştür.

Hipotez 10 “Evcil hayvan sahibi olmayan çocukların empati düzeyleri evcil hayvan sahibi olanlara göre daha düşüktür.” yönündeki hipotezimizin sınanması amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi uygulanmıştır. Evcil hayvan sahibi olduğunu belirten öğrencilerin EÖ puan ortalamaları 14.37 olarak evcil hayvan sahibi olmayan katılımcıların EÖ puan ortalamaları 14.23 olarak bulunmuştur. Evcil hayvanı olan ve olmayan çocuklar arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark belirlenmemiştir (p=.54, p>.05). Evcil hayvan sahibi olan ve olmayan çocukların empati düzeyleri arasında fark yoktur (Tablo 19).

Tablo 19; Katılımcıların Evcil Hayvan Sahibi Olmalarına Bağlı Olarak Empati Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları

		N	Ort.	S.S.	t	df	p
Evcil Hayvanınız var mı?	Var	296	14.37	3.56	0.60	1246	0.54*
	Yok	952	14.23	3.34			

*p>.05

Hipotez 11 “Ailesinden şiddet gören çocukların hayvana yönelik kötü davranış düzeyleri görmeyenlere göre daha yüksektir. “ yönündeki hipotezimizi sınamak amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi uygulanmıştır. Ailesinden şiddet gördüğünü belirten öğrencilerin HKDE puan ortalamaları 7.85, ailesinden şiddet görmeyen öğrencilerin HKDE puan ortalamaları ise 3.65 olarak bulunmuştur. Ailesinden şiddet gören ve görmeyen öğrencilerin HKDE puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark belirlenmiştir (p<.001). Ailesinden şiddet gören çocukların hayvana yönelik kötü davranış düzeyleri görmeyenlere göre daha yüksek bulunmuştur (Tablo 20).

Tablo 20; Katılımcıların Aile İçi Şiddet Öyküsüne Göre Hayvana Yönelik Kötü Davranış Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları

		N	Ort.	S.S.	t	df	p
Ailemden Şiddet Görüyorum	Evet	65	7.85	8.70	3.81	68.945	0.000*
	Hayır	983	3.65	6.60			

*p<.001

HKD'ye tutarsız cevap veren öğrenciler analize dahil edilmediğinden dolayı ailesinden şiddet gördüğünü belirten katılımcı sayısı 85'ten 65'e düşmüştür.

Hipotez 12 “Ailesinden şiddet gören çocukların empati düzeyleri görmeyenlere göre daha düşüktür.” yönündeki hipotezimizi sınamak amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi uygulanmıştır. Ailesinden şiddet gören öğrencilerin EÖ puan ortalamaları 12.92 olarak bulunurken ailesinden şiddet görmeyen öğrencilerin EÖ puan ortalamaları 14.36 olarak bulunmuştur. Ailesinden şiddet gören ve görmeyen çocukların EÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir fark belirlenmiştir (p<.001). Ailesinden şiddet gören çocukların empati düzeyleri görmeyenlere göre daha düşük bulunmuştur (Tablo 21).

Tablo 21; Katılımcıların Aile İçi Şiddet Öyküsüne Göre Empati Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları

		N	Ort.	S.S.	t	df	p
Ailemden Şiddet Görüyorum	Evet	85	12.92	3.24	-3.80	1246	0.000*
	Hayır	1163	14.36	3.39			

*p<.001

Hipotez 13 “Ailesinden şiddet gören çocukların saldırganlık düzeyleri görmeyenlere göre daha yüksektir.” yönündeki hipotezimizi sınamak amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi uygulanmıştır. Ailesinden şiddet gören öğrencilerin SDÖD puan ortalamaları 15.03 ailesinden şiddet görmeyen öğrencilerin SDÖD puan ortalamaları 11.06 olarak bulunmuştur. Ailesinden şiddet gören ve görmeyen çocukların SDÖD puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir fark belirlenmiştir (p<.001). Ailesinden şiddet gören çocukların saldırganlık düzeyleri görmeyenlere göre daha yüksek bulunmuştur (Tablo 22).

Tablo 22; Katılımcıların Aile İçi Şiddet Öyküsüne Göre Saldırganlık Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları

		N	Ort.	S.S.	t	df	p
Ailemden Şiddet Görüyorum	Evet	85	15.03	7.99	4.48	92.513	0.000*
	Hayır	1163	11.06	6.58			

*p<.001

Hipotez 14 “Ailesinde hayvana zarar veren kişiler olan çocukların hayvana yönelik kötü davranış düzeyleri olmayanlara göre daha yüksektir.” yönündeki hipotezimizi sınamak amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi uygulanmıştır. Ailesinde hayvana zarar veren kimseler olan öğrencilerin HKDE puan ortalamaları 9.28 ailesinde hayvana zarar veren kimse olmayan öğrencilerin HKDE puan ortalamaları 3.71 olarak bulunmuştur. Ailesinde hayvana yönelik kötü davranış gösteren kimseler olan ve olmayan çocukların HKDE puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark belirlenmiştir (p<.001). Ailesinde hayvana zarar veren kimseler olan çocukların hayvana yönelik kötü davranış düzeyleri olmayanlara göre daha yüksek bulunmuştur (Tablo 23).

Tablo 23; Katılımcıların Ailesinde Hayvana Zarar Veren Kişi Olmasına Bağlı Olarak Hayvana Yönelik Kötü Davranış Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları

		N	Ort.	S.S.	t	df	p
Ailenizde Hayvana Zarar Veren Kimse Var mı?	Var	36	9.28	9.28	3.56	36.285	0.001*
	Yok	1012	3.71	6.64			

*p<.001

HKD'ye tutarsız cevap veren öğrenciler analize dahil edilmediğinden dolayı ailesinde hayvana zarar veren olduğunu belirten katılımcı sayısı 48'den 36'ya düşmüştür.

Hipotez 15 “Ailesinde hayvan sevilmeyen çocukların hayvana yönelik kötü davranış düzeyleri sevilenlere göre daha yüksektir.” yönündeki hipotezimizi sınamak amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi uygulanmıştır. Ailesinde hayvanların sevilmediğini belirten öğrencilerin HKDE puan ortalamaları 6.53 olarak bulunurken ailesinde hayvanların sevilmediğini belirtmeyen öğrencilerin HKDE puan ortalamaları 3.42 olarak bulunmuştur. Ailesinde hayvan sevilen ve sevilmeyen öğrencilerin HKDE puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark belirlenmiştir (p<.001). Ailesinde hayvanların sevilmediğini belirten öğrencilerin

hayvanlara yönelik kötü davranış düzeyleri belirtmeyenlere göre daha yüksek bulunmuştur (Tablo 24).

Tablo 24; Katılımcıların Ailesinde Hayvan Sevilme Durumuna Bağlı Olarak Hayvana Yönelik Kötü Davranış Puan Ortalamaları ve t-Testi Sonuçları

		N	Ort.	S.S.	t	df	p
Ailemizde Hayvanlar Pek Sevilmmez	Doğru	165	6.53	8.20	4.61	203.084	0.000*
	Yanlış	883	3.42	6.41			

*p<.001

HKD'ye tutarsız cevap veren öğrenciler analize dahil edilmediğinden dolayı ailesinde hayvanların sevilmediğini belirten katılımcı sayısı 201'den 165'e düşmüştür.

4.3.Diğer Analizler

Bu bölümde hipotezlerin sınanmasının dışında HKD'nin daha iyi açıklanmasına yardımcı olacak analizlerin sonuçlarına yer verilmiştir.

HKD'nin hangi faktörler tarafından açıklandığına Hiyerarşik Regresyon analizi ile bakılmıştır. 3 bloktan oluşan ve HKDE'nin bağımlı değişken olarak kullanıldığı analizde, 1. blok yaş ve cinsiyet, 2. blok yaş, cinsiyet, evcil hayvan sahipliği ve ailede hayvanların sevilip sevilmediği, 3. blok ise 2. bloğa EÖ ve SDÖD bağımsız değişkenlerinin eklenmesinden oluşmuştur. 1.bloкта yaşın değil ancak cinsiyetin HKD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu bulunmuştur (p<.001). Bu modele göre HKD'nin %8'i ($R^2=.078$) cinsiyet tarafından açıklanmaktadır. 2. modelde evcil hayvan ve ailede hayvan sevgisi değişkenleri eklendiğinde HKD üzerinde evcil hayvan sahipliği, cinsiyet ve ailedeki hayvan sevgisinin etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (p<.05). HKD'nin %10'u ($R^2=.103$) evcil hayvan sahipliği cinsiyet ve ailedeki hayvan sevgisi tarafından açıklanmaktadır. 3. bloğa 2. bloktaki değişkenlere ek olarak EÖ ve SDÖD puanlarının eklenmesiyle cinsiyet, evcil hayvan sahipliği, ailedeki hayvan sevgisi, empati ve saldırganlık değişkenlerinin HKD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi belirlenmiştir (p<.001). Ancak empati ve saldırganlık değişkenlerinin analize dahil edilmesiyle cinsiyetin ilk bloktaki kadar etkili olmadığı belirlenmiştir. HKD'nin %25'i ($R^2=.254$) cinsiyet, evcil hayvan sahipliği, ailedeki hayvan sevgisi, empati ve saldırganlık tarafından açıklanmaktadır.

Saldırganlık ve empatinin en fazla etki eden değişken olduğu belirlenmiştir (Tablo 25).

Tablo 25; Hayvana Yönelik Kötü Davranış ve Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

	Beta	T
Blok 1		
Yaş	.013	.438
Cinsiyet	.278	9.333*
Blok 2		
Yaş	.012	.406
Cinsiyet	.273	9.264*
Evcil hayvan	.089	3.016**
Ailemizde hayvanlar pek sevilmez	-.138	-4.689*
Blok 3		
Yaş	-.020	-.745
Cinsiyet	.106	3.626*
Evcil hayvan	.075	2.787**
Ailemizde hayvanlar pek sevilmez	-.087	-3.201*
SDÖD	.313	10.709*
EÖ	-.225	-7.898*
Blok: Değişkenler	R²	F (1047)
Blok1	.078	44.209*
Blok 2	.103	30.019*
Blok 3	.254	59.083*

*p<.001, **p<.05

5. TARTIŞMA

Bu bölümde araştırmanın bulgular bölümünde sunulan istatistiksel sonuçlar tartışılacaktır.

Çalışmada ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin seçilmesinin en büyük nedenlerinden biri hayvana yönelik kötü davranışların 8-10 yaşlarında yoğun olarak görülmesidir (Tapia, 1971). Çocuklarda HKD'nin ilk örneklerinin 6-12 yaşlarında görüldüğü de belirtilmektedir (Flynn, 1999). Bunun yanında daha küçük yaş grubuyla çalışmanın ölçeklerin anlaşılmasını zorlaştıracığı, daha büyük yaş grubuyla çalışmanın ise ergenlik gibi diğer değişkenleri işin içine sokacağı düşünülmüştür.

Araştırmanın örneklemini oluşturan kız ve erkek sayılarının dengeli olduğu görülmektedir. HKD çalışmalarında örneklemin klinik grupları içerdiği araştırmalarda kız ve erkek sayısının dengeli olmadığı, şiddet mahkumlarıyla yapılan çalışmalarda ise örneklemin tamamen erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Nitekim HKD ve saldırganlık erkekler arasında daha fazla görülse de kızlar arasında da görülmektedir.

Hayvana yönelik kötü davranışları ölçen birçok ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik konusunda problemlili olduğu düşünülmektedir (Ladson, 2014). Bunun yanında bazı çalışmalarda "hiç hayvana yönelik kötü davranışta buldunuz mu" şeklinde tek bir soruyla HKD ölçülmeye çalışılmaktadır (Vaughn ve Arkadaşları, 2009). Oysaki HKD, tek bir soruyla ölçülemeyecek kadar çok yönlü bir davranıştır. Bazı ölçekler ise çocukların ebeveynlerine sormaktadır (CABTA, Guymer, Mellor, Luk ve Pearse, 2001). Ancak HKD gizli bir davranış olabileceği için çoğunlukla ebeveyn ve çocuk formları arasında istatistiksel olarak düşük ilişkiler görülmektedir (Dadds ve Arkadaşları, 2004). Ülkemizde hayvanlara yönelik kötü davranışı ölçebilecek herhangi bir ölçeğin geliştirilmemiş ya da adapte edilmemiş olmasından dolayı, en kapsamlı ölçek olarak CAI uygun bulunmuş ve Türkçe'ye çevrilmiştir.

Çalışmada öğrencilerin ailelerinin ekonomik durumları hakkında doğru bir bilgi edinilememiştir. Çocukların büyük çoğunluğu bu soruyu anlamakta güçlük çekmiştir. 9-10 yaş grubu çocuklarının ailelerinin ekonomik durumlarını doğru ve objektif bir şekilde değerlendirmesinin güç olduğu düşünülmektedir.

Ailesinden şiddet gördüğünü belirten çocuklar örneklemin %6.8'ini oluşturmaktadır. UNICEF'in 2010 yılında yayınlanan raporuna göre 7-18 yaş arasındaki çocukların %56'sı fiziksel istismara maruz kalmaktadır. Bazı öğrencilerin bu bilgileri vermekten çekindikleri tahmin edilmektedir.

Farklı çalışmalarda çocukların hayvanlara yönelik kötü davranışlara tanık olma yüzdeleri % 23 (Ladson, 2014), % 45 (Flynn, 2001), %65 (Pagani ve Arkadaşları, 2007) olarak belirtilmiştir. Bizim çalışmamızda %3.8 çıkmasının nedeni olarak sadece aile içinde bu davranışı yapan olup olmadığının sorulmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Örneklemin %16.1'i ailesinin hayvan sevmediğini belirtirken, sadece %3,8'lik bir kesimi ailesinde hayvana yönelik kötü davranışta bulunan birinin olduğunu belirtmiştir. Ladson'ın (2014) çalışmasında hayvanlara yönelik kötü davranışları kızların erkeklere göre daha fazla gözlemlediği belirtilirken çalışmamızda erkek öğrencilerin ailelerinde kızlardan daha fazla hayvanlara yönelik kötü davranışlarda bulunan kişiler olduğu görülmüştür.

HKD çalışmalarında çoğu zaman katılımcılarla araştırmacıların tanımları eşleşmemekte (Pagani ve Arkadaşları, 2010) çocukların HKD tanımları yaştan yaşa fark edebilmektedir (Lucia ve Killias, 2012). Bu da tutarsız cevap vermelerine neden olabilmektedir. Çalışmamızda bazı öğrencilerin özellikle de kız öğrencilerin "solucanlar ve böcekler" e zarar verdiğini belirtmesi ancak ne yaptığını belirtmemesi diğer karşılaşılan durumlardan biridir. Bu durum diğer hayvanlara zarar vermese de solucanlar ve böcekleri öldürmenin çocuklar tarafından HKD olarak görülmediğini düşündürmektedir. Tüm sorulara "hayvanlara hiçbir zaman kötü davranmadım" cevabını vermesi ancak "böcek ve solucanlar"a zarar verdiğini belirtmesinin korku motivasyonu ile yapılmış davranışlar olduğu düşünülmektedir. Pagani ve Arkadaşları (2010) da korku motivasyonu ile yapılan HKD'nin diğer motivasyonlarla yapılan HKD'den ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanında "uzun zaman önce hayvanlara kötü davrandığını" belirten öğrencilerin ayrıntılarını hatırlayamamalarından kaynaklı olduğu düşünülen tutarsız cevaplarıyla da karşılaşmıştır. Bazı çocukların testin bütünlüğünü anlayamamış olması ya da test bütünlüğüne cevaplama esnasında dikkat etmemesi nedeniyle de tutarsız cevaplarla karşılaşmış olması muhtemeldir.

Tutarsız cevap veren öğrenciler örneklemden çıkarıldığında öğrencilerin %22.8'inin HKD potansiyeli olduğu görülmüştür. Bu öğrencilerin hiçbirinin HKD

belirttiği görülmemiş olup 7 (Eğer tek başınızayken bir hayvana kötü davranacak olursanız, bunu saklamaya çalışır mısınız?), 8 (Bir hayvana bilerek ve isteyerek kötü davranırsanız, sonradan ona acır ve kötü davrandığınız için kendinizi kötü hisseder misiniz?) ve 9. (İnsanlar hayvanlara kötü davrandığında, o hayvanlar hakkında ne hissedersiniz?) sorulara “0” puan almayacak şekilde cevap verdikleri ve HKD yapabilecek potansiyele sahip olduğu belirlenmiştir.

Örneklemin %21.2'sinin HKD belirttiği görülmüştür. Öğrenciler tarafından en çok hangi davranışların yapıldığı, hangi hayvanlara zarar verildiği, HKD'nin en son ne zaman yapıldığı ve kimlerle birlikte yapıldığının incelenmesi için betimsel istatistik sonuçları belirtilmiştir. Kız öğrencilerin %10.8'i HKD belirtirken erkek öğrencilerin %32.8'i HKD belirtmiştir. Farklı çalışmalarda HKD belirtme oranları %8 (Ladson, 2014), %18 (Flynn, 1999), %21 (Henry, 2006) şeklindedir. Bu çalışmaların geçmişe dönük sorular sorması nedeniyle farklı sayılar elde edildiği düşünülmektedir. Şiddet mahkumu erkeklerle yapılan çalışmalarda %55 oranında katılımcı çocuklukta HKD'de bulunduğunu belirtmektedir (Merz-Perez ve Arkadaşları, 2004; Hensley ve Arkadaşları, 2011). Çocuklar ve ergenlerle İtalya'da yapılan çalışmada katılımcıların %18'i HKD belirtmiştir. (Pagani ve Arkadaşları, 2007). İsviçre'de ergenlerle yapılan çalışmada ise kız öğrencilerin %8'inin erkek öğrencilerin ise %17'sinin HKD belirttiği görülmüştür (Lucia ve Killias, 2012). Avustralya'da Dadds ve Arkadaşları (2004) tarafından CAI uygulanarak yapılan çalışmada çocukların ve ergenlerin %30'unun HKD belirttiği görülmüştür. Çalışmamızın sonuçları açısından değerlendirildiğinde çocuklarla yapılan çalışmalara daha yakın bir oran elde edildiği görülmektedir. Dadds ve Arkadaşlarının (2004) çalışmasında daha küçük çocukların katılımıyla daha yüksek bir oran elde edilmiştir. Lucia ve Killias'ın (2012) çalışmasında ise, ergenlerin çocuklara göre daha az HKD belirttiği düşünülmektedir. Tüm bunların yanında çocuklar arasındaki HKD'nin farklı sosyal çevreler içinde değişebilmektedir. Şiddet mahkumları üzerine yapılan çalışmalar da değerlendirildiğinde, şiddet mahkumlarının %56'sı çocuklukta HKD'de bulunduğunu belirtirken, şiddet suçu işlemeyen mahkumların %20'si HKD belirtmiştir. (Merz-Perez ve Arkadaşları, 2004) Bu durum çocuklukta HKD'nin yetişkinlikte şiddet suçlarıyla bağlantılı olabileceği görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Öğrencilerin büyük çoğunluğunun korkutma ve kovalama davranışlarında bulunduğu görülmüştür. Listenin dışındaki daha ciddi davranışların ufak bir kesim tarafından belirtildiği görülmüştür. Bu alana öğrenciler tarafından beklenenden daha

az ciddi HKD'nin belirtilmesinin bu davranışları yazmaktan çekinmelerinden ya da üşenmelerinden dolayı olduğu düşünülmektedir. Flynn (1999) tarafından en fazla vurma, dövme, fırlatma davranışlarının Henderson ve Arkadaşları (2011) tarafından vurma, dövme davranışlarının yapıldığı belirtilmiştir. Bizim çalışmamızda bu davranışların daha az belirtildiği görülmüştür.

Önceki çalışmalarda en fazla kedi köpek gibi memelilere zarar verildiği belirtilmiştir. (Flynn, 1999; Dadds ve Arkadaşları, 2004; Pagani ve Arkadaşları, 2007; Ladson, 2014). Memelilerin ardından en fazla kuş ve sürüngenlere zarar verilmektedir (Flynn, 1999). Lucia ve Killias (2012) ergenler tarafından en fazla böceklere ardından memelilere zarar verildiğini, en az ise kuşlara zarar verildiğini belirtmiştir. Literatüre paralel olarak çalışmamızda en fazla böceklere ve memelilere zarar verildiği belirlenmiştir. En az zarar verilen hayvanlar ise sürüngenlerdir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu bir grup hayvana kötü davrandığını belirtmiştir. Ancak her bir grup bir türden fazla hayvanı kapsayabilmektedir. Çocukların ulaşabilecekleri hayvanlara bağlı olarak HKD'nin farklı hayvanlar üzerinde gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Kırsal bölgede yapılacak olan bir çalışmada kedi ve köpeklerden ziyade büyükbaş hayvanlara daha fazla HKD olacağı düşünülmektedir. Nitekim Tallichet, Hensley, O'Brian ve Hassel (2005) tarafından yapılan çalışmada da kırsal bölgelerde çocukların at, inek gibi hayvanlara kötü davrandığı belirtilmiştir.

Örneklemin yarısından fazlasının hayvanlara tek başına kötü davrandığı belirlenmiştir. Ardından arkadaşlarıyla beraber kötü davrandıklarını belirtmişlerdir. Literatürde de HKD'nin çoğunlukla tek başına yapıldığına dair çalışmalar bulunmaktadır (Arluke ve Luke, 1997; Dadds ve Arkadaşları, 2004; Lucia ve Killias, 2012). Ergenlerin ise genellikle hayvanlara arkadaş gruplarıyla birlikte zarar verdiği belirtilmiştir (Arluke ve Luke, 1997). Hensley ve Tallichet (2005), tek başına yapılan HKD'de hayvanı kontrol etmek için daha fazla motive olduğu taklit ya da başkalarını etkilemek için daha az motive olduğunu belirtmişlerdir. HKD'nin tek başına yapılmasının başkalarının müdahalesini engellemek amaçlı da olduğu düşünülmektedir. Kişi yaptığı davranışın yanlış olduğunun farkında ve bu davranışını saklama eğilimindedir.

Araştırmanın giriş bölümünde erkeklerin kadınlardan daha fazla HKD belirttiği tüm yaş gruplarında yapılan çalışmalarda belirtilmiştir. Çalışmamızda "Erkek öğrencilerin hayvana yönelik kötü davranış düzeyi kız öğrencilere göre daha

yüksektir.” yönündeki 1. hipotezin desteklendiği görülmüştür. Kişilerin sosyalleşme süreçlerinden etkilendiğini belirten görüşte erkek çocuklara üstünlük ve saldırganlığın önemli gibi gösterildiği, HKD'nin bazı erkek çocuklarına bu davranışları prova etmesi için fırsat verdiği belirtilmekte (Flynn, 1999) ve şiddete yönelik erkeksi eğilimleri de beslediği düşünülmektedir (Flynn, 2001). Flynn'nin görüşüne katılmakla birlikte, erkek çocuklarının hayvanlardan kız çocuklarına göre daha az korkuyor olmasının da kötü davranışta bulunmalarını etkileyebileceği düşünülmektedir. Bunun yanında HKD'nin erkek çocuklarda yaşla birlikte arttığı düşünülmektedir (Dadds ve Arkadaşları, 2004).

Kadınlar ve erkeklerin empati düzeyleri arasında farklılık olduğu ve kadınların empati becerilerinin daha gelişmiş olduğu birçok çalışma tarafından belirtilmiştir (Henry, 2006; Erlanger ve Arkadaşları, 2012; Scwartz ve Arkadaşları, 2012). Cinsiyetler arasındaki bu farkların toplumsal yüklemelerden kaynaklandığı ve kişileri etkilediği düşünülmektedir (Flynn, 1999; Roth-Hanania ve Arkadaşları, 2011). Çalışmamızda “Erkek öğrencilerin empati düzeyi kız öğrencilerin empati düzeyine göre daha düşüktür.” yönündeki 2. hipotezin istatistiksel sonuçlarla desteklendiği görülmüştür. Kız öğrencilerin empati düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Flynn (1999) erkeklerin hayvanlara daha fazla kötü davranıyor olmasının empati gelişimlerini de engelleyebileceğini belirtmiştir. Erkek öğrencilerin daha fazla HKD belirttiği düşünülürse empati becerilerindeki eksikliğin HKD'den etkilenmiş olması da olasıdır.

Kız çocukları ve erkek çocukları saldırgan davranma becerilerini aynı olarak değerlendirirler de erkek çocuklarının saldırganlık sonucunda istediklerini daha fazla elde edebileceklerini düşündükleri belirtilmiştir (Perry ve Arkadaşları, 1986). Çalışmamızda “Erkek öğrencilerin saldırganlık düzeyi kız öğrencilerin saldırganlık düzeyine göre daha yüksektir.” şeklindeki 3. hipotezin de desteklenmesi erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla saldırganlığı kullandığını göstermektedir. Burada saldırganlıktan kasıt fiziksel saldırganlıktır. Huesman ve Guerra'ya (1997) göre erkekler kızlara göre saldırganlığı daha fazla onaylamaktadırlar. Bandura (1973) da sosyal öğrenme kuramında saldırganlığın erkeklikle bağdaştırıldığını belirtmiştir. Ebeveynler, akranlar ve öğretmenler kızların ve erkeklerin saldırgan davranışlarına farklı tepkiler vermektedir, bu yüzden erkekler fiziksel saldırganlık açısından kızlara göre daha fazla teşvik ve daha az engelleme

görürler (Archer, 2004). Kız çocuklarının fiziksel saldırganlıktan çok dolaylı saldırganlığı kullanmaktadırlar (Archer, 2004).

Ailesinden şiddet gören çocukların hayvanlara yönelik kötü davranışlar gösterebileceği farklı çalışmalar tarafından desteklenmiştir (Kellert ve Felthous, 1985; Flynn, 1999; Ascione, 2001). Hayvana yönelik kötü davranışta bulunmayan çocukların %18.9'unun fiziksel istismara uğradığı, hayvana yönelik kötü davranışta bulunan çocukların %43.6'sının fiziksel istismara uğradığı belirtilmiştir (McEven ve Arkadaşları, 2014). Saldırgan olmayan mahkumların %75'i HKD ve aile içi şiddet geçmişi belirtmiştir (Kellert ve Felthous, 1985). Bunun nedeni çocuğun ebeveynin saldırgan davranışını model alması olarak görülmektedir (Flynn, 1999). Saldırgan çocukların aileleri genellikle fiziksel ve sözel saldırganlığı kullanarak çocukları için saldırgan model olurlar (Bandura, 1973). Çalışmamızda da ailesinden şiddet gördüğünü belirten katılımcıların hayvanlara daha fazla kötü davrandığı belirlenmiştir. Az katılımcı tarafından aileden şiddet görme olgusu belirtilmiş olsa da aileden şiddet görme ile ilgili yapılan istatistiksel analizler çalışmanın hipotezlerinde yer aldığı için yapılmıştır. "Ailesinden şiddet gören çocukların hayvana yönelik kötü davranış düzeyleri görmeyenlere göre daha yüksektir." yönündeki 11. hipotez desteklenmiştir. Ancak analiz küçük bir grupta sınırlandırıldığı için genelleme yapılamamaktadır.

"Ailesinden şiddet gören çocukların empati düzeyleri görmeyenlere göre daha düşüktür." yönündeki 12. hipotezin de desteklendiği görülmüştür. Ailesinden şiddet gören öğrencilerin empati becerileri görmeyenlere göre daha düşük bulunmuştur. Bu sonucun nedeni olarak ebeveynlerin kriz durumlarında çocuklarıyla baş etme yöntemi olarak şiddete başvurması görülebilir. Ebeveyn kriz durumunda çocuğuyla duygusal aktarımla iletişim kurmak yerine şiddeti seçtiğinde çocuğun empati becerilerinin gelişmesine yardımcı olamamasıyla sonuçlanmaktadır (Bandura, 1973). Ebeveynlerin çocuklarını duygusal olarak ihmal etmesinin empatiyi köreltebileceği Goleman (1998) tarafından da belirtilmiştir. Önceden de belirtildiği gibi aileden şiddet gören kesimin az olması nedeniyle sonuçlar genelleme değildir.

Ailesinden baş etme yöntemi olarak şiddeti gören çocuğun da şiddet davranışlarında bulunmasının olası olduğu düşünülmektedir. "Ailesinden şiddet gören çocukların saldırganlık düzeyleri görmeyenlere göre daha yüksektir." yönündeki 13. hipotezin de desteklendiği görülmüştür. Kellert ve Felthous (1985) da

saldırgan olan mahkumların 4'te 3'ünün sürekli ve ciddi düzeyde aile tarafından istismar edildiğini belirtmiştir. Bu oran saldırgan olmayan mahkumlarda %10 olarak belirlenmiştir. Fiziksel ve sözel saldırganlığın kullanıldığı çocuk yetiştirme stillerinin çocuklarda ilerleyen dönemlerde saldırgan davranışlara neden olabileceği belirtilmiştir (Gold ve Lewis, 2010).

Sosyal öğrenme kuramından yola çıkarak Agnew (1998) ebeveynlerin hayvanlara yönelik kötü davranışlarının çocuklar tarafından taklit edilebileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda ailelerin davranışları ya da hayvanlara yönelik tutumlarıyla çocuklarının hayvanlara yönelik davranışlarını etkileyebilecekleri düşünülmektedir. İstatistiksel analizlerde de ailesinde hayvana yönelik kötü davranan kişiler bulunan öğrencilerin bulunmayanlara göre anlamlı olarak hayvanlara yönelik daha fazla kötü davranışlarda bulunduğu görülmüştür. Tıpkı ailede şiddete benzer olarak ailede hayvana zarar veren kişilerin çocukların etkilemesi beklendiğinden hipotezlere dahil edilmiş ve bu küçük gruba rağmen analizlerin sonuçları aktarılmıştır. "Ailesinde hayvana zarar veren kişiler olan çocukların hayvana yönelik kötü davranış düzeyleri olmayanlara göre daha yüksektir." yönündeki 14. hipotez desteklenmiştir. Ufak bir katılımcı grubunu incelediğinden dolayı bu sonuçlar da genele yönelik kesin bir bilgi vermemektedir.

Ailesinde hayvanların sevilmediğini belirten çocukların da hayvanlara yönelik kötü davranışlarının daha fazla olacağı düşünülmektedir. Ailede hayvanların sevilmemesinin hayvanlara yönelik önyargı olduğu düşünülmektedir. Ailevi bu değer yargılarının da çocukların hayvanlara bakış açısını etkilemesi mümkündür.

Çocuklarının hayvanları sevmesine izin vermeyen ebeveynlerin bu davranışları çocukların hayvanları olumsuz olarak değerlendirmesine neden olabilir. Daha önceden motivasyonlar kısmında belirtilen "hayvanın doğasına yönelik önyargı" (s. 62) çocukların hayvanlara yönelik kötü davranışlarını motive edebilecektir. Nitekim çalışmanın 15. hipotezi olan "Ailesinde hayvan sevilmeyen çocukların hayvana yönelik kötü davranış düzeyleri sevilenlere göre daha yüksektir." görüşü desteklenmiştir. Literatürdeki çalışmalar da bu değişkene rastlanmadığı için önceki çalışmalarla karşılaştırılamamıştır.

Evcil hayvan sahibi olmanın empati becerilerini geliştirebileceği düşünülmektedir (Ascione, 1992; Poresky, 1996; Anderson ve Olson; 2006). Hayvanlarla çocukların ilişkilerinin geliştirilmesini amaçlayan eğitim programlarında

duygusal problemler yaşayan çocukların bile empati becerilerinde gelişme olduğu görülmüştür (Anderson ve Olson, 2006). Çalışmamızda bu amaçla çocukların evcil hayvan sahibi olup olmadıkları da değerlendirilmiştir. Evcil hayvan sahibi olmayan çocukların empati becerilerinin olanlara göre değişiklik göstermediği görülmüştür. Bu nedenle “Evcil hayvan sahibi olmayan çocukların empati düzeyleri evcil hayvan sahibi olanlara göre daha düşüktür.” yönündeki 10. hipotez desteklenmemiştir. Hipotezin desteklenmeme nedenleri olarak öğrencilerin hayvanlarla geçirdikleri süre, ne kadar zamandır evcil hayvana sahip oldukları ve hayvanlara olan bağlılıkları gibi değişkenlerin etkilemiş olabileceği düşüncesindeyiz. Pagani ve Arkadaşları (2007) da çocukların evcil hayvanlara bağlanma düzeyinin empati beceri düzeylerini etkileyebileceğini belirtmiştir.

Evcil hayvan sahibi olmayan çocukların olanlara göre hayvanlara yönelik daha fazla kötü davranışlar içinde olduğu belirlenmiş, “Evcil hayvan sahibi olmayan çocuklarda olanlara göre hayvana yönelik kötü davranış düzeyi daha fazladır.” yönündeki 9. hipotez desteklenmiştir. Evcil hayvanları olan çocukların karşılaştıkları diğer hayvanlara daha nazik davranması ve kendi hayvanlarını düşünmelerinin daha az kötü davranmalarına neden olduğu düşünülmektedir. Bu yaş gurubu çocuklar belki de evcil hayvanları sayesinde insanlara değil ancak hayvanlara daha kolay empatik tutumlar geliştirebilmektedirler. Hayvanlara yönelik empatinin insanlara genellenebileceği belirtilse de (Thompson ve Gullone, 2003) bu yaş grubundaki çocuklar bu yeteneği kazanmamış olabilirler. Angantyr ve Arkadaşları da (2011) insanların bazen hayvanlara yönelik insanlara yönelik olduğundan daha fazla empatik beceriler geliştirebileceğini belirtmiştir.

Öğrencilerin empati ölçeğinde aldıkları puan ortalamaları aynı yaş grubunda olsalar da ölçeği dilimize adapte eden Yılmaz-Yüksel'in (2003) çalışmasındaki örneklemin ortalamalarından daha yüksek görünmektedir. Bunun nedeninin empatiye daha fazla önem verilmeye başlanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

“Hayvana yönelik kötü davranış düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyi artacaktır.” yönündeki 7. hipotezin desteklendiği görülmüştür. HKD arttıkça saldırganlık da artmaktadır. HKD arttıkça saldırganlık da artmaktadır. Literatürde bulunan çalışmaların çok büyük bir kısmı şiddet davranışı gösterenlerin çocuklukta HKD'lerini araştırmakta ve şiddet suçlularıyla çalışmaktadır (Kellert ve Felthous

1985; Henderson ve Arkadaşları, 2001; Merz-Perez ve Arkadaşları, 2004; Henderson ve Arkadaşları, 2011) Günümüze daha yakın olan literatürde ise çalışmaların genellikle ergenlerle yapıldığı görülmektedir. Lucia ve Killias (2012) ergenlerle yaptıkları çalışmada saldırganlık ve HKD arasında olumlu yönde ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Zdradzinski (2009) tarafından ergenlerle yapılan çalışmada ise ergenlerin kendilerini değerlendirdiği saldırganlık ve HKD arasında .38 düzeyinde bir ilişki belirtilmiş, öğretmenler tarafından değerlendirilen saldırganlık ve HKD arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir ilişki belirtilmemiştir.

Çalışmamızda HKD ve saldırganlık arasındaki korelasyon katsayısının daha yüksek olması beklenmekteydi. Beklenenden düşük bir ilişki görülmesinin tarafımızca 5 nedeni olabilir. Walters (2014) tarafından da belirtildiği gibi 3. bir değişken göz ardı edilmiş olabilir. HKD belirten öğrencilerin bir kısmı öğretmenler tarafından fark edilmemiş olan dolaylı saldırganlığı kullanıyor olabilirler. Dollard ve Arkadaşları (1939) tarafından belirtilen E-SH'ye (Engelleme-Saldırganlık Hipotezi) göre saldırganlıklarını bastırılmış olabilirler ve saldırganlık ihtiyaçlarını hayvanlara yönelik kötü davranışta bulunarak gideriyor olabilirler. HKD ve saldırganlık arasındaki ilişki bu yaşlarda tam olarak ortaya çıkmamış olabilir. Belki de ilerleyen dönemlerde HKD yerini saldırganlığa bırakmaktadır. Tarafımızca en önemlisi olarak görülen son neden ise saldırganlığın öğrenciler tarafından değil, öğretmenler tarafından değerlendirilmiş olmasıdır. Bazı prosedürlerden dolayı öğrencilere saldırganlık ölçeği uygulanmamıştır. Cassidy ve Asher (1992), yaptıkları çalışmada sınıf içi sosyometri sonuçları ile öğrencilerin kendilerini değerlendirdiği saldırganlık envanterini karşılaştırdıklarında iki değerlendirme arasında .75 düzeyinde bir ilişki belirtirken, Zdradzinski (2009) öğrencilerin saldırganlıkla ilgili kişisel beyanı ile öğretmenlerin değerlendirdiği saldırganlık arasında .21 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir sonuç elde etmiştir. Öğretmenlerin saldırgan öğrencileri doğru olarak tespit edememe ihtimali bulunmaktadır.

Saldırganlık ve HKD arasındaki orta düzey ilişkiden de yola çıkarak HKD belirten öğrencilerin daha saldırgan olması beklenmektedir. İstatistiksel sonuçlarda hayvanlara kötü davrandığını belirten çocukların belirtmeyenlere göre saldırganlık düzeyleri arasında ciddi düzeyde ve anlamlı bir farklılık görülmektedir. "Hayvana yönelik kötü davranışta bulunan öğrencilerin saldırganlık düzeyleri hayvana yönelik kötü davranışta bulunmayan öğrencilere göre daha yüksektir." yönündeki 5. hipotezin desteklendiği görülmüştür. HKD belirten öğrenciler daha saldırgan,

ancak saldırgan olan öğrencilerin daha fazla HKD belirtmekte olduğu söylenemez. Ancak HKD'nin, saldırganlık davranışından daha fazla görüldüğü belirtilmiştir (Lucia ve Killias, 2012). Bu nedenle HKD'nin saldırganlık üzerine olan etkisinin incelenmesi oldukça önemlidir.

HKD ve empatinin de birbirleriyle ters yönde ilişkili olduğu hipotezi desteklenmiştir. Eckardt (2009) tarafından yapılan çalışmada empatik endişe, bakış açısı alma ve genel empati düzeyinin HKD ile olumsuz yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda çalışmamızdaki "Hayvana yönelik kötü davranış düzeyi arttıkça empati düzeyi azalacaktır." yönündeki 6. hipotez de desteklenmiştir. Beklenenden düşük düzeyde bir ilişki bulursa da 8-10 yaş grubunda zaman aralıklarıyla yapılan çalışmada da empati ve HKD arasında ilk ölçümlerde .25 ikinci ölçümlerde .37 düzeylerinde ilişkiler bulunmuştur (Thompson ve Gullone, 2003). İlişkinin beklenenden düşük olması, HKD'de bulunan bazı öğrencilerin bunu uzun zaman önce yapmış olmalarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Empati anı ölçmekteyken, önceden yapılmış HKD farklı bir zamanı ölçmektedir. Bunun yanında empatinin 7-10 yaş aralığında olgunluğa ulaştığı düşünülmektedir (Hoffman, 2008). Çalışmamızda 9 yaş grubunun da çoğunlukta olması olgun empati becerilerine erişmemiş olma ihtimallerini düşündürmektedir.

HKD belirten öğrencilerin aynı zamanda empatilerinin daha düşük olması beklenmekteydi. Bu amaçla yapılan istatistiksel analizlerde "Hayvana yönelik kötü davranışta bulunan öğrencilerin empati düzeyleri hayvana yönelik kötü davranış göstermeyenlere göre daha düşüktür." şeklindeki 4. hipotezin desteklendiği görülmüştür. HKD belirten, HKD potansiyeli olan ve HKD belirtmeyen öğrencilerin empati becerileri arasında fark olduğu belirlenmiştir. HKD belirten ve belirtmeyen öğrencilerin empati becerileri arasında anlamlı düzeyde bir fark belirlense de HKD belirten ve belirtmeyen öğrencilerin empati düzeyleri arasında daha yüksek bir fark olması beklenmektedir.

"Saldırganlık düzeyi arttıkça empati düzeyi azalacaktır" yönündeki 8. hipotezimizin de desteklendiği belirlenmiştir. Saldırgan öğrencilerin empati düzeylerinin daha düşük olduğu bulunmuştur. Allemand ve Arkadaşlarına (2015) göre az empati becerisi gösteren kişiler karşısındaki kişiye verebilecekleri zararı ve davranışın sonuçlarını düşünemezler. Bu durum kişinin karşısındakinin duygusunu hissedememesi ve kendi odaklı hareket etmesine neden olabilir. Saldırganlık ve

empati düzeyleri arasında zayıf bir ilişki görülmesinin nedeni olarak saldırganlığın öğretmenler tarafından değerlendirilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca, Lovett ve Sheffield (2006) konu üzerine yapılmış çalışmalarını incelemiş ve saldırganlık ve empati arasındaki ilişkiler incelenirken, 3. değişkenlerin çoğunlukla göz ardı edildiğini belirtmişlerdir. Araştırmada beklenen düzeyden daha düşük bir ilişkinin çıkmış olması farklı değişkenlerden kaynaklanabilmektedir. Son olarak saldırganlık ve empati arasında beklenenden düşük bir ilişki çıkmasının nedeni düşük duygusal empati ancak yüksek bilişsel empatinin saldırganlığı arttırabilme olasılığıdır. Bilişsel empatisi yüksek olan çocuklar karşıdakinin duygusal durumunu anlayabildikleri ancak duygusal olarak deneyimleyemedikleri için saldırganca davranabilirler. Karşısındakinin duygusal durumunu kavrayabilmek çocuğun karşısındakinin hangi davranışlardan etkilenebileceğini anlamasına yardımcı olabilir. Vossen ve Arkadaşları (2015) da fiziksel saldırganlığın duygusal empati ve sempati ile olumsuz yönde ilişkisinin beklendiğinin bilişsel empati ile olumsuz yönde güçsüz bir ilişkisi ya da ilişkisizliğinin beklenebileceğini belirtmiştir.

EÖ'nün puanlarını içeren analizlerde genellikle beklenen sonuçların alınamaması empatinin ölçülmesi ile ilgili yöntemsel sorunlardan kaynaklanabilmektedir. Empati kişilerin beyanına dayandığında olumlu yönde çarpıtılabilmektedir (Roberts ve Arkadaşları, 2014). Kişisel beyanlarının doğruluğu kişinin kendini fark etmesi ve dürüstlüğüne bağlıdır, bu iki özellik saldırgan çocuklarda diğerlerine nazaran daha az olabilmektedir (Lovett ve Sheffield, 2006). Sonuçta empati kişiler için olumlu ve istenen bir özelliktir. HKD belirten ve saldırgan olan öğrencilerin empati becerilerini olduğundan fazla göstermeleri, ilişkilerin düşük çıkmasına neden olmuş olabilir.

Bunun yanında araştırmada kullanılan Bryant tarafından geliştirilen ancak Türkçe formu kullanılan EÖ, Vossen ve Arkadaşları (2015) tarafından bilişsel ve duygusal empati ayırmadan ölçtüğü ve duygusal empati ile sempatiyi benzer kavramlar olarak gördüğü için eleştirilmiştir. Bu nedenle ölçek empatiden ziyade empatiyle birlikte kullanılan farklı kavramları da ölçebilmektedir.

Hipotezlerin sınanmasının ardından HKD'nin hangi değişkenler tarafından açıklandığının belirlenmesi amacıyla yapılan hiyerarşik regresyon analizinde cinsiyet, evcil hayvan sahipliği, ailedeki hayvan sevgisi, empati ve saldırganlık değişkenlerinin %25 oranında etkili olduğu görülmüştür. Bu değişkenler arasında en

fazla saldırganlık ve empatinin rol oynadığı görülmekle birlikte, saldırganlık ve empati denkleme dahil edildiğinde evcil hayvan sahipliği, ailedeki hayvan sevgisi değişkenlerinin de etkisini etkilemektedir. Taylor ve Signal (2005) empatik endişe ve cinsiyetin hayvana yönelik tutum ve davranış üzerinde belirleyici olduğu ve bu iki değişkenin hayvana yönelik tutum ve davranışların %13.7'sini açıkladığını belirtmiştir. Zdradzinski'nin (2009) benzer çalışmasında HKD'nin %48'lik bir kısmının empati ve kurallara uymama değişkenleri tarafından açıklandığı belirtilmiştir. Farklı sonuçlar alınmasının nedeninin farklı yaş gruplarıyla çalışılmış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Literatürde HKD'yi etkileyen farklı değişkenler de incelenmektedir. Oleson ve Henry (2009) tarafından yapılan çalışmada kişilerin güç ihtiyacının ve düşmanlık özellikleri barındırmasının HKD'nin %26'sını açıklayabileceği belirtilmiştir. Bunun nedeni olarak gücü elinde bulunduran kişilerin daha fazla katı-duygusuz kişilik özelliklerine sahip oldukları gösterilmiştir. Düşmanlık özelliğine sahip olan kişilere göre ise çevredeki kişiler ve hayvanlar, şefkat ve saygıya değer görülmeğe çok hedef olarak görülmektedirler (Oleson ve Henry, 2009).

HKD'yi etkileyen %25'lik kısmın dışında farklı değişkenler tarafından da etkilenebileceği düşünülmektedir. Vaughn ve Arkadaşları (2009) kişilik bozukluklarının görülme yaygınlığının HKD belirten grupta daha yaygın olduğunu belirtmektedir. Ancak ilk olarak hangisinin diğerini etkilediği kesin değildir. Kişilik bozukluklarının yanında çocuklarda görülen Tavrı Bozukluğunun HKD ile ilişkisi olduğu bazı araştırmalar tarafından belirtilmiştir (Arluke ve Arkadaşları, 1999; Boat ve Arkadaşları, 2011). Dadds ve Arkadaşları (2004) tarafından yapılan çalışmada HKD'nin hiperaktivite ile ilişkisi olduğu ve zayıf dürtü kontrolünden kaynaklanabileceği belirtilmiştir. Ancak hiperaktivite, Tavrı Bozukluğu ve diğer kişilik bozukluklarının HKD ile ilişkisinin araştırılması klinik gruplarla mümkündür.

Klinik olmayan gruplarla yapılan çalışmalarda HKD'nin ailedeki alkolizm (Kellert ve Felthous, 1985), şiddet görülen ebeveynin cinsiyeti (Flynn, 1999), aile içi şiddete maruz kalma (Ascione, 1998), hayvanlara yönelik tutumlar (Taylor ve Signal, 2005), katı-duygusuz kişilik özellikleri (Dadds ve Arkadaşları, 2006) 5 büyük faktör kuramı (Eckardt, 2009) gibi değişkenlerden etkilendiği belirtilmiştir. Bunun yanında Tapia (1971) mental retardasyon tanısı olan çocukların büyük bir kısmında HKD'nin görüldüğünü belirtmiştir. Sonuç olarak HKD birçok farklı değişken tarafından

açıklanabilmektedir, ancak literatürde en çok saldırganlık, empati ve aile içi şiddet değişkenleriyle birlikte incelendiği görülmektedir.

Çalışmamızın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak öğrencilere uygulanmak istenen “Saldırganlık Ölçeği” İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından öğrencilerin yaşına uygun bulunmadığından dolayı öğrencilerin saldırgan davranışları öğretmenlerine sorulmuştur. Gelecek çalışmalarda saldırganlığın bizzat katılımcılara sorulmasının faydası olacağına inanılmaktadır.

Ülkemizde bu konuda yapılan ilk çalışma olması nedeniyle standart bir ölçek bulunmuyor olması araştırmanın sınırlılıklarından biridir. Ölçek doğru bir yöntemle dilimize çevrilmiş olsa da güvenilirlik ve geçerlik çalışması henüz yapılmamıştır.

Çalışmada şiddet gören öğrenci grubunun az olması nedeniyle bu değişken regresyon analizine dahil edilememiştir. Oysaki HKD çalışmalarında bu değişken oldukça önemli olarak görülmektedir.

HKD'nin klinik rahatsızlıklarla da bağlantılı olduğu düşünüldüğünde, zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin formları öğretmenlerden alınan bilgilerle iptal edilmiştir. Ancak Tavrız Bozukluğu olan, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan öğrenciler ve psikiyatrik problemler yaşayan öğrenciler belirlenememiştir. Bu grubun çok az sayıda olduğu düşünülmektedir, ancak yine de örneklemin içine dahil olmuş olma ihtimalleri bulunmaktadır.

Gelecek çalışmalarda bilişsel ve duygusal empatiyi ayrı ölçen bir ölçeğin kullanılması öncelikli olarak önerilmektedir. Saldırganlık ile ilgili veriler katılımcılardan toplanmalıdır. HKD ile ilgili olarak ilk kaç yaşında bu davranışa başladıkları, davranış anındaki motivasyonları, onlara göre HKD'nin ne demek olduğunun sorulmasının davranışın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağını düşünmekteyiz. Bunun yanında çocukların hangi tip hayvana sahip oldukları, ailede kimden şiddet gördüklerinin, ailelerinden başka yakın çevrelerinde hayvana zarar veren kişiler olup olmadığının sorulmasının yapılacak betimsel analizlerde daha açıklayıcı olacağı düşünülmektedir. Konunun farklı yaş gruplarıyla ve klinik ortamda da incelenmesinin ülkemizdeki HKD olguları hakkında bilgiler vereceği görüşündeyiz. Son olarak HKD ile ilgili bilgilerin tarama yönteminden ziyade görüşme yöntemiyle yapılmasının da önemli bilgiler vereceği kanaatindeyiz.

6. SONUÇ

Bu çalışmada ilkököl öğrencilerinde hayvana yönelik kötü davranışla empati ve saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonuçlarının hayvanlara yönelik kötü davranışları azaltmak için geliştirilebilecek hayvan sevgisine ve hayvanlara yönelik empatiyi artıracak eğitim programlarının gerekliliğine dikkat çekmesi beklenmektedir. Bunun yanında saldırganlık ve hayvana yönelik kötü davranış arasındaki ilişkinin “Hayvanları Koruma Kanunu” ve “Türk Ceza Kanunu” nda yapılacak düzenlemelere ışık tutması beklenmektedir.

Katılımcılar 8-12 yaş aralığında çoğunluğu 9-10 yaşında olan ve İstanbul’un 7 farklı ilçesinde okuyan ilkököl 4. sınıf öğrencileri ve bu öğrencilerin öğretmenleridir. Öğrencilere hayvanlara yönelik kötü davranışları ve empati becerileri ile ilgili ölçekler verilmiş, öğretmenlerine ise öğrencilerinin saldırgan davranışlarını ölçmek amaçlı sosyal davranış öğretmen değerlendirme formu verilmiştir.

Öğrencilerin %21.2’sinin hayvanlara yönelik kötü davranışta bulunduğu belirlenmiştir. En çok “korkutma” ve “kovalama” davranışlarının yapıldığı, en fazla böceklere ve memeli hayvanlara zarar verildiği görülmüştür. Hayvana yönelik kötü davranışta bulunan öğrencilerin çoğunlukla bu davranışlarını tek başına yapma eğiliminde olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada cinsiyet, hayvana yönelik kötü davranış, empati ve saldırganlık değişkenleri arasında ilişki bulunmuştur. Erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla hayvana yönelik kötü davranışta bulunduğu, daha saldırgan olduğu ve empati becerilerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Hayvana yönelik kötü davranışta bulunma ile empati ve saldırganlık değişkenleri arasında bir ilişki bulunmuştur. Hayvana kötü davrandığını belirten katılımcıların daha saldırgan olduğu ve empati becerilerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Hayvanlara yönelik kötü davranışla empati becerileri arasında ters yönde bir ilişki bulunurken saldırganlık ile doğrusal yönde bir ilişki bulunmuştur. Hayvanlara yönelik kötü davranışla saldırganlık arasında doğrusal yönde bir ilişki bulunmuştur.

Evcil hayvan sahibi olan öğrencilerin hayvanlara daha az kötü davrandığı görülmüş, evcil hayvan sahibi olan öğrencilerle olmayan öğrencilerin empati

becerileri arasında bir farklılık görülmemiştir. Ailesinden şiddet gören öğrencilerin empati becerilerinin daha az gelişmiş olduğu ve hayvanlara daha fazla kötü davranışta bulunduğu belirlenmiştir. Ailesinde hayvana zarar veren kişiler olan öğrencilerin hayvanlara yönelik daha fazla kötü davranışta bulunduğu belirlenmiştir. Ailesinde hayvan sevilmeyen öğrencilerin de hayvanlara yönelik daha fazla kötü davranışta bulunduğu görülmüştür.

Elde edilen verilerle çalışmamızda bir hipotez hariç hepsinin desteklendiği görülmüştür. Hayvanlara yönelik kötü davranış etkilediği ve etkilendiği değişkenler itibariyle daha fazla önem verilmesi gereken bir davranıştır. Hayvana yönelik kötü davranışlara karşı yapılacak psiko-sosyal çalışmaların ve yasal düzenlemelerin bu tip davranışları ve beraberinde getirebileceği saldırganlık davranışlarını azaltması hem toplum sağlığı hem de hayvanların refahı açısından önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

“2004 Tarih, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu” Çevrimiçi

Erişim:<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf> Erişim Tarihi:
19.02.2016

2004 Tarih, 5199 Sayılı Türkiye Hayvanların Korunması Dair Kanun” Çevrimiçi

Erişim:<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060512-7.htm> Erişim Tarihi:
19.02.2016

“2002 Tarih Avustralya Hayvanları Koruma Yasası” Çevrimiçi

Erişim:http://www.austlii.edu.au/au/legis/wa/consol_act/awa2002128/ Erişim Tarihi:
19.02.2016

“1985 Tarih, C-46 sayılı Kanada Ceza Kanunları”, Çevrimiçi Erişim:<http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-46.pdf> Erişim Tarihi: 19.02.2016

“1994 Tarih 1094 Sayılı Almanya Hayvan Hakları Yasası” Çevrimiçi

Erişim:<https://www.animallaw.info/statute/germany-cruelty-german-animal-welfare-act> Erişim Tarihi: 19.02.2016

“1997 tarih 106 nolu Polonya Hayvanları Koruma Yasası” Çevrimiçi

Erişim:<https://www.animallaw.info/statute/poland-cruelty-polish-animal-protection-act>
Erişim Tarihi: 19.02.2016

“2006 tarih C- 45 sayılı Birleşik Krallık Hayvanları Koruma Kanunu” Çevrimiçi

Erişim:http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/45/pdfs/ukpga_20060045_en.pdf
Erişim Tarihi: 19.02.2016

“2008 Tarih 9 Sayılı .sudan Ceza Kanunları” Çevrimiçi

Erişim:<http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ss/ss014en.pdf> Erişim Tarihi:
19.02.2016

“1973 Tarih, 105 Sayılı Japonya Hayvanları Koruma Yasası” Çevrimiçi

Erişim:<https://www.animallaw.info/statute/jp-cruelty-law-concerning-protection-and-control-animals> Erişim Tarihi: 19.02.2016

“2007 Tarih Güney Kore Hayvanları Koruma Yasası” Çevrimiçi

Erişim:<http://www.koreananimals.org/animals/apl/2007apl.htm#a25> Erişim Tarihi:

19.02.2016

Agnew, R. (1998). The causes of animal abuse: A Social-Psychological Analysis. *Theoretical Criminology*, 2 (2), 177-209, doi: 10.1177/1362480698002002003

Allemand, M., Steiger, A., Fend, A.E. (2015). Empathy Development in Adolescence Predicts Social Competencies in Adulthood. *Journal of Personality*, 83 (2), 229-241, DOI: 10.1111/jopy.12098

Anderson, C.A., Bushman, B.J. (2002). Human Aggression. *Annual Reviews of Psychology*, 27-51

Anderson K.L., Olson, M.R. (2006). The value of a dog in a classroom of children with severe emotional disorders. *Anthrozoös: A multidisciplinary journal of the interactions of people and animals*, 19(1), 35-49. DOI:10.2752/089279306785593919

Angantray, M., Eklund, J., Hansen, E.M. (2011). A Comparison of Empathy for Humans and Empathy for Animals. *Anthrozoös: A multidisciplinary journal of the interactions of people and animals*, 24(4), 369-377. DOI: 10.2752/175303711X13159027359764

Archer, J. (2004). Sex Differences in Aggression in Real-World Settings: A Meta-Analytic Review, *Review of General Psychology*, 8(4), 291-322.

Arluke, A., Luke, C. (1997). Physical Cruelty toward Animals in Massachusetts, 1975- 1996. *Society & Animals*, 5(3), 195-204, DOI: 10.1163/156853097X00123

Arluke, A., Levin, J., Luke, C., Ascione, F. (1999). The Relationship of Animal Abuse to Violence and Other Forms of Antisocial Behavior. *Journal of Interpersonal Violence*, 14 (9), 963-975

Arslandoğlu, C. (2012). *Farklı Bölümlerde Öğrenim Gören Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeyleri ve Saldırganlık İlişkisinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü:Ankara

Ascione, F.R. (1992). Enhancing Children's Attitudes About the Humane Treatment of Animals: Generalization to Human-Directed Empathy. *Anthrozoös*, 5 (3), 176-191. DOI:10.2752/089279392787011421

Ascione, F.R., Thompson, T.M., Black, T. (1997). Childhood cruelty to animals: Assessing cruelty dimensions and motivations, *Anthrozoös: A multidisciplinary journal of the interactions of people and animals*, 10 (4), 170-177, DOI:10.2752/089279397787001076

Ascione, F. R. (2001). Animal Abuse and Youth Violence. *Juvenile Justice Bulletin*, 1-15

Bandura, A., Ross, D., Ross, S.A. (1963). Imitation of film-mediated aggressive models. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(1), 3-11, <http://dx.doi.org/10.1037/h0048687>

Bandura, A. (1973). **Aggression: a social learning analysis**. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall

Batanova, M.D., Loukas, A. (2011). Social Anxiety and Aggression in Early Adolescents: Examining the Moderating Roles of Empathic Concern and Perspective Taking. *Journal of Youth and Adolescence*, 40 (11), 1534-1543, doi: 10.1007/s10964-011-9634-x

Batanova, M., Loukas, A. (2014). Unique and Interactive Effects of Empathy, Family, and School Factors on Early Adolescents' Aggression. *Journal of Youth and Adolescence*, 43 (11), 1890-1902, doi: 10.1007/s10964-013-0051-1

Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*, 106(1), 59-73

Besel, L.D.S., Yuille, J.C. (2010). Individual differences in empathy: The role of facial expression recognition, *Personality and Individual Differences*, 49 (2), 107-112, doi:10.1016/j.paid.2010.03.013

Björkqvist, K., Österman, K., Kaukiainen, A. (2000). Social intelligence – empathy = aggression? *Aggression and Violent Behavior*, 5 (2), 191-200, doi:10.1016/S1359-1789(98)00029-9

- Blanke, E.S., Raters, A., Ridiger, M. (2014). Nice to meet you--adult age differences in empathic accuracy for strangers, *Psychology and Aging*, 30 (1), 149-159. <http://dx.doi.org/10.1037/a0038459>
- Boat, B.W. Pearl, E., Barnes, J.E., Richey, L., Barzman, D., Putnam, F.W. (2011). Childhood cruelty to animals: psychiatric and demographic correlates. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 20 (7), 812-819, DOI:10.1080/10926771.2011.610773
- Bryant, B.K (1982). An Index of Empathy for Children and Adolescents. *Child Development*, 53(2), 413-425, DOI: 10.2307/1128984
- Bushman, B.J., Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75 (1), 219-229
- Björkqvist, K., Österman, K., Kaukiainen, A. (2000). Social Intelligence – Empathy = Aggression? *Aggression and Violent Behavior*, 5 (2), 191-200
- Camodeca, M., Goossens, F.A., Terwogt, M.M., Schuengel, C. (2002). Bullying and Victimization Among School-age Children: Stability and Links to Proactive and Reactive Aggression, *Social Development*, 11 (3), 332-345
- Carrier, L.M., Spradlin, A., Bunce, J.P., Rosen, L.D. (2015). Virtual empathy: Positive and negative impacts of going online upon empathy in young adults, *Computers in Human Behavior*, 52, 39-48, [doi:10.1016/j.chb.2015.05.026](https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.05.026)
- Cassidy, J., Asher, S.R. (1992). Loneliness and Peer Relations in Young Children. *Child Development*, 63(2), 350-365
- Chikovani, G., Babuadze, L., Iashvili, N., Gvalia, T., Surguladze, S. (2015). Empathy costs: Negative emotional bias in high empathisers, *Psychiatry Research*, 229 (1-2), 340-346, [doi:10.1016/j.psychres.2015.07.001](https://doi.org/10.1016/j.psychres.2015.07.001)
- Cuff, B.M.P., Brown, S.J., Taylor, L., Howat, D.J. (2014). Empathy: A Review of the Concept, *Emotion Review*, doi:10.1177/1754073914558466

Cummins, A., Piek, J.P., Dyck, M.J. (2005). Motor coordination, empathy, and social behaviour in school-aged children. *Developmental Medicine & Child Neurology* ,7, 437- 442

Çalışkan, N., Aydın, M., Aslander, M. (2014). Empati ve Hayvanlarla İletişim. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (1), 29-42

Çankaya, G., Ergin, H. (2015). Çocukların Oynadıkları Oyunlara Göre Empati ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1(2), 283-297

Dadds, M. R., Whiting, C., Bunn, P., Fraser, J. A., Charlson, J. H., Pirola-Merlo, A. (2004). Measurement of Cruelty in Children: The Cruelty to Animals Inventory. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32 (3), 321-334

Dadds, M.R., Whiting, C., Hawes, D.J. (2006). Associations among cruelty to animals, Family conflict, and psychopathic traits in childhood. *Journal of Interpersonal Violence*, 21 (3), 411-429, doi: 10.1177/0886260505283341

Davis, M.H. (2004). Empathy: Negotiating the Border Between Self and Other. Tiedens, L.Z., Leach C.W. (Ed.) **Studies in emotion and social interaction** içinde (1-42). New York: Cambridge University Press.

Denson, T.F., Dwall, C.N., Finkel, E.J. (2012). Self-control and Aggression, *Current Directions in Psychological Science*, 21 (1), 20-25

Deveci, H., Karadağ, R., Yılmaz, F. (2008). İlköğretim Öğrencilerinin Şiddet Algıları. *Electronic Journal of Social Sciences*, 7 (24), 351-368

Dwall, C.N., Baumeister, R.F., Stillman, T.F, Gailliot, M.T. (2007). Violence restrained: Effects of self-regulation and its depletion on aggression, *Journal of Experimental Social Psychology*, 43 (1), 62-76

Dwall, C.N., Anderson, C.A., Bushman, B.J. (2011). The general aggression model: Theoretical extensions to violence, *Psychology of Violence*, 1 (3), 245-258

DSM-III (1987). Diagnostic and statistical manual of mental disorders. Third edition. Washington: American Psychiatric Publishing.

Dodge, K.A., Coie, J.D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups, *Journal of Personality and Social Psychology*, 53 (6), 1146-1158

Dodge, K.A., Crick, N.R. (1990). Social Information-Processing Bases of Aggressive Behavior in Children, *Personality and Social Psychology Review*, 16 (1), 8-22

Dollard, J., Miller, N.E., Doob, L.W., Mowrer, H.O., Sears, R.R. (1939). **Frustration and Aggression**. London: H. Milford, Oxford university press

Domes, G., Hollerbach, P., Vohs, K., Mokros, A., Habermeyer, E. (2013). Emotional Empathy and Psychopathy in Offenders: An Experimental Study, *Journal of Personality Disorders*, 27(1), 67–84, <http://dx.doi.org/101521pedi201327167>

Dökmen, Ü. (2001). **Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati**. İstanbul:Sistem Yayıncılık

Dönmez, B. (2013). Hayvanlara Yönelik İşlenen Suçlar. *Journal of Yaşar University*, 903-925.

Eckardt, A.C. (2009). *The Relationship among Empathy and Personality in Undergraduate Students' Attitudes toward Animals*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hofstra Üniversitesi: Hempstead

Eisenberg, N., Miller, P.A. (1987). The relation of empathy to prosocial and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 101(1), 91-119. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.101.1.91>

Eisenberg, N. (2003). Prosocial Behavior, Empathy, and Sympathy. Bornstein, M.H., Lucy, D., Keyes, C.L.M., Moore, K.A. ,(Ed.), *Well-being: Positive development across the life course*. **Crosscurrents in contemporary psychology** içinde (s. 253-265). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers

Erlanger, A.C.E., Tsytsarev, S.V. (2012). The relationship between empathy and personality in undergraduate student's attitudes toward nonhuman animals, *Society&Animals*, 20 (1), 21-38, DOI: 10.1163/156853012X614341

Eron, L.D. (1987). The development of aggressive behavior from the perspective of a developing behaviorism, *American Psychologist*, 42 (5), 435-442

Feshbach, S. (1964). The function of aggression and the regulation of aggressive drive. *Psychological Review*, 71(4), 257-272. <http://dx.doi.org/10.1037/h0043041>

Feshbach, S. (1967). The function of aggression and the regulation of aggressive drive. *Psychological Review*, 71 (4), 257-272.

Feshbach, N.D., Feshbach, S. (1969). The relationship between empathy and aggression in two age groups. *Developmental Psychology*, 1(2), 102-107, <http://dx.doi.org/10.1037/h0027016>

Feshbach, N.D. (1978). Studies of empathic behaviour in children. *Progress in Experimental Personality Research*, 8, 1-47.

Flynn, C. P. (1999). Exploring the Link between Corporal Punishment and Children's Cruelty to Animals. *Journal of Marriage and Family*, 61(4), 971-981, DOI: 10.2307/354017

Flynn, C.P. (2001). Acknowledging the "Zoological Connection": A Sociological Analysis of Animal Cruelty. *Society & Animals*, 9(1),71-87. DOI: 10.1163/156853001300109008

Geen, E.G. (2001). **Human Aggression**, Philadelphia: Open University Press

Findlay, L.C., Girardi, A., Coplan, R.J. (2006). Links between empathy, social behavior, and social understanding in early childhood. *Early Childhood Research Quarterly*, 21(3), 347-359, [doi:10.1016/j.ecresq.2006.07.009](https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2006.07.009)

Freedman, J. L., Sears, D. O., Carlsmith, J. M. (2003). *Sosyal Psikoloji*. Çev: Ali Dönmez, 4.Baskı, Ankara: İmge Yayınevi.

Gleyzer, R., Felthous, A. R., Holzer, C. E. (2002). Animal Cruelty and Psychiatric Disorders. *Journal of American Academy of Psychiatry and Law*, 30, 257-65,

Gold, J., Lewis, M (2010). The Etiology of youth violence: A cognitive-emotional model. Arsenio, W.F., Lemerise, E.A. (Ed.). **Emotions, Aggression and Morality**

in Children Bridging Development and Psychopathology. Washington,DC: American Psychological Association

Goleman, D. (1998). **Duygusal Zeka: Neden IQ'dan daha önemlidir?** İstanbul: VarlıkYayınları

Gordon, G., Dalton, S., Kolbert, J.B., Kanyongo, G.Y., Crothers, L.M. (2014). Proactive and reactive aggression and cognitive and affective empathy among students in middle childhood., *International Journal of School and Cognitive Psychology*, 2 (105), doi: 10.4172/ijscp.1000105

Guymer, E.C., Mellor, D., Luk, E.S.L., Pearse, V. (2001). The Development of a Screening Questionnaire for Childhood Cruelty to Animals. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42 (8), 1057-1063. doi:<http://dx.doi.org/10.1017/S0021963001007855>

Harris, S.T., Picchioni, M.M. (2013). A review of the role of empathy in violence risk in mental disorders. *Aggression and Violent Behavior*, 18 (2), 335–342, doi:[10.1016/j.avb.2012.12.003](http://dx.doi.org/10.1016/j.avb.2012.12.003)

Hayvan Hakları Federasyonu. **Uluslararası Cenevre Hayvan Hakları Mahkemesi.** Çevrimiçi Erişim:<http://www.haytap.org/index.php/pdf/20070529167/diger-ulkelerde-yasalar/uluslararasi-cenevre-hayvan-haklari-mahkemesi.pdf> Erişim Tarihi: 19.02.2016

Hein, G., Singer, T. (2008). I feel how you feel but not always: the empathic brain and its modulation. *Cognitive neuroscience*, 18(2), 153-158, doi:10.1016/j.conb.2008.07.012

Henderson, B.B., Hensley, D., Tallichet, S.E. (2011). Childhood Animal cruelty methods and their link to adult interpersonal violence, *Journal of Interpersonal Violence*, 1-17, 10.1177/0886260510383038

Hensley, D., Tallichet, S.E. (2005).Animal Cruelty Motivations Assessing Demographic and Situational Influences, *Journal of Interpersonal Violence*, 20 (11) 1429-1443, doi: 10.1177/0886260505278714

Hensley, D., Tallichet, S.E., Dutkiewicz, E.L. (2011). Examining demographic and situational factors on animal cruelty motivations, *International Journal of Offender Therapy Comparative Criminology*, 55(3), 492-502, doi: 10.1177/0306624X10362661

Henry, B.C. (2006). Empathy, home environment, and attitudes toward animals in relation to animal abuse, *Anthrozoös: A multidisciplinary journal of the interactions of people and animals*, 19 (1), 17-34, DOI:10.2752/089279306785593847

Hinnant, J.B., O'Brien, M. (2007). Cognitive and Emotional Control and Perspective Taking and Their Relations to Empathy in 5-Year-Old Children. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 168 (3), 301-322, DOI:10.3200/GNTP.168.3.301-322

Hoffman, M.L. (1977). Sex differences in empathy and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 84 (4), 712-722, <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.84.4.712>

Hoffman, M.L. (2008). Empathy and Prosocial Behavior. Lewis, M., Haviland-Jones, J.M., Barret, L.F., (Ed.), **Handbook of Emotions** içinde (440-455). https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=uIQQskejGwUC&oi=fnd&pg=PA440&dq=Empathy+and+prosocial+behavior+&ots=3OWpNThjw8&sig=6PgngdZguWXBVxM1uxKQc5btSk8&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Hoffman, M.L. (2001). Toward a comprehensive empathy-based theory of prosocial moral development. Bohart, A.C., Stipek, D.J. (Ed.) **Constructive & destructive behavior: Implications for family, school, & society** içinde (61-86). Washington, DC, US: American Psychological Association

Hong, S. (2015). **What are the penalties for animal cruelty in cities around the world?** Çevrimiçi Erişim: http://www.hopesandfears.com/hopes/city/city_index/215927-city-index-animal-rights. Erişim Tarihi: 19.02.2016

Huesmann, L.R., Eron, L.D., Lefkowitz, M.M., Walder, L.O. (1984). Stability of aggression over time and generations, *Developmental Psychology*, 20 (6), 1120-1134.

Huesmann, L.R., Guerra, N.G. (1997). Children's normative beliefs about aggression and aggressive behavior, *Journal of Personality and Social Psychology*, 72 (2), 408-419. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.72.2.408>

Humane Society of the United States (2015). **Animal Cruelty Facts and Statistics: Statistics on the victims and current legislative trends.** Çevrimiçi

Erişim:http://www.humanesociety.org/issues/abuse_neglect/facts/animal_cruelty_facts_statistics.html. Erişim Tarihi: 19.02.2016

Kamphuis, J., Meerlo, P., Koolhaas, J.M., Lancel, M. (2012). Poor sleep as a potential causal factor in aggression and violence, *Sleep Medicine*, 13 (4), 327-334, [doi:10.1016/j.sleep.2011.12.006](https://doi.org/10.1016/j.sleep.2011.12.006)

Krahe, B. (2013). **The Social Psychology of Aggression.**https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=6f1Uc3jzJUC&oi=fnd&pg=PP2&dq=THE+SOC%C4%B0AL+PYSCHLOGY+OF+AGGRESS%C4%B0ON+KRAHE&ots=9nQIUd0Mud&sig=67CGigCNUx0pNBMhf8oOCc1CBUo&redir_esc=y#v=onepage&q=THE%20SOC%C4%B0AL%20PYSCHLOGY%20OF%20AGGRES%C4%B0ON%20KRAHE&f=false

Kaukianen, A., Björkqvist, K., Lagerspetz, K., Österman, K., Salmivalli, C., Rothberg, S., Ahlbom, A. (1999). The relationships between social intelligence, empathy, and three types of aggression, *Aggressive Behavior*, 25 (2), 81–89, DOI: 10.1002/(SICI)1098-2337(1999)25:2<81::AID-AB1>3.0.CO;2-M

Kellert, S. R., Felthous, A. R. (1985). Childhood Cruelty to Animals among Criminals and Non-criminals. *Human Relations*, 38, 1113-1129. [doi: org/10.1177/001872678503801202](https://doi.org/10.1177/001872678503801202)

Ladson, S. (2014). *Relationship among childhood and adolescent animal cruelty, empathy, attachment, and violence toward humans.* Yayınlanmamış doktora tezi. Uluslararası Alliant Üniversitesi Klinik Adli Psikoloji: California, Fresno

Lefkowitz, M.M., Eron, L.D., Walder, L.O., Huesmann, L.R. (2013). **Growing up to be violent: A longitudinal study of the development of aggression,** <https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=QsdGBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=GROWING+UP+TO+BE+VIOLENT+&ots=DNesf18F5G&sig=MEVaEXh->

[ZKs5uepy827dJ7Fr8Hk&redir_esc=y#v=onepage&q=GROWING%20UP%20TO%20OBE%20VIOLENT&f=false](https://doi.org/10.1037/a0022986)

Lucia, S. Killias, M. (2011). Is animal cruelty a marker of interpersonal violence and delinquency? Results of a Swiss National Self-Report study. *Psychology of Violence, 1*(2), 93-105. <http://dx.doi.org/10.1037/a0022986>

Lockwood, K.L., Seara-Cardoso, A., Viding, E. (2014). Emotion regulation moderates the association between empathy and prosocial behavior. *PLOS ONE 9*(5): e96555. DOI: 10.1371/journal.pone.0096555

Lonigro, A., Laghi, F., Baiocco, R., Baumgartner, E. (2013). Mind Reading Skills and Empathy: Evidence for Nice and Nasty ToM Behaviours in School-Aged Children. *Journal of Child and Family Studies, 23*, (3), 581-590

Lorenz, K. (1966). **On Aggression**. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.

Lovett, B.J., Sheffield, B.A. (2006). Affective empathy deficits in aggressive children and adolescents: A critical review. *Clinical Psychology Review, 27*(1), 1–13, [doi:10.1016/j.cpr.2006.03.003](https://doi.org/10.1016/j.cpr.2006.03.003)

Marton, I., Wiener, J., Rogers, M., Moore, C., Tannock, R. (2008). Empathy and social perspective in children with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology, 37* (1), 107-118, doi: 10.1007/s10802-008-9262-4

McEven, F.S., Moffitt, T.E., Arseneault, L. (2014). Is childhood cruelty to animals a marker for physical maltreatment in a prospective cohort study of children? *Child Abuse&Neglect, 38* (3), 533-543, doi:10.1016/j.chiabu.2013.10.016

Melchers, M., Li, M., Chen, Y., Zhang, W., Montag, C. (2015). Low empathy is associated with problematic use of the Internet: Empirical evidence from China and Germany, *Asian Journal of Psychiatry, 17*, 56–60, [doi:10.1016/j.ajp.2015.06.019](https://doi.org/10.1016/j.ajp.2015.06.019)

Mellor, D., Yeow, J., Hapidzali N.F.M., Yamamoto, T., Yokoyama, A., Nobuzane, Y. (2009). Childhood Cruelty to Animals: A tri-National Study, *Child Psychiatry and Human Development, 40* (4), 527-541

Menteş-Gürler, A., Osmanağaoğlu, Ş. (2009). Türkiye’de Hayvanları Koruma Kanununun Tarihsel Gelişimi. *Kafkas Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 15(3), 325-330. DOI:10.9775/kvfd.2008.62-A

Merz-Perez, L. Heida, K.M., Silverman, I.J (2004). Childhood Cruelty ro animals and subsequent violence against animals. *International Journal of Offender Therapy Comparative Criminology*, 45(5), 556-573. doi: 10.1177/0306624X01455003

Miller, J.D., Lynam, D.R. (2006). Reactive and proactive aggression: Similarities and differences, *Personality and Individual Differences*, 41 (8), 1469-1480, doi:10.1016/j.paid.2006.06.004

Nelson, R.J., Trainor, B.C. (2007). Neural mechanisms of aggression, *Nature Reviews Neuroscience*, 8, 536-546, doi:10.1038/nrn2174

Oleson, J.C., Henry, B.C. (2009). Relations among need for power, affect, and attitudes toward animal cruelty, *Anthrozoös: A multidisciplinary journal of the interactions of people and animals*, 22 (3), 255-265, DOI:10.2752/175303709X457595

Pagani, C., Robustelli, F., Ascione, F.R. (2007). Italian Youths’Attitudes toward, and Concern for, Animals. *Anthrozoös: A multidisciplinary journal of the interactions of people and animals*, 20 (3), 275-293,DOI:10.2752/089279307X224818

Pagani, C., Robustelli, F., Ascione, F.R. (2011). Investigating Animal Abuse: Some Theoretical and Methodological Issues. *Anthrozoös: A multidisciplinary journal of the interactions of people and animals*, 23 (3), 259-276, DOI:10.2752/175303710X12750451259011

Pasalich, D.S., Dadds, M.R., Hawes, D.J. (2014). Cognitive and affective empathy in children with conduct problems: Additive and interactive effects of callous-unemotional traits and autism spectrum disorder symptoms. *Psychiatry Research*, 219 (3), 625-630, [doi:10.1016/j.psychres.2014.06.025](https://doi.org/10.1016/j.psychres.2014.06.025)

Perez-Albeniz, A., DePaul, J. (2004). Gender differences in empathy in parents at high- and low-risk of child physical abuse. *Child Abuse & Neglect*, 28 (3), 289–300, [doi:10.1016/j.chiabu.2003.11.017](https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2003.11.017)

- Perry, D.G., Perry, L.C., Rasmussen, P. (1986). Cognitive Social Learning Mediators of Aggression, *Child Development*, 57 (3), 700-711, doi:10.2307/1130347
- Poresky, R.H. (1996). Companion Animals and other Factors Affecting Young Children's Development. *Anthrozoös: A multidisciplinary journal of the interactions of people and animals*, 9(4), 159-168. DOI:10.2752/089279396787001437
- Quinn, K.M. (2001). Animal abuse at early age linked to interpersonal violence. *The Brown University Child and Adolescent Behavior Letter*, 16, 1-3.
- Roberts, W. Strayer, J., Denham, S. (2014). Empathy, anger, guilt: emotions and prosocial behaviour. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 46(4), 465-474. <http://dx.doi.org/10.1037/a0035057>
- Roth-Hanania, R., Davidov, M., Zahn-Waxler, C. (2011). Empathy development from 8 to 16 months: Early signs of concern for others. *Infant Behavior and Development*, 34 (3), 447-458, [doi:10.1016/j.infbeh.2011.04.007](https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2011.04.007)
- Scwartz, R.L., Fremouw, W., Schenk, A., Ragatz, L.L. (2012). Psychological Profile of Male and Female Abusers. *Journal of Interpersonal Violence*, 1-16, doi: 10.1177/0886260511423254
- Seidel, E.M., Pfabian, D.M., Keckeis, D., Wucherer, A.M., Jahn, T., Lamm, C., Derntl, B. (2013). Empathic competencies in violent offenders. *Psychiatry Research*, 210 (3), 1168–1175, [doi:10.1016/j.psychres.2013.08.027](https://doi.org/10.1016/j.psychres.2013.08.027)
- Seven, S. (2010). Sosyal Davranış Öğretmen Değerlendirmesi Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 193-200
- Snethen, G., Pyumbroeck, M.V. (2008). Girls and physical aggression: Causes, trends, and intervention guided by Social Learning Theory, *Aggression and Violent Behavior*, 13 (5), 346-354, [doi:10.1016/j.avb.2008.05.003](https://doi.org/10.1016/j.avb.2008.05.003)
- Stanger, N., Kavussanu, M., Ring, C. (2012). Put yourself in their boots: effects of empathy on emotion and aggression. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 34, 208-222.

Stray Pet Advocacy (2003). **Animal Cruelty Laws in USA**. Çevrimiçi Erişim:
<http://www.straypetadvocacy.org/PDF/AnimalCrueltyLaws.pdf> Erişim Tarihi:
19.02.2016

Strayer, J., Robert, W. (2004). Empathy and observed anger and aggression in five year olds. *Social Development*, 13 (1), 1–13, DOI: 10.1111/j.1467-9507.2004.00254.x

Tallichet, S.E., Hensley, C., O'Brian, A., Hassel, A. (2005). Targets for Cruelty: Demographic and Situational Factors Affecting the Type of Animal Abused. *A Critical Journal of Crime, Law and Society*, 18 (2), 173-182, DOI: 10.1080/14786010500157235

Taner-Derman, M. (2011). *Farklı Sosyo-ekonomik Düzeylerdeki 10-11 Yaş Çocuklarına Uygulanan Empati Eğitim Programlarının Saldırganlık Düzeyi Üzerindeki Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

Tapia, F. (1971). Children who are cruel to animals. *Child Psychiatry and Human Development*, 2 (2), 70-77

Taylor, N., Signal, T. D. (2005). Empathy and Attitudes toward Animals. *Anthrozoös*, 18 (1), 18-27, DOI:10.2752/089279305785594342

Taylor, N., Signal, T. D. (2006). Community Demographics and the Propensity to Report Animal Cruelty, *Journal of Applied Animal Welfare Science*, 9 (3), 201-210, DOI:10.1207/s15327604jaws0903_2

T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler, Çocuk Esirgeme Kurumu ve UNICEF Özet Raporu(2010). Türkiye'de Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması.<http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/cocuk-istismari-raporu-tr.pdf>

Tremblay, R.E. (2000). The development of aggressive behaviour during childhood: What have we learned in the past century? *International Journal of Behavioral Development*, 24 (2), 129-141, doi: 10.1080/016502500383232

Vaughn, M.G., Fu, Q., DeLisi, M., Beaver, K.M., Perron, B.E., Terrel, K., Howard, M.O., (2009). Correlates of Cruelty to Animals in the United States: Results from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions. *Journal of Psychiatric Research*, 43(15), 1213–1218, doi:10.1016/j.jpsychires.2009.04.011

Verlinden, S., Hersen, M., Thomas, J. (2000). Risk Factors in School Shootings, *Clinical Psychology Review*, 20(1), 3-56. doi:10.1016/S0272-7358(99)00055-0

Vreeke, G.J., van der Mark, I.L. (2003). Empathy, an integrative model, *New Ideas in Psychology*, 21, 177–207. doi:10.1016/j.newideapsych.2003.09.003

Vossen, H.G.M., Piotrowski, J.T., Valkenburg, P.M. (2015). Development of the Adolescent Measure of Empathy and Sympathy. *Personality and Individual Differences*, 74, 66–71

Walters, G.D. (2014). Testing the direct, indirect, moderated effects of childhood, animal cruelty on future aggressive and non-aggressive offending. *Aggressive Behavior*, 40(3), 238-249. DOI: 10.1002/ab.21514

Wilson, P., Norris, G. (2003). Relationship between criminal behaviour and mental illness in young adults: conduct disorder, cruelty to animals and young adult serious violence. *Psychiatry, Psychology and Law*, 10(1), 239-243

Wright, J. Hensley, C. (2003). From animal cruelty to serial murder: Applying the graduation hypothesis. *International Journal of Offender Therapy Comparative Criminology*, 47(1), 71-88. doi: 10.1177/0306624X02239276

Yaşar, A., Yerlikaya, H. (2004). Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi. *Veteriner Bilimleri Dergisi*, 20(4), 39-46

Yılmaz-Bingöl, T., Uysal, R. (2015). Empati Geliştirme Grup Rehberliği Programının İlkokul İkinci Sınıf Öğrencilerinin Empati Düzeylerine Etkisi. *Elementary Education Online*, 14(2), 430-437

Yılmaz-Yüksel, A. (2003). Empati Eğitim Programının İlköğretim Öğrencilerinin Empatik Becerilerine Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yılmaz, S. (2013). *Spor Yapan ve Yapmayan Ortaöğretim Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ile Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Spor Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı: İstanbul

Zdradzinski, E. (2009). *Cruelty toward animals, aggression and empathy*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Alliant International University California School of Professional Psychology: San Diego.

EKLER

EK 1

DEMOGRAFİK FORM

Yaşınız:

Cinsiyetiniz:

Kız () Erkek ()

Anne hayatta mı ?

Evet () Hayır ()

Baba hayatta mı?

Evet () Hayır ()

Anne Baba birlikte mi yaşıyor?

Evet () Hayır ()

Anne Baba boşanmış mı ?

Evet () Hayır ()

Annenin Eğitim Durumu:

Okur yazar değil () İlkokul () Ortaokul () Lise () Üniversite () Yüksek Lisans () Doktora ()

Babanın Eğitim Durumu:

Okur yazar değil () İlkokul () Ortaokul () Lise () Üniversite () Yüksek Lisans () Doktora ()

Ailenizin ekonomik durumu:

Kötü () Orta () İyi () Çok İyi ()

Ailemden şiddet görüyorum:

Doğru () Yanlış ()

Evcil hayvanınız var mı?

Var () Yok ()

Ailemizde hayvanlar pek sevilmez:

Doğru () Yanlış ()

Ailenizde hayvanlara kötü davranan kimse var mı?

Var () Yok ()

Cevabınız evet ise kim olduğunu belirtir misiniz?.....

EK 2

HAYVANA YÖNELİK KÖTÜ DAVRANIŞ ENVANTERİ

Yaşı: Cinsiyeti: Kız () Erkek ()

Sevgili öğrenciler,

Aşağıda, hayvanlarla beraber yaşamış olabileceğiniz bazı tecrübeler ile ilgili sorular yer almaktadır. Lütfen sorulara **doğru ve samimi** olarak cevap veriniz. Bu test herhangi bir puanlamaya tabii tutulmayacaktır. Soruları nasıl düşünüyorsanız öyle cevaplayın. Bizi ya da diğer yetişkin insanları rahatsız edebileceğini düşündüğünüz ayrıntıları **ifade etmekten kaçınmayınız**. Lütfen seçtiğiniz cevabın önüne bir çarpı (X) işareti koyunuz.

1. Aşağıda hayvana yönelik kötü davranış olarak tanımlanan bazı davranışlar sıralanmıştır. Lütfen tüm davranışları tek tek okuyunuz. Bu davranışlar içerisinde sizin hayvanlara yönelik **bilerek ve isteyerek** yaptığınız davranışlar varsa işaretleyiniz. **(BİRDEN FAZLA ŞIKKI İŞARETLEYEBİLİRSİNİZ)**

☐ Kızdırırım	☐ Kafesini sallarım
☐ Kovalarım	☐ Fazla ses yaparak hayvanı uykusundan uyandırırım
☐ Korkuturum	☐ Bilerek mama ve suyunu vermem
☐ Köşeye sıkıştırırım	☐ Yukarıdaki davranışların hiçbirini yapmadım

Belirtilen davranışlar dışında eklemek istediğiniz davranışlar:

.....
.....
.....

(BUNDAN SONRAKİ SORULARI LÜTFEN YUKARIDA BELİRTİLEN HAYVANA YÖNELİK KÖTÜ DAVRANIŞLARI YAPIP YAPMADIĞINIZI DEĞERLENDİREREK CEVAPLAYINIZ)

2. Bir hayvana kaç kere **bilerek ve isteyerek** kötü davrandınız?

- Bir kere kötü davrandım
 Birkaç kere kötü davrandım
 Birçok kere kötü davrandım
 Hiç kötü davranmadım

3. Aşağıdaki hayvanlardan hangilerine **bilerek ve isteyerek** kötü davrandınız? **(BİRDEN FAZLA ŞIKKI İŞARETLEYEBİLİRSİNİZ)**

- Kuşlar (tüm kuşlar, horoz, tavuk, civciv)
 Memeliler (kedi, köpek, tavşan, inek, koyun, fare vb.)
 Solucanlar ya da böcekler
 Balıklar, kurbağalar, sürüngenler (kertenkele, kırkayak, yılan, kaplumbağa, salyangoz vb.)
 Hiç birine kötü davranmadım.

4. Şimdiye kadar kaç hayvana bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?
- () 1-2 hayvana kötü davrandım
() 3-5 hayvana kötü davrandım
() 6 ve daha fazla hayvana kötü davrandım.
() Hiç kötü davranmadım.
5. En son ne zaman bir hayvana bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?
- () Son zamanlarda kötü davrandım
() 1 yıl önce kötü davrandım
() Uzun zaman önce kötü davrandım
() Hiçbir zaman bir hayvana kötü davranmadım.
6. Genellikle hayvanlara tek başınıza mı yoksa başkalarıyla mı beraber kötü davranırsınız?
- () Tek başımayken kötü davranırım
() Yetişkinlerle beraber kötü davranırım
() Arkadaşlarımla beraber kötü davranırım
() Bana katılmayan arkadaşlarımla /yetişkinlerin önünde kötü davranırım.
() Hiçbir zaman kötü davranmam
7. Eğer tek başınıza bir hayvana kötü davranacak olursanız, bunu saklamaya çalışır mısınız?
- () Evet, saklamaya çalışırım
() Hayır, saklamaya çalışmam
() Hiç bir zaman bir hayvana kötü davranmam
() Bazen saklamaya çalışırım, her zaman değil
8. Bir hayvana bilerek ve isteyerek kötü davranırsanız, sonradan ona acır ve kötü davrandığınız için kendinizi kötü hisseder misiniz?
- () Hayvan için kötü hissetmem
() Hayvan için çok üzülürüm
() Bazen kötü hissederim, her zaman değil
() Bir hayvana asla kötü davranmam
9. İnsanlar hayvanlara kötü davrandığında, o hayvanlar hakkında ne hissedersiniz?
- () Üzülmem çünkü hayvanlar bunu hak ediyorlar
() Eğlenirim
() Bilmiyorum
() Çok üzülürüm

EK 3

HAYVANA YÖNELİK KÖTÜ DAVRANIŞ ENVANTERİ PUANLAMA TABLOSU

1. “0” PUAN: Herhangi bir davranış belirtilmediyse ya da listelenen hafif davranışlardan sadece bir tanesi 1 kez yapıldıysa (2. soruya bakılmalıdır).

“1” PUAN: Listelenen davranışlar içinde “bilerek mama ve suyunu vermem” dışındaki tüm davranışlar, hayvana fiziksel olarak ciddi zarar vermeyen ve öğrenciler tarafından listelenen diğer davranışlara 1 puan verilir.

“2” PUAN: “bilerek mama ve suyunu vermem” davranışını işaretleyen öğrenciler, vurma, tekme atma, kuyruğunu çekme vb. herhangi bir alet kullanılmadan yapılan davranışlarda hayvanın yaralanmasına ya da ölmesine neden olmadıysa 2 puan verilir.

“3” PUAN: Özellikle herhangi bir alet kullanılarak yapılan ve sonucunda hayvanın ciddi şekilde yaralanmasına ve ölmesine neden olacak tüm davranışlar

2. Bir hayvan kaç kere bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?

“1” PUAN: Bir kere kötü davrandım

“2” PUAN: Birkaç kere kötü davrandım

“3” PUAN: Birçok kere kötü davrandım

“0” PUAN: Hiç kötü davranmadım

3. Aşağıdaki hayvanlardan hangilerine bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?
(BİRDEN FAZLA ŞIKKI İŞARETLEYEBİLİRSİNİZ)

“3” PUAN: Kuşlar (tüm kuşlar, horoz, tavuk, civciv)

“3” PUAN: Memeliler (kedi, köpek, tavşan, inek, koyun, fare vb.)

“1” PUAN: Solucanlar ya da böcekler

“2” PUAN: Balıklar, kurbağalar, sürüngenler (kertenkele, kırkayak, yılan, kaplumbağa, salyangoz vb.)

“0” PUAN: Hiç birine kötü davranmadım.

Bu soruya 2 kere puan verilmektedir. İlk olarak öğrencinin işaretlediği hayvan çeşidine göre puan verilir. İkinci aşamada öğrencinin kaç hayvan çeşidini işaretlediğine yönelik verilir. Sadece 1 çeşit işaretlendiyse “1” PUAN, 2 çeşit işaretlendiyse “2”PUAN, 3 veya daha fazla çeşit hayvana zarar verdiyse “3” PUAN verilmektedir.

4. Şimdiye kadar kaç hayvana bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?

“1” PUAN: 1-2 hayvana kötü davrandım

“2” PUAN: 3-5 hayvana kötü davrandım

“3” PUAN: 6 ve daha fazla hayvana kötü davrandım.

“0” PUAN: Hiç kötü davranmadım.

5. En son ne zaman bir hayvana bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?

“3” PUAN: Son zamanlarda kötü davrandım

“2” PUAN: 1 yıl önce kötü davrandım

“1” PUAN: Uzun zaman önce kötü davrandım

“0” PUAN: Hiçbir zaman bir hayvana kötü davranmadım.

6. Genellikle hayvanlara tek başınıza mı yoksa başkalarıyla mı beraber kötü davranırsınız?

“4” PUAN: Tek başımayken kötü davranırım

“1” PUAN: Yetişkinlerle beraber kötü davranırım

“2” PUAN: Arkadaşlarımla beraber kötü davranırım

“3” PUAN: Bana katılmayan arkadaşlarımla /yetişkinlerin önünde kötü davranırım.

“0” PUAN: Hiçbir zaman kötü davranmam

7. Eğer tek başınızayken bir hayvana kötü davranacak olursanız, bunu saklamaya çalışır mısınız?

“3” PUAN: Evet, saklamaya çalışırım

“1” PUAN: Hayır, saklamaya çalışmam

“2” PUAN: Hiç bir zaman bir hayvana kötü davranmam

“0” PUAN: Bazen saklamaya çalışırım, her zaman değil

8. Bir hayvana bilerek ve isteyerek kötü davranırsanız, sonradan ona acır ve kötü davrandığınız için kendinizi kötü hisseder misiniz?

“3” PUAN: Hayvan için kötü hissetmem

“1” PUAN: Hayvan için çok üzülürüm

“2” PUAN: Bazen kötü hissederim, her zaman değil

“0” PUAN: Bir hayvana asla kötü davranmam

9. İnsanlar hayvanlara kötü davrandığında, o hayvanlar hakkında ne hissedersiniz?

“2” PUAN: Üzülmem çünkü hayvanlar bunu hak ediyorlar

“3” PUAN: Eğlenirim

“1” PUAN: Bilmiyorum

“0” PUAN: Çok üzülürüm

EK 4

ÇOCUKLAR İÇİN EMPATİ ÖLÇEĞİ

Yaş:

Cinsiyeti: Kız () Erkek ()

Sevgili öğrenciler;

Aşağıdaki maddeleri okuyunuz. Doğru olduğunu düşündüğünüz maddelerin karşısındaki “D” kutucuğunun altına, yanlış olduğunu düşündüğünüz maddelerin karşısındaki “Y” kutucuğunun altına “X” işareti koyunuz.

Maddeler	D	Y
1. Oynamak için arkadaş bulamayan bir kız çocuğu gördüğümde üzülürüm.		
2. Toplum içinde sevinçlerini birbirine sarılarak gösteren insanları anlayamam.		
3. Bir erkek çocuğunun sevindiği zaman ağlamasını anlayamam.		
4. Bir arkadaşımın doğum günü partisinde kendisine gelen hediye paketlerini açmasını izlemek hoşuma gider.		
5. Bir erkek çocuğunu ağlarken gördüğümde benim de gözlerim sulanır.		
6. Bir kız çocuğunun oyun oynarken düşüp bir yerinin yaralandığını gördüğümde çok üzülürüm.		
7. Televizyon izlerken bazen ağlarım.		
8. Bir kız çocuğunun sevindiği zaman ağlamasını anlayamam.		
9. Bir hayvana zarar verildiğini gördüğüm zaman çok üzülürüm.		
10. Oynamak için arkadaş bulamayan bir erkek çocuk gördüğümde üzülürüm.		
11. Bazı şarkıları dinlerken gözlerim dolar.		
12. Oyun oynarken dizini yaralayan bir erkek çocuk gördüğümde içimden ağlamak gelir.		
13. Büyükler bazen üzülecek bir şey yokken bile ağlarlar.		
14. Kedi ve köpeklere insan gibi davranmanın saçma olduğunu düşünürüm.		
15. Bir arkadaşımın sürekli öğretmenden yardım istemesi beni kızdırır.		
16. Arkadaşı olmayan çocuklar muhtemelen hiç bir zaman arkadaşları olsun istemezler.		
17. Bir kız çocuğunun ağlarken gördüğümde benim de gözlerim sulanır.		
18. Bazı insanların acıklı bir film seyrederken ya da acıklı bir roman okurken ağlamaları bana çok komik gelir.		
19. Arkadaşlarımın yiyecek bir şeyleri yokken ben onların yanında kurabiyelerimi rahatlıkla yiyebilirim.		
20. Sınıfta yaramazlık yapan bir arkadaşımın cezalandırılmasına üzülmem.		

EK 5**(EK 6) SOSYAL DAVRANIŞ ÖĞRETMEN DEĞERLENDİRMESİ ÖLÇEĞİ***

	Hiç karakteristik değil	Biraz karakteristik	Doğal	Karakteristik	Çok karakteristik
	1	2	3	4	5
1. Bu çocuk diğer çocuklarla işbirliği içindedir-paylaşır ve sırasını bekler.					
2. Bu çocuk kavgaları başlatır.**					
3. Bu çocuk utangaç ve çekingendir					
4. Bu çocuk diğer çocukları rahatsız eder.**					
5. Bu çocuk diğer çocuklara dostça ve hoştur					
6. Bu çocuk diğer çocuklara karşı kaba ve haşindir.**					
7. Bu çocuk diğer çocuklarla oynamaz ve çalışmaz.					
8. Bu çocuk sınıfta yaramazdır.**					
9. Bu çocuk diğer çocuklara karşı yardımseverdir.					
10. Bu çocuk diğer çocukları kırar(incitir).**					
11. Bu çocuk diğer çocuklarla birlikteyken korkak gözüdür.					
12. Bu çocuk diğer çocukların aktivitelerini bozar.**					

*Her soru tek bir sayfada sorulmakta, tek tek tüm öğrenciler için değerlendirilmektedir.

**Çalışmada saldırganlık/yıkıcı davranışlar alt boyutuna ait olarak kullanılan maddelerdir.

EK 6.A

T.C.
İSTANBUL VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 59090411-20-E.12862676
Konu: Anket İzni (Seda AKDEMİR)

14/12/2015

VALİLİK MAKAMINA

- İlgi:a) Seda AKDEMİR'e ait 27.11. 2015 tarihli dilekçe.
b) MEB. Yen. ve Eğ. Tek. Gn Md. 07.03.2012 tarih ve 3616 sayılı 2012/13 nolu gen.
c) Millî Eğitim Araştırma ve Anket Komisyonunun 07.12.2015 tarihli tutanağı.

İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi Seda AKDEMİR'in "*İlkokul Öğrencilerinde Hayvana Yönelik Kötü Davranış ile Saldırganlık ve Empati Düzeyleri Arasındaki İlişki*" konulu tezi kapsamında, ilimiz genelindeki ilkokullarda öğrenim gören öğrencilere; demografik bilgi formu, hayvana yönelik kötü davranış envanteri, çocuklar için empati ölçeğini ve sosyal davranış öğretmen değerlendirme ölçeğini uygulama istemi hakkındaki ilgi (a) dilekçe ve ekleri Müdürlüğümüzce incelenmiştir.

Araştırmacının; söz konusu talebi; bilimsel amaç dışında kullanılmaması, uygulama sırasında bir örneği müdürlüğümüzde muhafaza edilen mühürlü ve imzalı veri toplama araçlarının uygulanması, katılımcıların gönüllülük esasına göre seçilmesi, araştırma sonuç raporunun müdürlüğümüzden izin alınmadan kamuoyuyla paylaşılması koşuluyla, okul idarelerinin denetim, gözetim ve sorumluluğunda, eğitim -öğretimi aksatmayacak şekilde ilgi (b) Bakanlık emri esasları dâhilinde uygulanması, sonuçtan Müdürlüğümüze rapor halinde (CD formatında) bilgi verilmesi kaydıyla Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görülmesi halinde olurlarınıza arz ederim.

Dr. Muammer YILDIZ
Millî Eğitim Müdürü

OLUR
14/12/2015

Ahmet Hamdi USTA
Vali a.
Vali Yardımcısı

Ek:1- Genelge
2- Komisyon Tutanağı

İl Millî Eğitim Müdürlüğü
E-Posta: sgb34@meb.gov.tr

A. BALTA VHKİ
Tel: (0 212) 455 04 00-239
Faks: (0 212)455 06 52

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <http://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 4314-8de1-3813-b6a6-e250 kodu ile teyit edilebilir.

EK 6.B

T.C.
İSTANBUL VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 59090411-44-E.12979772
Konu: Araştırma İzni

16.12.2015

Sayın: Seda AKDEMİR

İlgi: a) 27.11.2015 tarihli dilekçeniz.
b) Valilik Makamının 14.12.2015 tarih ve 12862676 sayılı oluru.

"İlkokul Öğrencilerinde Hayvana Yönelik Şiddet Davranışı ile Saldırganlık ve Empati Düzeyleri Arasındaki İlişki" konulu tezinizin araştırma çalışması hakkındaki ilgi (a) dilekçeniz ilgi (b) valilik onayı ile uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve araştırmacının söz konusu talebi; bilimsel amaç dışında kullanılmaması, *uygulama sırasında bir örneği müdürlüğümüzde muhafaza edilen mühürlü ve imzalı veri toplama araçlarının uygulanması*, katılımcıların gönüllülük esasına göre seçilmesi, araştırma sonuç raporunun müdürlüğümüzden izin alınmadan kamuoyuyla paylaşılmaması koşuluyla, gerekli duyurunun araştırmacı tarafından yapılmasını, okul idarelerinin denetim, gözetim ve sorumluluğunda, eğitim -öğretimi aksatmayacak şekilde ilgi (b) Valilik Onayı doğrultusunda işlem bittikten sonra 2 (iki) hafta içinde sonuçtan Müdürlüğümüz Strateji Geliştirme Bölümüne rapor halinde bilgi verilmesini rica ederim.

Veysi ÇİVİLİBAL
Şube Müdürü

EK:1- Valilik Onayı
2- Ölçekler

Elektronik İmzalı Aslı Sistemimizde Mevcuttur	
Adı Soyadı :	Mualla ÇELEBİ
Unvanı :	Bölüm Şefi
Tarih :	16.12.2015
İmza :	

İl Millî Eğitim Müdürlüğü
E-Posta: sgb34@meb.gov.tr

A. BALTA VHKİ
Tel: (0 212) 455 04 00-239
Faks: (0 212)455 06 52

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <http://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 3b21-c982-3ceb-8987-fd91 kodu ile teyit edilebilir.

EK 7.A

Tarih ve Sayı: 13/04/2016-136923

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dekanlığı

Sayı :59491012-604.01.02-
Konu :Yüks.Lis.Öğr. Seda Akdemir'in
etik kurul onayı

ADLİ TIP ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi :01.03.2016 tarih, 86669574-302.14.06-81169 sayılı yazınıza:

Enstitünüz Sosyal Bilimler Anabilim Dalını öğretim üyesi **Yard.Doç.Dr.Zeynep Belma GÖLGE'nin** danışmanlığında **Yüksek Lisans Öğrencisi Seda AKDEMİR'in** yürüttüğü "İlkokul Öğrencilerinde Hayvana Yönelik Kötü Davranış İle Saldırganlık ve Empati Düzeyleri Arasındaki İlişki" başlıklı Yüksek Lisans Tezi hakkında ilgi yazınız ve ekleri 12 Nisan 2016 tarihinde toplanan Fakültemiz Klinik Araştırmalar Etik Kurulunca müzakere edilmiş olup, etik açıdan uygun olduğuna karar verilmiştir. Bilgilerinizi rica ederim.

e-İmzalı
Prof. Dr. Özgür KASAPÇOPUR
Başkan

e-İmzalı
Prof. Dr. Feray SAVRUN
Dekan Yardımcısı

EK :
1 dosya elden teslim edilecektir

Doğrulamak için:http://194.27.128.66/envision.Sorgula/Validate_Doc.aspx?V=BEZP5U4YY

Ayrıntılı bilgi için irtibat : Güler SOYDANER Dahili : 22300

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 34303 Cerrahpaşa/ İSTANBUL
Tel : 0 (212) 414 30 00 21107- 21108 Fax : 0 (212) 632 00 33
e-posta : ctfpersonel@istanbul.edu.tr Elektronik Ağ : www.istanbul.edu.tr

EK 7.B

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Adli Tıp Enstitüsü Müdürlüğü

Sayı :86669574-302.14.06-
Konu :Seda AKDEMİR' in Tez Başlığının
Etik Açısından Değerlendirilmesi

Seda AKDEMİR

İlgi :01/03/2016 tarihli, 81169 sayılı yazı

Enstitümüz Sosyal Bilimler Anabilim Dalının yüksek lisans programına kayıtlı öğrencisi Seda AKDEMİR'in "İlkokul Öğrencilerinde Hayvana Yönelik Kötü Davranış İle Saldırganlık ve Empati Düzeyleri Arasındaki İlişki" konulu tez çalışması 12.04.2016 tarihinde toplanan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu tarafından müzakere edilmiş olup, Etik Açısından uygun görüldüğü hakkındaki Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dekanlığının 13.04.2016 tarihli 136923 sayılı yazısı ilişikte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

e-İmzalı
Prof. Dr. Faruk AŞICIOĞLU
Enstitü Müdürü

EK :
1

DAĞITIM
Seda AKDEMİR
Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Başkanlığı

Doğrulamak için:http://194.27.128.66/envision.Sorgula/Validate_Doc.aspx?V=BENN5UVY6

Ayrıntılı bilgi için irtibat : Mehmet SALDIRAN Dahili : 22833

İ.Ü. Adli Tıp Enstitüsü 34098 Cerrahpaşa/İSTANBUL

Tel : (0212) 414 30 00 Fax : (0212) 588 00 11

e-posta : adlitipens@istanbul.edu.tr Elektronik Ağ : www.istanbul.edu.tr

EK 8

İlkokul Öğrencilerinde Hayvana Yönelik Kötü Davranış İle Saldırganlık ve Empati Düzeyleri Arasındaki İlişki Konulu Araştırmanın Yazılı Onam Formu (Öğretmen İçin)

Değerli Öğretmenim,

Çocuklarda görülen hayvana yönelik kötü davranış ve nedenleri ile ilgili bir araştırma yapmaktayım. Araştırmanın adı "İlkokul Öğrencilerinde Hayvana Yönelik Kötü Davranış İle Saldırganlık ve Empati Düzeyleri Arasındaki İlişkidir.

Öğrencilerinize sınıflarında hayvana yönelik kötü davranış envanteri ve çocuklar için empati ölçeği uygulanacaktır. Öğrencilerinizin saldırgan davranışlarını ölçmek için ise her öğrenciye özel dolduracağınız sosyal davranış öğretmen değerlendirme ölçeği tarafımdan size ulaştırılacaktır. Anketlere isim yazılmayacaktır. Öğrencilerinizin yazdığı bilgiler okul idaresi, arkadaşları dahil hiç kimseye paylaşılmayacaktır.

Bu araştırma ile öğrencilerinizdeki hayvana yönelik kötü davranışların saldırgan davranışlar ve empati becerisi ile ilişkisini belirlemeyi amaçlamaktayım. Elde edilen bilgiler bilimsel amaçla kullanılacaktır. Araştırma bitiminden sonra sonuçlar sizlere iletilecektir.

Yardıminız için şimdiden teşekkürler.

Seda AKDEMİR
İstanbul Üniversitesi Adli
Tıp Enstitüsü Sosyal
Bilimler Anabilim dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi

Bu araştırmaya katılmayı kabul ediyorum.

Öğretmen Kodu:
İmza: